

LUES MEDII AEVI.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE

AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. D. E. J. VÖLTER,

Hoogleeraar in de faculteit der Godgeleerdheid

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 3 Mei 1895, des namiddags ten $3^1/_2$ ure

DOOR

HENDRIK FREDERIK AUGUST PEYPERS

Arts.

GEBOREN TE DE RIJP (N.-H.)

AMSTERDAM,
BOEK-, KUNST- & HANDELSDRUKKERIJ voorheen GEBROEDERS BINGER.
1895.

[redacted]

AAN DE NAGEDACHTENIS MIJNER MOEDER.

Habent sua fata libelli!

In het bizonder is dit het geval met deze dissertatie. Drie aangevangen onderwerpen, eene studie over Vesalius, een andere over publieke hygiene, een derde over Bichat, bleven door niet voorziene omstandigheden, onafgedaan. En thans verschijnt eindelijk eene proeve, waarop het Horatiaansche „Nonum prematur in annum", ook in modernen zin te vertalen, ruim van toepassing is.

Ik koos met groote voorliefde een kwestie uit de historia medicinae, een vak van studie, in ons land zoo veronachtzaamd, dat ik meende wel te doen eene inleiding, schier een soort van verontschuldiging, er aan te laten voorafgaan.

Voor vele lezers is een dergelijke captatio benevolentiae niet zoo geheel overbodig.

Maar in geenen deele voor U, Stokvis, *hooggeeerde Promotor, die in veel omvattende kennis en nobele denkwijze, beide, misschien ergens geëvenaard, maar niet licht overtroffen wordt. Gedurende lange jaren mocht ik U leeren hoogschatten. Zeer veel erkentelijkheid ben ik U schuldig en dat bij de vervaardiging dezer proeve niet alleen.*

Ook U breng ik mijn dank, hooggeleerde oud-leermeesters, aan wier onderwijs ik mocht deelnemen. U hooggeachte Place *en U* Tilanus, *uitnemend als chirurg en mij niet minder aantrekkelijk als vriend en bevorderaar der historia medicinae. Aan U ook, hooggeleerde* Kuhn, *scherp van blik en van kritiek, vol van liefde en ijver voor de wetenschap, nog te meer geëerd, naarmate men U nader kende. En aan U, hooggeleerden clinici,* Hertz *en* Pel, *gij ook, die optredend soms als met caustischen stift, den wonden plek wist aan te stippen bij lijder en student te gelijk, beiden vaak even weldadig.*

—

Aan U ten slotte, hooggeleerden FORSTER, VAN DER MEY, [illegible] NOMAN, KORTEWEG. *Mocht ik niet uw aller lessen bijwonen of er niet lang van genieten, ik leerde U ook sedert nog waardeeren.*

Hebt allen dank!

Nog voegt mij een woord van erkentelijkheid voor de vele hulp mij, vroeger en later, betoond door H.H. Bibliothekarissen en beambten aan de Universiteit te Amsterdam, Utrecht, Leiden, en door die van de Kon. Bibliotheek en Akad. van Wetenschappen.

Niet minder ook aan den Heer Dr. MEIJER, *Conrector van het Gymnasium alhier, waar hij mij soms voorlichtte „in the darkest Greek."*

In aller welwillendheid blijf ik mij aanbevelen.

VOORREDE.

EEN INLEIDEND WOORD OVER DE BETEEKENIS VAN DE GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE.

> „Was die Vorlesungen über Geschichte der Medicin betrift, so ist es sehr zu beklagen, dass sie immer seltener auf den deutschen Hochschulen werden."
>
> THEOD. BILLROTH.
>
> „Die Geschichte einer Wissenschaft — das ist sie selbst."
>
> Er ligt veel toekomst in het verleden.

In zijn philosophischen roman „Odhin's Trost" schildert Felix Dahn, hoe Odhin na Baldur's dood den pelgrimstocht aflegt naar Nornenheim, om onder moeite, lijden en doodelijke gevaren wijsheid te verzamelen en de toekomst te doorgronden. Na de poorten des doods te zijn doorgegaan staat Odhin voor de drie vreeselijke zusters.

Zonder nu de grijze Urdha, de Norne van het verleden, of de witte Werdandi, de weefster van het wassende heden, met aandacht te verwaardigen, wendt zich Odhin in haastige begeerte tot de jonge, bekoorlijke Skulda, die de draden der toekomst in handen houdt.

Maar Skulda ziet den wijsheidzoeker met strengen blik aan, weert hem, die in overijling zich vragend tot haar keert, onverbiddelijk af en spreekt:

„Wer will Weisheit gewinnen, beginne met dem Beginn; Thoren wollen das Jetzt erjagen, das Kommende kennen, ohne des Ursprungs zu achten.

Alles was wird, das wird aus Gewordnem.
Wer Urdh nicht ehrt, wird wenig wissen."

Zoo is het. Deze Odhin gelijkt mij het beeld van den mensch, die altijd begeerig naar waarheid, dorstend naar kennis, zelden den rechten weg inslaat, zelden begrijpt, dat het heden, de wisselende schijn alleen, niet den weg der wetenschap bepaalt, niet het toekomende laat bevroeden.

[illegible] slechts [illegible] lijn.

[illegible] der hedige geneeskun- [illegible] wijsgeerig, ja, vaak latijn- en [illegible] begrip der oudheid [illegible] mogelijken tijd den eindpaal te be- [illegible] haast.

[illegible] stand en het doel der wetenschap niet [illegible] de toekomst bedekken allerminst te [illegible] blik. En te beseffen, waarheen [illegible] richting zij zich ontwikkelt, is toch [illegible] geleerde.

[illegible] dat er zijn, en hun aantal is legio, die [illegible] voor het [illegible] Doch de genees- [illegible] vak zijne eigene [illegible] geleerden [illegible] mannen, die [illegible]

[illegible] thans [illegible] van het [illegible] nood- [illegible] ver- [illegible] kunde.

[illegible] stukken [illegible] tot [illegible] zijn.

[illegible]

De geheele dienst van Pallas Athene, de verheen blikkende, was in den Ahnenkultus harer dienaren ontaard; *de geneeskunde was de geschiedenis der geneeskunde.*

Die tijden wil ik slechts kennen, om ze te kunnen stigmatiseeren. Niet het zweren bij autoriteiten, doch het experiment, de observatie, de inductie, deze drie ineengestrengeld, een gewijzigde empirische *τριπο͂υς* van Glaukias, is de staf, waarmede de wetenschap voorwaarts schrijdt.

Niemand moge dus in schrijver dezes een dweependen „laudator temporis acti" vermoeden. De historicus, die dat dweepen begaat, is voor het heden verloren. Maar toch, de noodzakelijke reactie tegen het tijdperk van fetichisme in de geneeskunde is te absoluut. En zoo ver is het reeds met de voorheen almachtige geschiedenis der geneeskunde gekomen, dat hij, die van de historie gewaagt, de beoefening aanprijst, al dadelijk wordt uitgekreten voor eenen, die terug wil.

Daarvan deed schrijver dezes persoonlijke ervaring op.

Naar aanleiding van het serum-vraagstuk had hij in het publiek eene meening geuit, waarbij hij zoo objectief mogelijk trachtte de kwestie te beschouwen en historisch toetelichten. Deze proeve werd in ettelijke dagbladen besproken.

Een der couranten meende hieruit smalend te mogen afleiden, dat de schrijver de verdienstelijke experimenten van Behring-Roux als nutteloozen arbeid beschouwde. Een blad van andere richting zag in zijn bespreking een poging om de wetenschap een domper op te zetten. Een derde las er eene aanprijzing in en opende, na overneming van het artikel, aan den voet eene gelegenheid tot inschrijving ten bate van proefnemingen met het serum. Een collega in nog een vierde blad gaf eene waardeerende beschouwing, niet echter zonder te bewijzen, dat hem het nut van de beoefening der historia medicinae niet zoo duidelijk was.

In gesprekken met medici toonden zeer velen tegenover den schrijver nog het oude verwijt in den mond te hebben: „gij historici leeft alleen in het verleden, hebt voor het heden geen oog."

Deze blaam trof hem te minder, daar sommige sprekers hem ook wel eens verweten hadden te veel van de toekomst te hopen, te

---

zworen. Ook was de inoculatie nog in 1763 door het Parlement van Parijs verboden — een verbod dat trouwens niet lang van kracht bleef.

In 1474 liet Lodewijk XI in de Bibliotheken al de werken der nominalisten met ijzeren kettingen aan de muren smeden, een maatregel, die de voorkeur verdient boven het verbranden. Op dezelfde wijze waren ook enkele aren de werken van Aristoteles geboeid.

snel, te ongeduldig vooruit te willen, iets wat een historielooze zich dan ook wel lachend geliefde te herinneren.

Ik heb het niet ongepast geoordeeld deze persoonlijke ervaring mede te deelen, als een bewijs tot welk diep verval de historia medicinæ reeds is gekomen, een verval zoo groot, dat in onzen tijd het uiten van historische overwegingen alleen, ook hem, die iederen ernstigen opbouw op het veld van den vooruitgang om 't zeerste toejuicht, al dadelijk in erge verdenking brengt. Het is een feit: de geschiedenis der geneeskunde, die onder de wetenschappen eeuwen lang op middaghoogte stond, bevindt zich nu in het nadir; in ons land zoowel als elders.

Ik zal trachten aan te toonen, dat deze uiterste reactie van waardeering voor de geheele medische wetenschap nadeelig, voor de vorming van den aanstaanden arts zeer schadelijk is. Immers de beoefening van historia medicinae is noodig, als deel van de beschavingsgeschiedenis; zij is gewenscht voor de vorming van kritische geleerden; hare beoefening is mede de verschuldigde dank van het nageslacht aan die weldoeners der menschheid, wier namen aan de vergetelheid zouden worden prijs gegeven; zij is nuttig als bindend lid onder de afzonderlijke vakken in de medische faculteit; zij is noodig voor die studenten, tegen wier opleiding gezondigd was zij gaat eenzijdigheid, bekrompenheid tegen, zij wijst op het zeer ideale in het ambt van den medicus en wekt de studeerenden op den stand, waartoe zij zullen behooren, in eere te houden; hare beoefening is onontbeerlijk voor den practicus, daar de historie de ervaring der menschheid vertegenwoordigt, onmisbaar ook voor de kennis en het recht begrip van den ontwikkeling der therapie; ten slotte in verband met geographische pathologie dienend tot de studie der aetiologie en epidemiologie.

Deze punten van overweging schijnen ontwijfelbaar het groote meerendeel der geneeskundige wereld, zoo weinig axioma's, dat het wel niet overbodig kan heeten, die breeder toe te lichten.

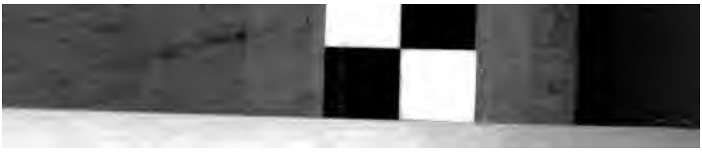
De geschiedenis der geneeskunde is een tak der beschavingsgeschiedenis, en wel een zeer belangrijke. En terwijl de ethnologie vlijtig beoefend wordt, terwijl het folklore bloeit, terwijl men sedert Grimm met nauwgezette zorg het kleinste sprookje zamelt en zift, dat misschien opheldering kan geven aangaande het leven en gedachte leven van lang verdwenen geslachten, toont alleen de geneeskunde geen oog meer te hebben, zelfs voor een kostbare litterarische erfenis, door groote voorgangers nagelaten. Wanneer de Kulturgeschichte rondgaat van iedere wetenschap haar tribuut vorderend,

betuigt slechts de geneeskunde geene annalen te bezitten,[1]) geen voorouders te kennen, die iets voortbrachten, waardig te worden overgeleverd. Inderdaad de geneeskunde schijnt in onzen tijd haar verband tot geschiedenis en philosophie te hebben verloren. Zij staat afgezonderd. Daartegen waarschuwt — de opmerking toch is niet nieuw — reeds Oersted: „Keine Wissenschaft darf etwas für sich allein dastehendes bilden; mit allen übrigen und mit dem ganzen Menschenleben muss sie sich verknüpfen; sonst lasst sich die Idee der Wissenschaft nicht in ihrem ganzen Umfange verwirklichen".

Maar niet alleen dat de geneeskunde, zonder de beoefening van de philosophie en geschiedenis van het vak, een van alle andere wetenschappen geïsoleerd leven lijdt, ook de speciale vakken in de Faculteit naast elkander staande worden elkander vreemd. De historie toch, het algemeene element, voorkomt de eenzijdigheid, verwijdt den gezichtskring, stelt belang in den vooruitgang van elk onderdeel — het is de „Kittsubstanz" tusschen de organen der wetenschap. En Bichat, door enkele Kulturhistorici het omvattendst genie na Aristoteles genoemd, heeft immers het eerst aangetoond, hoe ook de organen lijden, waar het bindweefsel ziek, atrophisch wordt.

Niet slechts voor eene Faculteit gewenscht, ook voor den practicus noodig is de historia medicinae, die de ervaring van het voorgeslacht vertegenwoordigt, die den student eene algemeene ervaring doet kennen, vóór de persoonlijke begint. Men hebbe hierbij niet te vreezen, dat de ouden den modernen afbreuk zullen doen. Immers het gezag der ouden, *omdat* zij ouder zijn, is voor altijd verdwenen. Onze tijd is in *zeer vele* opzichten het voorgeslacht vooruit, onze tijd is de oudere. Zoo juist wordt dit gezegd door Baco (Novum organon 84). „Want onzen tijd komt het recht toe zich de leeftijd der grijsheid en grootvaderlijkheid toe te kennen, en niet de jongere leeftijd van vroegere eeuwen. Want die tijd was slechts met betrekking tot ons zelve verwijderd en ouder, met betrekking tot de wereld echter nieuwer en jonger. En evenals men terecht bij een ervaren grijsaard grootere kennis der menschelijke verhoudingen en een rijper oordeel dan bij een jongeren verwacht, daar gene meer ondervonden heeft en veel en menigerlei gezien, gehoord en overdacht heeft, zoo kan men ook van onzen tijd, als zij hare kracht kende en beproeven en aanwenden wilde, veel meer dan van verleden tijden

[1]) Dit feit is bij de algemeene historici overbekend. Eens moest ik van een historicus de niet onjuiste opmerking verduren, „het is bij de medici in tegenstelling met beoefenaars van andere vakken kenmerkend, dat wat in hun wetenschap méér dan twintig jaar oud is, hen niet meer interesseert."

vooropgezette meening, onze generatie heeft afgeschrikt, en dat wij feiten behoeven. De opmerking is volkomen juist, de gebannen philosophie heeft terechtwijzing, op misbruik gevolgd, verdiend, doch de reactie door beide historici gewraakt is al te absoluut. Wij hebben ook hypothesen noodig. Niet van historische zijde doch door een zeer onverwacht getuige, een natuuronderzoeker van het zuiverste water, Henle, wordt hetzelfde betoogd. „Die Medicin ist zu den Bewusstsein gelangt, das sie vor den anderen Erfahrungswissenschaften nichts voraus hat, dass sie keinen Schritt vorwärts machen kann, der nicht zuerst durch eine Hypothese abgesteckt wäre. Der Tag der letzten Hypothese wäre auch der Tag der letzten Beobachtung. Denn wozu anders sammeln wir Erfahrungen, als um eine zur Zeit noch nicht fest gestellte Vermuthung zu stützen," en verder „Eine Hypothese der durch neue Facta verdrängt wird, stirbt eines ehrenhaften Todes; hat sie gar die Thatsachen, durch welche sie vernichtet wurde, selbst zu ihrer Prüfung heraufberufen, so verdient sie ein Monument der Dankbarkeit."

Met ziet het, ook Henle philosopheert reeds en stelt zich niet tevreden met feiten alleen.

Deze opmerkingen van Henle in ruimen zin genomen, bepleiten ook het goed recht van de philosophie en historie der geneeskunde. Bedroevend is het voor hem, die den draad der historie volgt, op te merken, dat in menig onderzoeker de wijsgeerige en historische zin zoo zeer wordt gemist. Daardoor ziet men regelmatig gebeuren, dat bij het aanbreken van een jonge therapeutische aera, de verkondiger van den nieuwen dag den staf breekt over de tot zijn verschijnen vigeerende therapie. Met hoon en spot overlaadt hij die in den regel bij het aanprijzen van zijn beschouwing als de eenig ware, niet beseffende of wetende, dat zijn voorganger hetzelfde deed en hem hetzelfde lot beschoren zal zijn. *a*) Dit te ervaren is treurig, even treurig als het is op te merken, dat latere onderzoekers zoo vaak als geheel nieuwe ontdekking geven, wat slechts in den loop der tijden verduisterd was of verdwenen.

Kennis der geschiedenis kan dit aantoonen. Zij kan bewijzen, dat in de geneeskunde de *absolute* vordering op therapeutisch terrein betrekkelijk gering is. Groot voor zoover, door de hulp vooral van de physische diagnostiek en de path. anatomie, de klinikus zijn plaats kon afstaan aan den chirurg, om zijn door wetenschap geleid kunstig hand-werk te verrichten, kleiner, waar de reeks der orgaanveranderingen of functiestoornissen voor eenig operatief ingrijpen niet of nog niet vatbaar is.

Overigens doorloopt de therapie in menig opzicht een cirkelgang. Wetende dat deze opmerking door historieloozen gladweg zal worden ontkend, zal ik dit met een enkel voorbeeld staven, met de verzekering, dat dit met meerdere proeven zou zijn te vermeerderen.

Onlangs circuleerde en nog circuleert als een geheel nieuwe therapeutische voorslag in de behandeling van croupeuse pneumonie het toedienen van groote giften digitalis. Proefnemingen werden en worden gedaan en lijders bij klimmende dosis van dit cardiacum geobserveerd. Welnu, deze systematische *proef*nemingen waren, zoo niet schadelijk voor de lijders, waarschijnlijk wel overbodig. De annalen van de geschiedenis der therapie, leveren ons nauwkeurige observaties. Men ging echter aan het werk, zonder, vóór men het nieuwe proces aanging, de bestaande actes van vroegere gedingen na te lezen.

Wat nut doet op deze wijze het verzamelen van ervaringen, zooals Baco en Henle willen, waar men ze toch niet raadpleegt?

In 1825 nam in het Spedale maggiore te Milaan Rasori, een gewijzigd Browniaan, verkondiger van de leer der diathesis di Stimulo en diathesis di contrastimulo, heroïeke proefnemingen met heroïeke middelen. De resultaten dier experimenten zijn even treurig als de observaties voor dien tijd nauwkeurig zijn. Voor mij ligt (Schlesinger) een ziektegeschiedenis van een 20-jarigen lijder aan pneumonie met consecutief rheuma. Den patient werden successievelijk 1,1; 1,7; 2,1; en 0,5 gram = 5,4 grm pulv. digitalis in 4 dagen toegediend. Hij vertoonde hierna de marquante syptomen van digitalis vergiftiging. Toen nu gelukkig de lijder van verdere genezing werd ontslagen ontkwam hij de therapie. Maar talrijke historiae morbi, met diverse geneesmiddelen, waarbij de uitslag anders was, zijn bewaard gebleven.

Wie nu, voor dat hij zoo krachtige medicaties in corpore vili begaat, de werking van de *stimulantia* der school: o.a. nux vomica, belladonna, koffie, digitalis, jalappe, gummigutt, ipecacuanha en castoruem; of die der contrastimulantia: moschus (tegenover castoreum), ammoniak, aether, opium, china, in groote hoeveelheden wil leeren kennen, leze deze ziektegeschiedenissen en siddere.

Maar misschien verachten de apologeten der digitalis in groote doses als antipyreticum, alle observaties van 1825, als ante-percussorisch, ante-thermometrisch etc. (Dit zou echter onjuist zijn, want reeds de beroemde Santorius in 1614 appliceerde, als later Boerhaave, den thermometer bij het waarnemen van koorts. Zijn experimenten neergelegd in de „ars de statica medicina," en 30 jaar lang genomen, zijn voor de leer der stofwisseling fundamenteel). Doch ook voor dat geval behoeft de historie niet te zwijgen, zij mag hare stem steeds doen

hooren. Nog is het niet noodig bij gebrek aan goede waarnemingen te experimenteeren en weder te experimenteeren.

Ook door Traube, gelukkig geen Rasori, werd de digitalis op grond van haar temperatuurverlagende, polsreguleerende eigenschappen bij pneumonie en rheuma aanbevolen en aangewend.

Deze observaties werden later door Ferber en Thomas in een groote rij van nauwkeurig gecontroleerde gevallen breedvoerig besproken — kon het zijn ook wel een weinig tot leering van het nageslacht.

Met dit voorbeeld voor oogen meen ik te hebben aangetoond, dat de wel opgevatte studie van de historie der geneeskunde, wel verre van een onpraktisch weeldeartikel, voor den therapeut hoog belangrijk is.

Ik zeide het reeds, bij de studie der historie staat men werkelijk verbaasd, zoowel in de theoretische beschouwing als het algemeen therapeutisch handelen, dat ons als het allernieuwste op de dagelijksche markt wordt aangeboden, van ouden datum te vinden. Men bedenke echter, dat onze therapie, geenszins wordt afgeleid uit klinische en pathologische postulaten. Wel trachten wij ons vaak diets te maken, dat dit zoo is. Wij meenen soms reeds te staan op den bodem eener rationeele therapie, doch het is nog verre van daar. Vaak betoont zich ons therapeutisch ingrijpen eene zaak der empirie, zelfs wars van al onze logica. En ook wat wij aprioristisch in de therapie als logisch deduceerden, blijkt al te dikwijls in de aanwending volkomen waardeloos.

Vergeefs vragen wij ons af, waarom geneest zoo vaak chinabast malaria, waarom kwik syphilis, waarom werkt vaccinatie prophylactisch? Wij weten slechts, dat het zoo is, en kunnen nu trachten uit de feiten eene theorie op te bouwen, al te vaak daarbij het uitgangspunt, de empirie, het bloote toeval, dat ons te hulp was gekomen, minachtend. Echter zeer ten onrechte.

De empirie is de ruwe, maar meest hulpvaardige vriend van den therapeut. Van onze voornaamste geneesmiddelen, opium, als pijnbezweerder, niet sedans (mehercle! opium non sedat, roept Brown uit) kwik, china- en wilgenbast, vaccinatie, etc., etc., zijn de meeste, producten van alledaagsche empirie, van toevallige observatie. Maar

[1]) Verbazing is werkelijk niet te veel gezegd. Of moet men zich niet verbazen, als Scribonius Largus tegen hardnekkige kephalalgie inductiestroomen (!!) aanbeveelt en appliceert en dit met de meest compleete electriseermachine, die zijn tijd opleverde — een sidderrog? En is het b.v. niet zeer modern en vraagt het niet onze verwondering, als Asklepiades leert, dat koorts de noodzakelijke reactie van het organisme tegen een ingedrongen vijand, een veiligheidsklep der natuur

welke diensten hebben deze toevalstreffers" der menschheid niet reeds bewezen?

En uit deze volksgeneeskunde (d. i. voor een deel ook historische therapie) moet de wetenschappelijke therapie zich verfrisschen, even als de strijdende Anteus, die steeds weer krachten schept in de aanraking met de moederaarde. Nog telkens, men denke bv. aan den vrij recent ingevoerden Vaccinium myrtillus, geeft de volksgeneeskunde de ruwe moeder, die een nu beschaafden zoon heeft gezoogd, gewillig van het hare aan den spruit, die de oorsprong van zijn bestaan meest met zooveel minachting aanziet.

Te protesteeren tegen al te groote geringschatting van volksmedicatie of onmodische therapie, acht ik dus mede te leggen op den weg van den historicus, hier de hand reikend aan den pharmakoloog. Wel is de volksgeneeskunde dikwijls omringd door een ballast van mystiek bijgeloof en schadelijke elementen, die den bruikbaren kern insluiten. Dikwijls ontmoeten wij een verzameling onzin, die ieder nuttig bestanddeel schijnt te ontbeeren, doch niet zelden wordt de moeite van den vorscher rijkelijk beloond. En de haan van Asklepios moet zoo min als zijn vulgaire soortgenoot zich te goed achten om, zij het uit massale vuilnis, voedende korrels bijeen te schrapen. [1])

Er zijn op dit gebied reeds talrijke voorstudiën gemaakt. Ik herinner o. a. aan Flügel en Fossel, Volksmedicin, Osiander, Volksarzneimittel, etc., etc. Deze leverden nog geen bekend practisch resultaat op, wat men trouwens niet dadelijk overzien of eischen kan. Maar boven deze proeven verdienen vermelding de historisch-pharmakologische studiën van Prof. Kobert (Dorpat), die van de geneeskundige beschouwingen van Rusland's volkeren-complex een overzicht gaf en de populaire middelen onderzocht. Het is op zulk een uitgestrekt terrein, dat de klinikus, pharmakoloog, historicus, anthropoloog, ethnoloog, folklorist — und kein Ende — elkaar ontmoeten.

Op dit gebied valt veel te leeren, als men niet te hooghartig wil zijn. En wij, die om enkele te noemen, reeds de china, de coca, de simaruba, ipecacuanha, rheum etc., etc., dankbaar of niet, aannamen uit de handen van Peruanen, Chinezen en andere kwart- of halfkultuurvolkeren, hebben niet het recht zoo haastig voorbij te gaan. Ook *onze* volksmiddelen verdienen hier en daar de aandacht, daar wij immers niet van het volk mogen verlangen, dat het alvorens onze schatten te verrijken, eerst in een toestand van gedeeltelijke

---

[1]) Ne pigeat ex plebejis sciscitari, si quid ad curationem utile sit, — zegt reeds Hippocrates.

wildheid ga verkeeren. Zelfs het oude besje kan ons in hare opmerkingen, in hare therapeutische meeningen soms tot leering strekken. Er is dit niet het geval, dan spreken vaak uit haar mond de geesten van lang verdwenen therapeutische voorvaderen. Want de therapie van ons voorgeslacht, voor zoover zij uit de wetenschap en toepassing onzer generatie is gebannen, leeft nog onder het volk en het is langs dien weg, dat soms eene doode therapie weer voor de wetenschap herboren werd. Vreemd is het dat beproefde geneesmiddelen en geneeswijzen verdwijnen kunnen. Maar een feit is het. [1])

Het is onjuist, wat Wichmann beweert (1756), dat eene therapie in 8 à 10 jaar weder verschijnt. Die tijd is veel te kort gemeten. De therapieën zijn als kometen met een langen omloopstijd en lang is ook de staart, die zij door het volksleven slepen, wanneer hun kern reeds geruimen tijd van den wetenschappelijken horizont verdwenen is.

Vaak kunnen wij geen oorzaak voor het schuil gaan van een

---

[1]) Het zou interessant zijn de geschiedenis der geneesmiddelen te geven en de curve hunner waardeering in den loop der eeuwen bij enkele te volgen. Die historie is zeer zonderling en als geheel meen ik, nog niet geschreven. Hier een paar aanduidingen. De lotgevallen van onze kostelijkste alkaloïden leiden ons gewoonlijk tot de volksgeneeskunde en zelfs in de heksenkeuken. Zoo b.v. doen de Solaneeën, niet ten onrechte en veelzeggend, vroeger, Consolantes genoemd. Zij waren een werkzaam bestanddeel bij de herders, heksen- en kloostertherapie. De wetenschap der middeneeuwen kende ze niet, uitgezonderd dan den hyoscyamus. De aandacht verdient ook het lot van aconiet, het colchicum en de datura stramonium (een Zigeuner middel ! ?). Paracelsus o. a. bracht vele dier middelen (waaronder ook mineralia) in toepassing en v. Störck voerde ze uit de wildernissen en in den hortus. Eigenaardig is het ook nategaan, hoe de zinkzouten als anti-spasmodica zijn ingevoerd. Gaubius introduceert ze en erkent ze te hebben ontleend aan den beruchten sterrekijker Ludeman te Amsterdam. Voor ettelijke jaren vinden wij chinaälkaloïden op nieuw aanbevolen tegen tussis quinta — even als voor 150 jaren. Bizonder is het ook voor onze anti-septische dagen te vernemen, hoe eertijds reeds chinine als antisepticum wordt aangeprezen. (Godart, Dissert. sur les antiseptiques etc. 1769).— Van den laatsten tijd is de Radix Ginseng, chineesch onsterfelijkheidsmiddel. Het wordt per advertentie in de couranten en in sommige „proeflocalen" als het allernieuwste aanbevolen. Het zou een uitnemend analepticum zijn. Over dit nieuwste nieuws schrijft reeds Boerhaave in de Epistola LIV Viro Bassand: „Exploravi in variis. Quod habet res? Vanam jactantiam. Praeterea nihil." Het merkwaardigste in deze zaak is nog, dat wij in de Ginseng = mensch, wat Boerhaave niet wist, een oude kennis, het alruinmannetje, de mandragora mogen begroeten. Sedert eeuwen vernamen wij van de mandragora in de therapie niets meer. En thans bezoeken ons hiermee wader de apologeten der mandragora, Plinius en de eerwaarde moeder Hildegard, na eerst een tocht over den Chineeschen muur te hebben volbracht.

werkzame therapie aangeven. Want waarom klopte bv. de hypnose, eene oude therapie, in den tempelslaap, en in middeneeuwsche en moderne geloofsgenezingen, onbewust of bewust toegepast, zoo lang aan, voor haar weer de toegang tot de moderne wetenschap werd verschaft?

Is het niet een geneeswijze, waarvan het succes soms niet valt te miskennen, ofschoon wij ze waarnamen bij minder blanke en minder beschaafde therapeuten of bij zeer blanke, maar minder geachte als bv. Mesmer en Cagliostro, voorloopers in elk geval van den respectabelen Braid met zijne volgelingen?

Waarom verdween de massage bij de volkeren der oudheid en bij hen, wien wij partieele beschaving toekennen, als Turken, Arabieren, zeer vele Oosterlingen, etc., ofschoon zij eeuwen lang, al of niet in verband met baden, in zwang was?

Hoe kon eene therapie zoo algemeen onder de volkeren verbreid en waarvan de resultaten zoo in het oogloopend zijn, in het beschaafd Europa vergeten worden in die mate, dat zij als het ware in onzen tijd opnieuw moest worden ontdekt?

En hoe komt het, dat de koudwatertherapie bij acute ziekten indertijd door de Bartels'sche kliniek o. a. als haute nouveauté tegen abdominaaltyphus c.s. aanbevolen, eeuwen lang als algemeen aangewend middel bekend, zóó uit het geheugen van Noord- en West-Europa kon verdwijnen? Immers reeds Aretaeus, Aëtius ook Rhases pasten dit geneesmiddel toe bij acute infectieziekten. Het is die bij uitstek beroemde therapie, die Antonius Musa, Augustus' lijfarts ridderde en den stand der medici het Romeinsch burgerrecht verschafte. Toch raakte zij in onbruik. En dit terwijl in het middeneeuwsch Europa, dat met badinrichtingen was overdekt, evenals nog in Rusland en Turkije, baden tot de alledaagsche levensbehoeften behooren.

Hoe dat geschieden kon, weten wij niet. Maar wisten wij het niet reeds bij ervaring, dan was ook uit deze voorbeelden af te leiden, dat nog meerdere, kostbare geneesmiddelen òf in het stof der archieven zijn begraven òf op honderden mijlen afstands worden toegepast en nog sluimeren onder het volk.

Het is de taak van den historicus, van den geneeskundig ontwikkelden kultuurhistoricus, van den geographischen patholoog aan deze dingen zijne aandacht te wijden. Want niet alleen in de chemische laboratoria ook in het laboratorium, waarin de voorgeslachten hebben gewerkt, zijn schatten op te delven.

Moge dit niet dadelijk geschieden, begrijpelijk is, dat het défilé van oude therapieën, dat de historicus kan laten gaan voorbij de blikken van studeerenden, opwekkend werkt. Er zullen er zijn,

die deze stof overdenken, bij wie een of andere vergeten geneeswijze werkt als een zaadkorrel op vruchtbaren akker. De beoefening der historie toch is wel instaat de phantasie te prikkelen, de vaak in de wetenschap geminachte phantasie, het zoo onmisbaar ingrediënt voor de gewichtigste ontdekkingen.

En al geschiedt dit niet, op zijn minst kan de historie er tegen waarschuwen, de door de ervaring al te grondig verworpen therapieën nog eens aan te wenden, of in oude fouten te vervallen.

Ik noemde daar excessen van therapie door de ervaring verworpen. Daarbij mag ik b.v. verwijzen naar de boven vermelde historiae morbi van Rasori c. s. Maar ook leert de historie voorzichtig te zijn met de ervaring — ten minste met de toepassing van dat woord.

Een merkwaardige proeve hiervan levert b.v. Ozanam, die zich op grond der ervaring in 1823 en '35 sterk verzet tegen de hypothese van een georganiseerd contagium bij infectie-ziekten, wat wij daarbij beschouwen als eene conditio sine qua non. Hij zegt o.a. in zijne „Histoire médicale des maladies épidémiques pg. 57," „Nous connaissons un grand nombre d'auteurs, qui ont écrit sur l'animalisation des contages. Plusieurs ont avancé, que leurs principes, non seulement émanent de la substance animale, mais même qu'ils sont organiques et animés. Varron, Collumelle, Lucrèce, le père Kircher, Lancisi, Vallisnieri, Réaumur, Christ, Lang, Plenciz, Menuret, Rasori et quelques autres ont embrassé cette opinion. Frémont a prètendu que les contages naissaient et se développaient dans les corps par la fermentation; *nous ne perdrons pas le temps à confuter ces hypothèses absurdes.*"

En dit beweert Ozanam, zooals hij verder laat volgen met Rosa, op grond van *de ervaring*. (Het is wel eigenaardig hier Rasori te zien aan de zijde van de theorie, die onze generatie belijdt, en Ozanam, een der krachtigste tegenstanders van Rasori's hypothese di stimulo & contrastimulo, de in onzen tijd zoo hooggehouden ervaring omtrent organische contagia absurd te hooren noemen.) Overigens behoefde Ozanam zich niet bij de vermelde schrijvers, waaronder de meeste zeer bekend zijn, te bepalen. Behalve Lancisi, die zijne ideeën met „ervaringen," opgedaan in de kerkelijke staten steunde, deed Lind hetzelfde voor de koloniëen. Ook schreef Navier reeds in 1763 een werkje, waarin hij dit „ongerijmde" denkbeeld scherp formuleerde; (Plusieurs maladies populaires, qui ont regné à Chalons-sur-Marne). [1])

[1]) In de uitstekende „Vorlesungen über die geschichtliche Entwickelung der Lehre von den Bacterien," Fr. Löffler, Leipzig 1887 vind ik tot mijn bevreemding van dezen Navier, die het wel waard was, niet gewaagd. Eveneens

Reeds Varro (de re rustica) gaf een zeer duidelijke uitspraak omtrent de kleine diertjes, die de oorzaak van infectie in moerassige streken zouden zijn. *b*) En hij werd geïnspireerd door Hippocrates, wiens nog altijd lezenswaardig „De aere, locis et aqua" [1]) immer weer tot uitgangspunt diende voor alle latere onderzoekers.

Ik wijs hierop nader, daar wij nu niet te doen hebben, zooals mij wel door medici werd toegevoegd, met zeer vage vermoedens zonder eenige waarde, maar met waarnemingen, of kunstig gemaakte gevolgtrekkingen zoo helder als zonder, of in de dagen van Leeuwenhoek met slechts onvolmaakte microscopen mogelijk was. Door die aanvankelijke waarnemingen is het microscopisch onderzoek in de nu juist gebleken richting geleid. Zonder zulke speculaties tastte men omtrent de aetiologie der infectie-ziekten zeker nog volkomen in het duister. Eenigermate vreemd is het minachtend over zulke speculaties of vage hypothesen te hooren spreken, door menschen, die toch met atomen en aethertrillingen speculeeren en rekening houden, als hadden ze die materie meermalen in handen of onder oogen gehad.

Het is nu ook wel aantenemen, dat bleken zoovele observaties en speculaties van waarde, ook elders de geschiedenis der epidemieën nog meerdere opmerkingen bevat, waarvan onze tijd de waarheid

---

is dit het geval in Ehrenberg's prachtigen foliant „die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen." Bij beide vind ik eene aanduiding, maar niet meer, op een geheel onbekenden praematuren ontdekker van bacteriën, als ziektekiemen, onder den titel „Système d'un médécin anglois sur la cause de toutes les espèces de maladies, Paris recueili par M. A. C. D." Door een anderen schrijver (Astruc) was ik dezen radicaalsten bacterieënziener van zijn tijd (1726) op het spoor gekomen. Deze *ziener* (hetzij ontdekker, hetzij profeet), die een contagium animatum aanwees, en zelfs, zeer modern, met andere levende fermenten ziekten wilde bestrijden, is door zijn tijdgenooten en geestverwanten, wien hij te ver vooruitzag, voor een bedrieger gehouden. Misschien wel terecht! Bovengenoemd zeldzaam werkje, wat op hem doelt is, naar men zegt, *eene satyre*, met de welgelukte bedoeling hem belachelijk te maken. Ik hoop dezen bacterioloog (?) weldra, bij eene andere gelegenheid, te kunnen bespreken.

[1]) Niet alleen in dit klassiek geschrift maar ook elders in de Aphorismen van den „Vader der geneeskunde" vindt men lessen, die nog zeer de studie waard zijn. Welsprekend zijn b.v. ettelijke Prognostika. Men staat verbaasd over de scherpzinnigheid, waarmede de Hippocratici, zonder een helderen blik in het wezen der ziekte, toch vaak den vermoedelijken afloop konden voorzeggen. Ten opzichte van zulke, zij het zuiver empirische prognosen, schijnt mij onze tijd niet vooruitgegaan. Menigeen, minachtende, wat hij niet kent, zou bijna tot eene „facies hippocratica" ontstellen, werd hem in enkele ziektegevallen, eene prognose afgeëischt, waar een kenner van den „goddelijken grijsaard" zonder moeite menigeen de loef zou afsteken.

nog niet heeft ingezien. Deze geschiedkennis reeds door Hippocrates en zijn Engelschen volgeling Sydenham, sterk aanbevolen, erlangt niet de belangstelling, die zij verdient. En toch het komt mij zoo juist voor „Non possunt praesentes morbi cognosci, nisi ex praeteritâ temporum constitutione, nec futuri divinari, nisi ex praesentium consideratione." De geheele schoone verhandeling omtrent de epidemieën, (die men ook bij Daremberg gemakkelijk kan nalezen), bevat een schat van waarnemingen, ook omtrent prognose en therapie.

Er liggen in de geschiedenis der epidemieën denkbeelden en raadgevingen, die nog onze tijd zich ten nutte kon maken en die men tot zijne verbazing ziet veronachtzamen. Zoo zegt bv. F. Hoffmann, Boerhaave's beroemde tijdgenoot: „de nauwkeurige geschiedenis der ziekten (in casu epidemieën) en haar zorgvuldige waarneming is de eerste en voornaamste grondslag voor hare pathologie en therapie." En zegt hij „wilde men de geneeskunde tot den staat van volmaking brengen, dan diende men het voorbeeld der astronomen te volgen, die de bewegingen der sterren bestudeerende, er toe gekomen zijn hun loop en verschillende standen te bepalen en zelfs lang te voren te voorspellen."

Inderdaad is dit niet een vruchtbaar denkbeeld? Zal men zich niet in de toekomst verbazen, dat onze tijd, wel astronomische en sedert lang reeds metereologische observatoria kent, en dat de overeenkomstige niet minder noodige internationale epidemiologische observatoria nog niet ter sprake zijn gekomen? Wel weet ik, dat men ieder hygienisch laberatorium als een embryonaal instituut van dien aard kan beschouwen, doch in den zin, zooals Hoffmann het denkbeeld reeds voor 150 jaar uitsprak, kent onze tijd ze nog niet.

Stellig is het der toekomst voorbehouden zulke opmerkingen, waartoe de historia medicinae den sleutel geeft, tot uitvoering te brengen.

Maar verder schijnt mij de studie der historia medicinae onontbeerlijk voor den studeerende, niet alleen in haar verband met de epidemiologie, zoo historische als recente, met de epi-demiographie als ook met de geographische pathologie. Wat de epidemiologie aangaat, zij moge den bacterioloog, den hygienist reeds bezig houden, een deel komt ook den historicus toe.

Minstens evenveel recht heeft hij op de studie der geographische pathologie. Dat in Nederland, den tweeden kolonialen staat van Europa, een staat, die jaarlijks talrijke artsen de linie laat passeeren, niet evenals elders geographische pathologie, in 't bizonder tropische nosologie en therapie wordt gedoceerd, is even vreemd als onpractisch.

Vele Indische artsen gevoelen dan ook, wanneer zij den hun

vreemden bodem betreden, zich volkomen „baar", op menig gebied, waar zij terstond als therapeuten zullen moeten handelen. De tropische ziekten, die zij al dadelijk, te bestrijden hebben, kennen zij ook theoretisch, zoo goed als niet. Slechts enkele belangrijke werden hun, als iets bijkomends onder de theoretische lessen gemengd. In de gewone handboeken vindt men de meeste niet vermeld. Eene uitzondering maakt natuurlijk de cholera, die zich dan ook onder die ziekten tot den rang van groote mogendheid heeft opgewerkt en wil geëerbiedigd worden. En dan volgen misschien de berri-berri, en lepra. Wat de overige tropische ziekten aangaat, staan de pas aangekomen Nederlandsche artsen tegenover indische leeken, zoowel als tegenover sommige niet onbelangrijke gegevens der inlandsche therapeuten, tamelijk verlegen. Dit doet hun prestige geen goed. c).

Op het gebied van observatie en therapie liggen — bij Javanen, Maleijers en andere bewoners van den Archipel — voor den jongen arts nog rijke aderen onontgonnen, waarvan hij het bestaan nauwelijks vermoedt. De mededeelingen daaromtrent, zoo door artsen als leeken ons geworden, maken een voortgezet onderzoek wenschelijk. Wij vernemen van exotische middelen tegen diphtherie, dysenterie, ja, tegen peritonitis, naar men zegt, die nog lang niet allen in onzen artsenijschat voorkomen.

Er is reeds in die richting gearbeid. Na het werk van den ouderen Rumphius verscheen, om bij de grootere en Nederlandsche te blijven, het werk van Dr. C. L. van der Burg „de geneesheer in Ned.-Indië." Hierop gaf Dr. A. G. Vorderman kritiek en ook zelfstandige studieën o. a. over het Chineesche inblaaspoeder bij diphtheritis. Zeer belangrijke bijdragen over O. I. pathologie en therapie verschenen in het Geneesk. Tijdschr. v. Nederl.-Indië; en Geneesk. Tijdschrift voor de Ned. Zeemagt. Wij ontmoeten de namen van Overbeek de Meyer, van Leent, Pompe van Meerdervoort, Lodewijks en Weiss, Lindman, Schutte, Swaving etc. Maar dit alles bereikt den aanstaanden Indischen arts niet of zelden.

Tijdens zijn verblijf aan de Alma Mater vond hij tot de studie der tropische pathologie en therapie geen prikkel. Lust en liefde tot eene studie, waarvan aan de academie de kiem niet gelegd is, komt later niet zoo dadelijk. Gewoonlijk eerst na jaren verblijf in de tropen openbaart zich die neiging, ingeval zich ten minste na jaren nog veel wetenschappelijke neiging vertoont. De meeste werken o. a. van v. d. Burg en Vorderman zijn van oudere practici. Mogelijk is het ook dat vele jonge artsen, van de hoogte van hun wetenschappelijk Europeesch standpunt, en weinig gewend in deze

richting te denken, langen tijd geen oog hebben voor de geneeskunde des volks, in casu laag geboren inlanders, wien toch de therapie zooveel dank schuldig is.

Echter zal wel niemand ontkennen, dat deze therapie als aanhangsel van historische en geographische pathologie zeker de belangstelling verdient. En dat deze niet alleen is van zuiver wetenschappelijk maar ook kan zijn van direct en practisch belang.

Want wie durft ons te verzekeren, dat b.v. de gele koorts, die herhaaldelijk in Europa o. a. te Lissabon, Barcelona en Livorno zoo zorgwekkend zich vertoonde, niet ook eens ter gelegener tijd zijne reis rondom de aarde zal volbrengen?

Immers niemand vóór 1830 had ook van de cholera asiatica, een voorheen niet alleen exotische maar ook sporadisch voorkomende ziekte, waarvan Semmelink de geschiedenis vóór 1817 schreef, zoo hevige en zoo frequente pandemieën verwacht, als waaraan onze generaties gewoon werden [1]) Kennis van de tropische ziekten kan ook voor den Europeeschen arts van hoog gewicht zijn. Was niet ook de cholera geheel vergeten, ofschoon zij voor Europa geen onbekende, door Hippocrates aangeduid, door Caelius Aurelianus en Alexander van Tralles beschreven, reeds in de XVI eeuw een ommegang door ons werelddeel schijnt te hebben gedaan? Ligt iemand dit argument wat ver, er zijn er meer voor de hand.

Betreffende een vreemden vijand, de gele koorts, meen ik een niet lang geleden voorgekomen geval te berde te mogen brengen, wat stellig wel geen unicum zal zijn. Een Nederlandsch medicus oefende praktijk uit aan boord van een schip, dat verschillende o.a. Zuid-Amerikaansche havens aandeed. Op volle zee gekomen openbaarde zich bij een der manschappen heftige ziekteverschijnselen, waaraan de man in 24 uur overleed. Kort daarna vertoonde zich bij een tweeden matroos hetzelfde beeld. Inmiddels liep het schip een haven binnen. De scheepsarts zocht hier een ander Europeesch medicus op, die langer onder de tropen had vertoefd en verzocht hem eens te komen zien, met de mededeeling, dat hij reeds een lijder had verloren en een tweede behandelde aan eene ziekte, waarvan hij prognose verloop noch therapie nader kende. Alleen had hevige braking, icterus en koorts hem op het denkbeeld gebracht, dat dit wel gele

[1]) Ook Dr. Roux betoogt dit met de woorden: „A l'époque où nous vivons il se fait entre les populations les plus éloignées de tels mélanges, les communications se sont multipliées à un tel point, qu'un médécin véritablement instruit sent le besoin d'avoir des données précises sur des maladies, qu'autrefois il n'aurait jamais eu occassion de voir".

[illegible]

gezameld. Moge het soms ver van ons afstaan, wat theorie betreft, altijd waren er mannen die heldere oogen hadden, en omtrent ziekteverloop en prophylaxis uitnemende waarnemingen deden.

Doch deze dingen overweegt en voor hen interesseert zich alleen de historicus. En de absentie der kennis van en liefde voor historia medicinae is in onzen tijd epidemisch. Eene kleine tragi-comische bijdrage leverde nog de influenzapandemie van 1889/90. Talrijk, overtalrijk waren de medici in den aanvang, die van influenza als epidemie in dien graad, nooit hadden vernomen. In de nieuwsbladen circuleerden dan ook verhalen, dat deze ziekte als pandemie, „etwas, nie dagewesenes" zou zijn. De door Baco gewenschte ervaring ontbrak. En waarlijk die geringschatting had de „van ouds bekende" influenza met zoo roemruchtigen geslachtsboom niet verdiend. Eerst later traden in de bladen de reminiscenties op, kwam de historie aan het woord.

Uit dit en de vorafgegeven voorbeelden meen ik genoegzaam te hebben aangetoond, dat de geschiedenis der geneeskunde, de geographische pathologie c. a. in ons land onvoldoende tot hun recht komen en dat voor onze studenten een blik in de diepte en een blik in de verte hoog gewenscht is.

Of er wel voor de herleving van den zin voor geschiedenis ten onzent kans bestaat? Het ziet er in dit opzicht droevig genoeg uit. Voor den historicus, een Janus, geen godheid wel is waar, maar een „Prophet der auch rückwärts schaut," schijnt in ons land geen plaats te zijn.

Wel zal men zeggen, dat de geschiedenis der geneeskunde niet geheel wordt verwaarloosd. Menige dissertatie vangt aan met een korte beschouwing omtrent de geschiedenis van het onderwerp. Maar dit zijn enkele losse draden, die geen weefsel vormen. Ook kennen wij enkele historici en de Mij. t. bev. d. Geneeskunde herbergt zelfs eene commissie voor geschiedenis. Maar met alle achting voor de mannen, die haar samenstellen, komt het mij voor dat deze op eigen gelegenheid soms een geschiedkundig onderwerp, maar niet *de* geschiedenis beoefenen. De enkele historici in ons land maken niet den indruk van een actief, weerbaar corps, eer van een ontmoedigd legertje, geslagen en „en retraite".

Dit verschijnsel is niet specifiek Nederlandsch; het is algemeen. Het wordt — e pluribus unus — ten zeerste bejammerd o. a. door Prof. Kobert. Deze zegt in de voorrede tot zijn „Historische Studien aus dem Pharmakol. Institute," mij door Prof. Stokvis ter inzage verschaft, o. a.: „Dass das nachstehende von Deutschlands

[illegible]

worden. Men zal de historische capsule van zijn werk moeten slikken om tot den pharmakologischen inhoud te geraken. Historie op zich zelf vindt weinig aftrek; literatuur over dit vak verschijnt bijna niet. Straks noemde ik het woord Janus. Dit woord wekt droevige herinneringen. Immers het is de naam van een tijdschrift voor „Geschichte & Literaturgeschichte der Medicin, ärztliche Biographik, Epidemiographik, medicinische Geographie und Statistik." Dit tijdschrift is in dubbel opzicht historisch. Het kon zich niet staande houden. Evenmin als alle andere tijdschriften van dien aard. Ook in Frankrijk en Engeland schijnt geen afzonderlijke, periodieke litteratuur voor de genoemde vakken te bestaan; wel leerstoelen voor geschiedenis der Geneeskunde, evenals in Rusland en Oostenrijk.

Met Pruys van der Hoeven en Israëls stierven in ons land de academische representanten der historia medicinae uit. Al de mannen in Duitschland, tot wien Haeser nog de waarschuwing had kunnen richten, dat een historicus nooit te conservatief aan het oude mag vast houden, zijn verdwenen. Gestorven zijn o. a. Haeser, Henschel, Heusinger, Fuchs en ook Hirsch en Rohlfs. „Die Götter dämmern" Een lange slaap is aangebroken; leven schijnt niet meer te ontluiken. „De dood is in de pot". Maar kan dit steeds zoo blijven? Een eerste spoor van reactie vertoont zich reeds in Duitschland.[1])

Het verval is te opmerkelijker daar toch alle coryphaeën in de geneeskunde van Hippocrates tot op Virchow, de eerbied voor de ouden en de studie der historie ten warmste aanbevalen. Nog te vergeefs. Het „wee het volk, dat zijne groote mannen niet eert" zal misschien nog over de jongeren van Asklepios in vervulling komen. En Skulda, de jongste Norne, in haar zwart gewaad met gouddraad doorstikt, Skulda, die voortweeft aan het weefsel, dat Urdha en Werdandi haar reikten, mengt reeds straffende draden om de miskenning der zusters. „Wer Urdh' nicht ehrt, wird wenig wissen". De Nornen wreken zich.

---

[1]) Er schijnt daar inderdaad een begin van beterschap te komen. „Het daghet in het Oosten." Rusland en Oostenrijk gingen voor. J. K. Proksch, Prof. der Geschichte der Medicin te Weenen drukt waardig de voetstappen zijner eminente voorgangers in Duitschland. Dezer dagen verscheen o. a, van zijne hand eene „Geschichte der Vener. Krankheiten," waarop mijne aandacht te laat werd gevestigd om nog voor mijn onderwerp of ter vergelijking te dienen. Anderen als Löffler en Behring in Noord-Duitschland blijken in de jongste tijden het nut der historie te beseffen, ja, onontbeerlijk te achten; wat hun „Geschichten" bewijzen.

I.

LUES MEDII AEVI.

„Dans tous ces ouvrages (du XI—XIV siècle) on recommande de grandes précautions contre les rapprochements impurs; on y peut signaler plus d'une trace d'affections vénériennes primitives ou sécondaires!"

DAREMBERG, *Hist. des sciences médicales. (Coup d'oeil général etc.)*

„Ueberdies stammen richtige Begriffe über Ansteckung schon aus dem fernen Altherthume und waren in das vierzehnte Jahrhundert unverandert übergegangen."

HECKER, *die groszen Volkskrankheiten des Mittelalters.*

Wanneer men zich in de geschiedenis der geneeskunde verdiept, doen zich de bewijzen op, dat het begrip „infectie," in de oudheid verre van onbekend, ook in de latere tijden, bij geleerden en ongeleerden was doorgedrongen. En dit gold niet alleen voor alleracuutste ziekten als de pest — eerst volgenden geslachten was het voorbehouden aan de contagiositeit van den koning der verschrikking te twijfelen — niet slechts voor sommige chronisch exanthematische ziekten als b.v. lepra maar ook voor vele geslachts- en zelfs andere ziekten, wier besmettelijkheid onze generatie betwist of ontkent. [1])

---

[1]) Zoo meent b.v. Boerhaave dat arthritis urica eene contagieuse ziekte is. In dien reuk stond ook het scorbuut, toen het Lodewijk IX en zijn leger teisterde (1270)

[illegible] V. en
[illegible] gewezen.
[illegible] het
[illegible] duizend
[illegible] ook
[illegible] de
[illegible] Met
[illegible] Zij
[illegible] vrije
[illegible] waarin
[illegible]
[illegible] Philo-
[illegible] cathedra" de
[illegible] wetenschappelijk
[illegible] driestheid.
[illegible] waarvan
[illegible] onze eeuw de

[illegible] uitend in de
[illegible] troubadours.
[illegible] maatschappij
[illegible] den val van
[illegible] Het is de
[illegible] van de
[illegible] wonderen.
[illegible] steeds in het
[illegible] gaven. Door
[illegible] ziekten:
[illegible] was meestal
[illegible] een straf, ge-
[illegible]" Maar al te
[illegible] noodzakelijke
[illegible] gestelde geest.

[redacted]

Van de kruistochten, ondernomen door ruwe, dweepende benden in de „Wanderjahre” van het jong Europa, waren lieden teruggekeerd, die met een ongekenden twijfel, een niet verwachte beschaving en nieuwe ziekten in aanraking waren geweest. Van dit alles strooiden zij de zaden in het westen onder de volkeren, die na voor het eerst te zijn verbonden geweest tot een gemeenschappelijk doel, nu den collectieven naam E u r o p a konden dragen.

Sedert biedt het tot nog toe geestelijk-dood Europa een levendig afwisselend tooneel aan. Tegenover het eentonig kloosterleven, met zijn vasten en devote kastijdingen, met zijn gevaar voor phantasieën en hysterische verrukkingen, vertoont zich de neiging tot intens somatische genietingen al te zeer. Vrome bedevaarten, zelfs kinderkruistochten, dansepidemieën, spreken van den algemeen geëxalteerden toestand en verloopen dikwijls in sexueele excessen. De hevige schrik voor „den zwarten dood” en de Flagellanten met hunne vermaningen tot boete lossen zich al te vaak op in onlusten en wellusten.

Ofschoon de tijd nog rijk is aan heiligen, durven aan de andere zij revolutionaire scharen als b.v. de Fraticelli het gezag, ook van den Paus, en de redenaars [1]) zelfs het godsbestaan, in discussie brengen.

Steeds zijn na de kruistochten deze uitersten als de armen van een balans in hevige schommeling; en een kras sensualisme heeft de meerderheid des volks bevangen. De „gaya scienza” der troubadours, heeft, waar zij post vatte, niet alleen tot idylles in den zin van Uhlandsche herders, maar tot de meest materieele gevolgen geleid. De geneeskundige boeken dier dagen spreken er mede van, hoezeer het geslachtsleven een overwicht bezit.

---

[1]) Zoo b.v. David van Dinant, zie Hauréau, Hist. de la philosophie scolastique, I 391. Neander, Church History, VIII 127—130.

Wie deze werken nooit zag kan zich de waarheid hiervan, in haren geheelen omvang, moeielijk voorstellen. In de recepten van deze tijden zijn de aanwijzingen ad provocandum coïtum, pro penem stimulando, ad menstrua provocanda, legio. Een paar bewijzen hiervan.

Het werk van Michel Scotus, medicus, geestelijke en astroloog van Frederik II (1195—1245) „Liber physionomiae," kan den geest des tijds doen bevroeden. Het is niet weinig pretentieus „continens secreta artis et naturae, quae sufficiunt omni astrologo," dit sufficiunt is van beteekenis. Drie deelen bevattend, wordt van deze physiologie — want dat tracht het meest te zijn — het eerste derde in XXII capita behandeld. Van die XXII zijn er XVII òf direct aan den coitus gewijd (niet als aetiologia Lucinae, waarvan geen sprake is) òf bevat „secreta," die voor onzen tijd opnieuw geheim zijn geworden. Het allereerste hoofdstuk luidt: „de tempore coïtus masculi et femini (onduidelijkheid, afgezien van zijn Latijn wil de auteur niet) „et de defectu ipsius."

Cap II. De occasionibus generandi et non generandi et de menstruo mulierum. Hoogst belangrijk voor de wetenschap schijnt Cap. III, Signa mulieris calidae naturae et quae coït libenter — een geheel hoofdstuk — en Cap. IV Signa — van het omgekeerde.

Cap. VII leert welke maatregelen men bij den coïtus heeft in acht te nemen — bizonderheden niet hygienisch, doch die men heden „pornographisch" zou noemen. Voor onzen tijd verloren is wetenschap als b.v. „Signa masculi concepti in muliere gravida" en „quot filios quaeque mulier debeat habere."

Zoo gaat het voort. Men bedenke, dat men hier niet te doen heeft met een schrijver, die obscoen wil zijn, doch met een natuuronderzoeker van blijkbaren ernst, onderrichtend op verlangen van zijn keizer en zooals hij in zijn pompeusen aanhef verzekert in het belang der wetenschap.

Nog een ander voorbeeld wil ik aanhalen, en kies uit vele slechts een dat characteristiek is. Het is een recept uit Valerius Cordus (1546), die het ontleende aan Mesue's (waarschijnlijk de oudere Joh. Mesue) Diasatyrikon, A) een veelzeggend woord. Het had duizendjarig gezag. Dit voorschrift — officineel — dient: ad erectionem virgae, multiplicat sperma et desiderium coeundi, het luidt: R. Secaculi albi et mundi et elixati et decocti cicerum, quorum prima aqua, in qua decoquebantur, sit effusa, lib. I

Testiculor. vulpis unc VIII
Rad. raphani „ III
Rad. Lupul. plan [1] „ II

terantur hae tres radices (!?) et infundatur super eas lactis bubuli aut ovili tantum, ut lac duos digitos emineat, ajiciendo:

Olei sesami
Butyri recentis non sal. unc IIII.

Coquantur cum facilitate usque ad consumptionem lactis et donec omnino remollitae sint radices et habeant justam spissitudinem instar pultis crassioris, nam si aqueum, quod in lacte et radicibus est non consumitur, situm contrahit hoc medicamentum.

Postea adfunde omnibus hisce praedictis radicibus,

Mellis despumati opt. lib VI
Succi caeparum, rec. lib I β

Coque omnia simul ad perfectam decoctionem deinde ab igne depone et insperge subsequentium specierum minutissimum pulverem.

Caudarum Scinccium [2]) renibus et semine unc. I;

Seminis Erucae, Zingiberis, Been [3]) albi, Been nigri, Linguae

---

[1]) Eigenaardig is bier de radix lupuli aan te treffen, waar de lupuline in onzen tijd als anaphrodisiacum geldt.

[2]) Scinccius, een hagedis, scinz of stinzeidechse. [3]) Been, of Behen albus en ruber, obsoleete middelen (Centaurea behen L.). Beide zijn aromatica. Been ruber gold als sterk tonicum.

[illegible] ammoni.
[illegible] seminis
[illegible] IIII.
[illegible]
P[illegible] I 3
[illegible] X
[illegible]
[illegible] I.

Dit [illegible] de bereiding [illegible] vertrouwen [illegible] suggestief kunnen werken. Treffend is het hierbij dat men reeds een beginsel van Brown Séquard's [illegible] ontdekt. Testiculi vulpis, semen [illegible], moschus vormen een voornaam bestanddeel. Natuurlijk mogen hier irritantia en aromatica wel niet ontbreken. De verschillende semina behooren bij het schema, daar toch, het ligt voor de hand, ook in de leer der signaturen semen wel op semen werkt. Raphanus, Piper, Asparagus, Nasturtium — tuinkers — heeten nog heden ten dage aphrodisiaca in de volksmeening. Semen asparagi belooft wel een dubbele werking. Aan het gebruik van dergelijke middelen schrijft Avicenna, de in zijn tijd zich zeer vermeerderende infectieuse, misschien venerische, huidaandoeningen toe. Hij staat in die opvatting niet alleen. Ondanks dat hij door vele eeuwen en scholen van hem gescheiden is, geeft Girtanner een zelfde soort verklaring voor het ontstaan der lues, die ons uit Hispaniola zou zijn aangebracht. Girtanner beweert, dat de hevige syphilisepidemie in 1494, wel bedacht, ontstond door het misbruik van irriteerende middelen, die de Indiaansche vrouwen tot verhooging van de libido der mannen zouden toepassen. Het prikkelend middel zou hier niet bestaan in een drank, maar in het aanzetten van giftige insecten aan den penis, waardoor het orgaan zwol en ziek werd. Vandaar, zegt Girtanner, vermoedelijk de groote epidemie van 1494.)

In eene maatschappij, waar deze dingen als hooge wetenschap door de aanzienlijken dankend werden aangenomen, blijkt het geslachtsleven van het uiterste gewicht te zijn. In zoo'n maatschappij moesten ook geslachtsziekten, zoo zij al bestonden, veelvuldig en veelvormig zijn en hun besmettelijkheid bekend bij de zeer ervarenen.

Zoo was het dan ook. In het Tijdschrift v. Geneesk. 1893 heb ik — en ik was b ij l a n g e n a de eerste niet die dit deed — eenige plaatsen verzameld, die getuigen van geslachtsziekten zeer gelijkend op syphilis en dat vóór de pandemie van 1494. Die bewijzen voor oude syphilis zijn gemakkelijk te vermeerderen en te bekrachtigen.

In de XII [1]) eeuw gewaagde men in Frankrijk reeds van het „mal malan, en mal boubil," eene ziekte gepaard met plaques et ulceraties aan anus en genitalia, eene vuile en besmettelijke ziekte, waartegen de prior Walther van Coinci zijne religieuzen waarschuwt. De gorre en grand gorre (modern gore = zwijn) is eene andere naam voor intense geslachtsziekten uit dien tijd. In een gedicht „des XXIII manières des vilains" komt de mededeeling voor, dat zij, (de „vilains") aient la rogne (scabies), vairole (vérole) et apostume (abscessus) abondance de gourme (droes), fièvre et jaunisse et qu'ils aient la cha(u)de pisse.

Uit de eeuwen vóór 1200, toen de Arabieren nog den fakkel der wetenschap hoog hielden, zijn in de geneeskundige boeken, sporen van ziekten, die op syphilis duiden, minder gemakkelijk te vervolgen. Men bedenke echter, dat bij de Moslemin en niet minder bij de christen priester-artsen de chirurgie, waaronder deze aandoeningen behoorden, geminacht was, of dat dergelijke ziekten, straffen des hemels bij de christenen, niet

---

[1]) Zie o.a. Ducange, Glossarium, sub voce malum: Qui le cors dieu manoier doit ne doit toucher ni main, ni doit, au mal boubil, au mal malan. Evenzeer bij Littré, Gazette méd. de Paris 1846, ook aangehaald in het populair werkje van Dupouy, le moyen age médical, pg. 106.

werden besproken of behandeld. Zoo zegt o. a. Avenzoar (Ibn Zohr) (by Freind, Historia medicinae p. 249), „dat sommige chirurgische operaties [illegible] zijn en dat een behoorlijk medicus zich van steenextracties en behandeling van ziekten der geslachtsorganen heeft te onthouden." Daarbij was de uitoefening der chirurgie den clerici [illegible] en voor [illegible] waren [illegible] streng verboden. Te verwonderen [illegible] werken der [illegible] bij de Arabieren [illegible] Een bewijs, dat [illegible] Door de Arabieren [illegible]

hier natuurlijk niet meer dan phagedeen en paraphimosis te onderstellen.)

Deze plaats vond ik bij de moderne kampioenen voor den ouden adel der syphilis Haeser, Hirsch, Littré, Henschel etc. niet vermeld. Ook niet in de groote reeks van hen, die plaatselijke aandoeningen aanhalen. Slechts één auteur, in het naar ik meen vrij zeldzaam werk van Güner, morborum antiquitates, nam haar over. Daarom deelde ik haar mede. Wil men dit citaat al niet voor het bestaan van secundaire luesvormen laten pleiten, er zijn er andere. Men bedenke echter steeds, dat intensere vormen van syphilis per se door de auteurs in verzamelwoorden als lepra, scora, psora, scabies etc. werden ingelijfd.

Sterkere proeven van middeneeuwsche syphilis vind ik o. a. bij bovengenoemden Michel Scotus, bij Gordon, schrijver van de Lilium medicinae (1305) en talrijke anderen.

De bespreking hiervan wenschte ik te doen plaats vinden te gelijk met eene kritiek der studie van Dr. Buret „Le gros mal au moyen age," dat middelerwijl mij in handen gekomen, hetzelfde onderwerp behandelt. Dit boek verscheen 1894 te Parijs (Société d'éditions scientifiques); het werk mij onbekend, dat de oudheid behandelt, zag reeds vroeger het licht. Het tweede deel is versierd met een voorrede van den bekenden Prof. E. Lancereaux, syphilidioloog te Parijs, die zelf een hoogst belangrijk historisch overzicht van de lues gaf. Ik mag aannemen, dat Prof. E. Lancereaux de algemeene conclusies, waartoe Dr. Buret besluit, steunt met zijn gezag. Hiervoor spreekt de voorrede waarin o. a. voorkomt: „Les nombreuses preuves, qu'il (Dr. Buret) accumule à l'appui de cette manière de voir — nl. dat

---

Hierna volgt: Isidorus Mercator, scriptor seculi VII in Canone 17 Synodi Ancyreae ex Codice Justelli. Pro his, qui in animalibus, ut animalia fraciscunt, vel *in masculis leprosi* efficiuntur;" waaruit men wel een intense geslachtsziekte zal mogen lezen. Ook dit citaat zag ik nergens elders opgegeven.

[illegible] in

[illegible] Dr. B.

[illegible] calli

[illegible] zeggen!

[illegible] ymus

geciteerd (IX eeuw) pag. 42, sprekend van „pustulae" in diverse soorten, die van den anus op de genitalia overgaande, neigen tot kwaadaardige verzweringen, waarmede de medici „wegens de schandelijkheid der ziekte zich niet verder willen inlaten." Ook zou (pag. 42): Paulus van Aegina de re medica III, 3 reeds het zoo zelden voorkomend ulcus durum in de urethra hebben aangeduid en reeds spreken van syphilis als eene algemeene ulceratie, voortkomend uit een ulcus glandis. Paulus Aegineta l. c. „si vero in cole intra pudendi foramen incônspicuum ulcus fiat." Een verder gevolg, algemeene ulceratie, leidt Dr. B. hieruit af. Mij schijnt het toe, dat een obstrueerende ulceratie in de urethra nog geen recht geeft een zeldzaam ulcus durum aan te nemen en inconspicuum ulcus als lues te vertalen. Ik waagde dan ook niet het door mij geciteerd analoog geval uit Reiske betreffende eene caruncula urethram obstruens als beslist meer dan als phagedeen aan te voeren. Maar misschien heeft Dr. Buret recht, zeer misschien!

Er is echter meer. Theod. van Cervia, ook voorheen door mij geciteerd, spreekt in Cap. 49 van Lib. III zijner Cyrurgia van het malum mortuum, een op syphilis gelijkende aandoening, die hij als een *soort lepra* beschouwt en *waartegen hij kwikinwrijving aaanbeveelt.*[1]) (Anno 1205—1298).

Ook de mededeeling der ziekte van Nicolaas Kurnick 1382, een bisschop in Posen, verschijnt. Door goddelijke rechtvaardigheid werd deze bisschop gestraft aan die deelen, waarmee hij had gezondigd — de kroniekschrijver heeft dus Dante's Inferno gelezen — en bovendien door een malum cancrosum vergezeld van ulceraties in mond en keel. (Hierover later eene uitvoeriger mededeeling.)

---

[1]) Meermalen heb ik mij afgevraagd, hoe men toch op het denkbeeld is gekomen, kwik-inwrijvingen tegen lues aan te wenden. De verklaring, die Haeser geeft is mogelijk, maar niet zoo plausibel, als men verder zoekende, opmerkt. Haeser namelijk meent, dat de werking van het kwik zou waargenomen zijn, door aan syphilis lijdende arbeiders in kwikmijnen, die bij toeval genazen. Meer voor

Welsprekend schijnt mij het verhaal uit een Florentijnsche kroniek van Donato Velluti (XIV eeuw), waarin de schrijver gewaagt van zijn eigen ziek kind, eerst verpleegd door eene ongezonde min, waarna het lichaampje werd bedekt met pruzze, bouton en het kind zeer ziek werd. Terwijl daarna eene andere gezonde min het kind zoogde werd zij met dezelfde kwaal behept (pag. 102). Dan komt eene beschrijving van eene algemeene infectie (pag. 104).

Men kan veel toegeven, b.v. dat het geval Kurnick met het malum cancro-um der middeneeuwsche schrijvers van alles kan beteekenen, en evenzeer chancre als carcinoma en lupus insluit, doch bij eene ziekte van min op kind, van kind op min overgaande, denkt men toch het eerst aan syphilis.

Er zijn meer zulke „zware vermoedens." De bekende plaats, voorheen ook door mij uit Saliceto geciteerd, vindt men ook bij Dr. Buret, en met de toevoeging „dum incipit post coitum cum foeda muliere aliquod corruptionis futurae vestigium" — in welke corruptio Dr. Buret — en waarom niet? — secundaire verschijnselen met een latent stadium wil aangeduid zien.

Zeer vele citaten door Dr. B. vermeld zijn ook te vinden bij Haeser, Hirsch, Henschel, Hensler, Friedberg, Littré enz. Zoo gaf Littré er verschillende uit de XIIIe eeuw in de Gazette médicale de Paris 1846 ook overgenomen in Janus I. 546.[1]) Eerst verkeerde ik in de meening, dat Dr. Buret's geval van zekeren Geraldus of Gerardus zonder nadere aanduiding, sloeg op den

de hand liggend schijnt mij het feit, dat kwikzalf reeds in zeer oude tijden, bij diverse huidziekten, scabies, ook lepra werd aangewend. Ibn Sina (Avicenna) gebruikte het b.v. tegen formica, doch legt de voornaamste kracht in het olibanum, waarmee men het aanwendt. Ook bij vele andere huidziekten wreef men kwikzalven in; het bij syphilis te doen was dus vrij natuurlijk, vooral daar de behandeling in de eerste tijden aan de met kwik veel werkende baders, die meest de lepreuse ziekten behandelden, werd overgelaten. Het schijnt dat Geber reeds kwikpreparaten bereidde en Arnold Bachuone (Villanova) het sublimaat kende.

[1]) De inzage van dit deel van Janus, naar het schijnt, reeds vrij zeldzaam in ons land, dank ik aan de welwillendheid van Dr. Daniels.

bekenden Gerardus van Cremona of misschien op den minder bekenden Gerardus van Solo [1]) (Janus Bd. II pag. 393).

Uit Littré ook uit Haeser Gesch. der Epid. Krankh. 204 en Hirsch l.c. 43 blijkt dat hier Gerardus van Berry, een arts te Parijs is bedoeld. Ook prof. Lancereaux heeft hetzelfde. Deze plaats geeft te denken: Hij zegt: virga patitur a coitu cum mulieribus immundis et spermate corrupto vel ex humore venenoso in collo matricis recepto; nam virga inficitur et aliquando totum corpus." Zulke uitdrukkingen moeten wel strekken om de gemoedsrust van hen, die zich vastklampen aan de Amerikaansche herkomst der syphilis in Europa, bedenkelijk te verstoren. Of wil men uit dit lijden van het geheele lichaam bij geval „etwas hectisches" verstaan? Dan kan men daarbij voegen het citaat uit Magninus, Regimen sanitatis, Lugduni, editie van 1517, (Magninus schreef in de XIV eeuw), die zegt, non solum feminina vasa, sed etiam totum corpus corrumpitur B."

Na dien weinig bekenden Magninus verschijnt een meer besproken Richardus, Richardus Anglicus, ook wel Senior, Parisinus of Salernitanus genoemd, een man met eene vorstelijke hoeveelheid titels. Deze Richardus geeft in zijne Parvus micrologus (Dr. Buret pag. 58) zijne behandeling van ulceraties aan penis en testis aan, waarop eene huidaandoening met verkleuring en pustulae, en pustulae met ulceraties volgen. (De veelnamige Richardus heeft, wat Dr. B. niet vermeldt, zijn incognito nog sterker gemaakt. Tot straf daarvoor is hij dan ook voor twee, ja zelfs drie personen gehouden, die vrij wel dezelfde werken zouden geschreven hebben. Sprengel gewaagt van hem in zijn boekje „Beiträge zur Geschichte der Medicin" pag. 203 als Richard van Wendmere, die na vele omzwervingen nog als

[1]) Deze Gerardus Butatus de Solo was omstreeks 1320 Professor te Montpellier. Zijn handboek Introductorium juvenum, was zoolang het Arabisme nog heerschte in gebruik.

Directeur van het hospitaal te Oxford 1230—56 optreedt — een Oxoniensis dus — om als lijfarts van Paus Gregorius IX, eindelijk nog als Romanus te besluiten. Al deze naamtoevoegingen zijn wel wat talrijk voor één persoon. (Littré bespreekt hem (of hen?) uitvoeriger. Hij schijnt geen kennis te hebben genomen van Sprengels Beiträge. Sprengel condenseert hem (hen) met goede motieven tot één persoon; Littré loopt gevaar hem te vierendeelen en neemt meerdere Richard's aan.)

Dat de bij deze(n) beschreven affectie syphilis moet zijn, betoogt en betuigt Littré op meerdere gronden; ulceratie, pustulae, een uitvloeiing (!?), stekende pijn, branden en dat alles post coitum en van de genitalia uitgaande.

Als eene groote merkwaardigheid vermeldt Littré, dat R. deze infectie aan het menstruaalbloed toeschrijft. Deze infectie als oorzaak te onderstellen was echter bij de middeneeuwsche artsen regel — men kende weinig andere.[1]) Nog heden geldt het menstruum als infectiebron in het volksgeloof, en dit wijst gewoonlijk reeds op vroegere medische autoriteiten. En of de groote hygienist Mozes nog wel zoo ongelijk had dit te duchten, is wel de vraag?

Voorts bespreekt Littré een HS uit de Bibliotheek te Parijs (No. 8161) de chirurgie van Saliceto en ontdekt (!?) eene plaats,

[1]) De vrees voor het menstruaal bloed, dat eene damnata qualitas bezit, dateert van zeer oude tijden. Sedert Aristoteles de Generat. Ll C, 19 is de afschuw daarvan geklommen. In het oude Rome, Lucilius ev. ed. Havercamp p 208 stijgen de booze eigenschappen. Cato verafschuwt het. In de handen der Thessalische heksen werd het tot een vreeselijk toovermiddel, Plinius XXVIII, 6, 7. Dat werd in de middeneeuwen niet beter; het paradeerde bij minnedranken en tooverijen. Bij de artsen heet het venenum menstruale. Ook Scotus bespreekt het. Het kon in coïtu oorzaak van de lepra (!) zijn. Pinetor E p. 44 beschuldigt het, dat het pokken (?) en mazelen kan verwekken. Infecteert het met lepra — ibidem — dan kan de besmetting zich nog na 1, 2 × 12 of 3 × 12 jaar openbaren een onderscheid dus met de andere lepravorm (lues), die „statim corrumpit". Cataneus geeft vele soorten van besmetting aan (in Luisinus pg. 414). Bij Massa L. p 52 en Vigo disponeert het tot ongeveer alles en Benedetti (E p, 20) doet het met vele anderen mede oorzaak zijn van de groote luesepidemie.

die o.a. reeds in Hensler en mirabile dictu zelfs in Astruc voorkwam. Het schijnt werkelijk, dat de hoog verdienstelijke, even keurige als nauwkeurige Littré, wien wij zooveel danken, toch de oudere duitsche auteurs, die over de syphilis der middeneeuwen schreven, niet heeft gekend. Immers hij vraagt, na, wat ook Haeser, Hirsch en anderen doen — Rosenbaum over zijne Geschichte der Lustseuche, zeer te hebben geprezen — van hem eene voortzetting dier geschiedenis, ook wat betreft „the dark age". Deze historie is reeds niet meer zoo geheel „à faire." Wat b.v. Girtanner, Prof. te Göttingen en niet minder zijn collega de archiater Hensler, Prof. te Kiel gaven omtrent de middeneeuwen, is zeer rijk. Vooral Hensler, Gesch. der Lustseuche, een geestig man met een open character, die zijn antagonist Girtanner [1]) zeer in het nauw brengt, en hem rara avis! overtuigt, is reeds voldoende. Vult men dit aan met den arbeid van Fuchs, [2]) Simon, [3]) Friedberg [4]) om na de vorigen slechts enkele dii majores te noemen, dan behoeft men sleçhts te zamelen, den oogst binnen te halen.

Het schijnt wel, dat Littré, en hierin volgt hem Dr. Buret die oogst op duitsche akkers niet in oogenschouw heeft genomen. Toch noemt Prof. Lancereaux nog Friedberg als bron.

---

[1]) Girtanner is minder tevreden over hen, die in opinie met hem verschillen. Hij laat zich b.v. pg. 21 (Abhandlung über die Ven. Krankh.) eenigszins smalend uit over Leonicenus een Arabist, een arabiseerend arts. En misschien niemand is grooter tegenstander geweest van het Arabismus dan juist die Leonicenus. Een proeve hiervan vindt men aangehaald bij Renouard Hist. de la médécine t. II p. 6, waar Leonicenus schrijft aan Politianus over de Arabieren: „Deze menschen kenden nooit de planten, die ze beschreven, zij putten de beschrijving er van uit schrijvers, die hun voorgangers waren en die zij slecht vertaalden. Vandaar een chaos van verschillende benamingen en van beschrijvingen, die van kwaad tot erger werden..... Ongelukkig de zieke, wien de geneesheer middelen voorschrijft in vertrouwen op Mesue en Serapion.". .. En dan heet Girtanner een heftig Arabist. Freind, dien Girtanner toch geacht werd te kennen, noemt Leonicenus juist: magnus ille graecæ medicinae instaurator. Dat klinkt anders

[2]) Fuchs. Die ältesten Schriftsteller über die Lustseuche.

[3]) Simon. Krit. Gesch. der Syphilis etc.

[4]) Friedberg. Die Lehre von den Vener. Krankheiten.

[illegible] een verhaal
[illegible] wordt ge-
[illegible] daarna door
[illegible] Na
[illegible]
[illegible] over
[illegible] schouders. Na
[illegible] maand later
[illegible] sterke
[illegible] borende
[illegible]

[illegible] Hirsch
[illegible] uit de
[illegible] verschillende
[illegible] eam
[illegible] erat
[illegible] vi-
[illegible] mulier
[illegible]
[illegible] quando-
[illegible] In Juret
[illegible] is de
[illegible] de Kon.
[illegible]
[illegible]
[illegible] in
[illegible] quan-
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] mes

[illegible]

aannemen met een „hemmungsfehler" en een oogziekte. Defectus virtutis visus schijnt mij minder op beginnende blennorhoe dan op een dieper ooglijden te doelen. Bij de werkelijke *lepra*, kent men, voor zoover ik kan nagaan, dergelijke hereditaire effecten van de ziekte der ouders *bij de neonati* nog niet. Wil men echter halsstarrig een fluxus bij de vrouw en een gonorrhoe bij den man — virga vitiatur — en een conjunct. blennorh. bij het kind aannemen, dan blijft men toch verlegen met het aangeboren gebrek defectus membri (uti digiti). Tegen lepra pleit ook nog, dat niet, zooals meer bij middeneeuwsche schrijvers, de vrouw hier oorspronkelijk lepreus wordt genoemd, doch slechts bij haar een geheel locaal lijden (fluxus patiatur) is vermeld.

Deze plaats uit Scotus schijnt mij zeer welsprekend voor werkelijke syphilis en is tevens zeer oud (circa 1230). Nog uitvoeriger is een stuk, dat ik wensch over te nemen uit Gordon's Lilium (1305). Het is merkwaardig, dat deze bladzijde door talrijke onderzoekers over het hoofd is gezien, terwijl velen een verder staande zinsnede citeeren. Bedoelde zinsnede komt voor bij Dr. Buret pag. 61 als: „jacere cum muliere, cujus matrix est immunda, plena sanie aut virulentia, aut ventositate et similibus corruptis" en bij Hirsch, die chronischen Infections — und Intoxications Krankheiten pag. 43, dl. II „lepra provenit etiam ex nimia confibulatione cum leprosis, et ex coïtu cum leprosa et qui jacet cum muliere cum qua jacuit leprosus."

Lepra (!?) kan men volgens Gordon bekomen „si ab utero hoc est, quia generatus est tempore menstruorum"; — alweer de gangbare voorstelling, zie Littré's vermelding blz. 14 — „aut quia est filius leprosi, aut quia leprosus concubuit cum muliere pregnante... et ex his corruptionibus magis advenientibus conceptui generatur lepra." Dan somt Gordon het voedsel op, waardoor men lepra kan verkrijgen (vossen- beerenvleesch etc. thans stellig een zeldzaam sieraad onzer tafels) om dan weer tot

[illegible]

[illegible]

[illegible] naar [illegible] eene [illegible]

[redacted]

aannemende dat lepra contagieus is, tenminste zeer lang — over jaren? — verloopend moet zijn. En zou de stoutste contagionist wel durven beweren, dat iemand bij kort contact een gezonde met lepra kan infecteeren en zelf bevrijd blijven? De voorafgaande reden, aangeboren lepra, „generatus tempore menstruorum" (weer de vrees voor het menstruum) komt voor zoover wij weten niet voor. Geen kind wordt immers lepreus g e b o r e n, wel luetisch.

Verder is opvallend „si sanus jacet cum muliere, cum qua jacuit leprosus, n e c e s s a r i o erit leprosus." Dit n e c e s s a r i o is wat lepra betreft, voor zoover wij weten, onjuist. Voor syphilis schijnt bijna ieder vatbaar; maar — n'est pas lepreux, qui veut. En nu de reden van dit necessario, q u i a[1]) p o r i s u n t r a r i i n m a s c u l o e t i n f e c t i o s t a t i m t r a n s i t a d t o t u m c o r p u s.

Bij de lezing dezer zinsnede behoore men te bedenken, dat volgens de middeneeuwsche Galenisch-Arabistische voorstelling, infectie-ziekten zich gemakkelijk op de geslachtsdeelen hechten „omdat daar de aderen samen komen en wijder zijn, omdat door deze zwammige deelen de uitscheiding sterk bevorderd wordt, en zij zeer geschikt en bestemd zijn tot vermijding van booze, overvloedige materie (materia peccans) uit het lichaam."

---

[1]) Q u i a volgens de uitgave van 1550; in de princeps 1477 kan men d u m lezen.

[2]) Grünpeck I 3, 20. Illam sordidissimam materiam vi enititur natura expellere, ad naturaliaque hominum, ubi est congressus venarum emittit.

Steber VI, 121. Ratio (quare primum circa pudenda pustulae apparent) est viarum largitas circa seminaria vasa a venis emulgentibus et arteria adorti immediate ramificata. Per quorum amplitudinem vel prope ob caliditatem magnam, non obstante illorum revolutione varia, quod malum est propellitur, non quidem ibidem stans, sed longius usque ad veretrum vel pudenda, tanquam locum spongiosum, alias urinae, tanquam superfluitatis, capacem.

Evenzeer zich steunend op Galenus en Avicenna, zegt Nic. Toll, aangehaald bij Fuchs „die ältesten Schriftsteller uber die Lustseuche in Deutschland" pg. 257 en 190, waar hij mede verklaart dat humiditas, per ea (genitalia) assidue intermanat. Eigenlijk is de meening, dat de aderen en porieën door grootere wijdheid de uitscheiding bevorderen een Asklepiades-Themison'sche en men kan zich vragen, hoe de Galenisten een dergelijke beschouwing der methodische school zoo

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[redacted]

en een radix inferior, een plaatselijke. Tegen dien ondersteldeu algemeene oorzaak, laxantia te geven was dus niet zoo dwaas, als het wel schijnt. Het „mutato nomine de te fabula narratur" is vaak op zijne plaats; wij redeneeren immers ook wel op dezelfde wijze.

Maar ik keer tot mijne „pori" terug en wil beweren, dat, wat op het eerste gezicht onzin kon lijken, het inderdaad niet is. Het „quia of dum pori sunt rari in masculo et statim infectio transit ad totum corpus" is dadelijk verklaarbaar, als men hier niet vertaalt porieën, maar denkt aan de πῶροι [1]) van Galenus. Het woord πῶρος duidt aan een klein gezwel of zweer van groote hardheid. Zóó heeten de tophi bij arthritis, zóó de callus bij eene fractuur. En wanneer men de initiaalsclerose kort en krachtig in de taal der middeneeuwsche schrijvers zou willen aanduiden, kan men dit niet beter doen dan met het woord porus. En dit is de eenige onbetwistbare plaats, m. i. waarin door middeneeuwsche artsen over de initiaal-sclerose wordt gesproken.

Men verwarre dezen „porus" niet met het bijna eensluidende porri (caroli), dat men bij enkele minder bekende middeneeuwsche schrijvers, als benaming voor zuiver locale affecties op de genitalia aantreft. Bij Celsus en de lateren vindt met het woord porri = acrochorda als gesteelde excrescenties vermeld. Zooals te verwachten was is echter dit begrip bij diverse Arabistische medici niet scherp omgrensd. Men vindt van porri gesproken o. a. bij Brunus II (14) de verrucis et porris et clavo et formica, accidentibus in virga et alia parte corporis. Evenzeer bij Theodoricus III, 16, de verrucis et porris accidentibus in virga. (Theodoricus van Cervia was leerling van

[1]) Ook de Dictionaire van Littré en Robin geeft sub voce πῶρος, cal, concrétion tophacée. Voorts komt porrum nog als plantennaam (porey, pry voor) en het bekende Salernitaansche regimen sanitatis spreekt in dien zin „De porro". Bij Ducange vind ik Porrus, verruca..... Cujus manus erant plenae porris et fere ex eis consumptae. Erant porri isti ad instar ulcerum.

[illegible] Reeds deze [illegible] vrouwens wordt [illegible] vrouw in de voet- [illegible]

[illegible] in de middeneeuwen, [illegible] in de woorden [illegible] of beschou- [illegible]

[illegible] gegeven citaat [illegible] of enkele ini- [illegible] op het ge- [illegible] bekende plaats, waar [illegible] in zijn ver- [illegible] Hiermede vervalt [illegible] tegenstanders der mee- [illegible] als zij zeggen [illegible] een verband tus- [illegible] niet valt aan [illegible]

[illegible] gezellin van het [illegible] bezwaar. Zoo [illegible] les médecins [illegible] manifestations [illegible] elle même. [illegible] aux affec- [illegible]é."

[illegible] is opgeheven, en [illegible] bewijst, dat Gordon [illegible] aanzienlijk ulcus [illegible] heeft gekend.

Dat de [illegible] is begrepen, levert geen bezwaar [illegible] mede de mee- ning, dat men hier [illegible] heeft, daar

immers de lepra als contagieuse ziekte opgevat, wel het langst bekende incubatie-tijdperk bezit. En dat Gordon hier een snel optreden van secundaire verschijnselen op het oog heeft, leert ook het door hem meegedeelde geval van de comitissa leprosa, die gravida werd, terwijl toch terzelfder tijd de baccalarius (baccalaureus) perfectissime met deze soort lepra werd besmet.

De hier aangevoerde plaats van vroegen datum (1305) is m. i. geheel afdoende en laat niet als de zooveel vagere uitdrukkingen: virga vitiatur, virga inficitur, feminaria D) vasa corrumpuntur — et aliquando totum corpus — aan hardnekkige bestrijders een uitweg als besmetting met gonorrhoe, ulcus molle, phagedeen, en misschien wel marantische of phtitisische toestanden, over.

Dit direct verband, tusschen primair accident en verdere symptomen door Gordon aangegeven, is mij te opvallender, daar de kennis van dezen causaalnexus niet bij allen of steeds is bewaard gebleven. Want de beschrijvers der groote epidemie sedert 1494 zagen wel eerst een — of soms twee blaasjes — sicut milium grani — ontstaan, doch koppelden in den aanvang dit primair accident niet aan de latere syphiliden. Een van de eerst opvallende verschijnselen, waarna de algemeene infectie zich scheen aan te sluiten was — gewoonlijk — de aandoening van den glans penis, met de enorme zwelling van dit orgaan. Zie b.v. de beschrijving van Grunpeck's ziekte (bij Fuchs en niet in de verzameling van Luisinus te vinden.) Dat men de aaneenschakeling niet opmerkte is niet zoo bevreemdend, het lange latente stadium was ook zoo bizonder en verwarrend. Langen tijd kende men de herboren syphilis na 1494 slechts uit de exanthemen, tumoren etc.

Het is wel te begrijpen, dat men vóór de hevige epidemie de syphilis, die in zijne zware vormen toch enkele familietrekken met de lepra der middeneeuwen gemeen had, eenvoudig in dit

groote woord opnam, en er mee vermengde zóó, dat de onderscheiding van beide ziekten uit de literatuur aan het nageslacht niet steeds gemakkelijk valt. Te meer bezwaarlijk is de sorteering daar woorden als morphea, malum mortuum, scora, psora, scabies, formica, planta noctis, ignis persicus, bothor, asafat, brusse, buba, brosseln enz. enz. de diagnose bemoeielijken. Al deze woorden vertegenwoordigen verre van een omschreven begrip. Zoo bevreemdt het ons b.v. het woord scabies voor eene zuivere venerische affectie (scabies vulvae) te zien gebruiken, en bij de groote epidemie ook het woord scabies venerea aanwenden. De verwarring in de ziektebenamingen is vaak grenzeloos. E) Zoo geldt b.v. morphea als een der lichtste vormen van lepra. Hensler in zijne degelijke studie „vom Aussatze 1790" weet met het woord morphea geen weg. Het wordt bij hem als witte morphea, een der voorteekens van lepra — „das weisze Maal." Het kon ook bij een oppervlakkige affectie blijven. Hensler vraagt Hofr. Heyne om uitkomst over dit woord, die uit een med. lexion geeft: „morphea infirmitas, cum color in alium mutatur," wat wij straks terugvinden.

Tegenover de witte morphea, die in de witte baras overgaat staat de zwarte morphea. Dat morphea wel vitiligo en ook nog iets anders kan beteekenen dan een corruptio sanguinis als bij Constantinus Africanus cap. 18, zie ik uit de volgende aan Hensler niet bekende plaats bij Ducange:

Morphea. Infirmitas, cum color in alium mutatur. Medicina Salernit ed. 1622. pag. 242 Rochus le Baillif in Dict. Spagyrico pag. 124. Alboras est maculosa defoedatio planae cutis, neque in principio est ulla exulceratio, sed in processu temporis idem, quod Morphea, Italis Morfea, est species scabie, Gall. Gale.

Morpheaticus facies. Qui faciem scabiosam habet — weer een ongebruikelijke beteekenis van het woord scabies —

Ladisl. Sunthem apud Oetel. tom. 2 Script. rer. Bav. pag. 567 col. 2: fuit (Ludovicus Dives dux Bavariae) amabilis atque probus princeps, et amator mulierum, et fuit pinguis et facie Morpheaticus et podograicus.

Wij zien in onze gedachten reeds den goeden Lodewijk van Beieren, amator mulierum en waarschijnlijk ook vini — een ofschoon jichtig, gemoedelijk, oudachtig heer met een dik rood, puistig gezicht, waarin wij uit den naam morphea zeker wel acne — desnoods rosacea, mogen lezen — een lepra of scabies wel van de onschuldigste soort.

Een eigen studie waard is ook het duistere collectiefwoord malum mortuum, een aandoening, waarbij ik echter niet verder wil stilstaan, maar waaronder ook wel syphilis begrepen kan zijn vide Hensler l.l. Men vindt bij Gaddesden, de malo mortuo lib. III, tr. V. C. 8, omtrent de therapie van het mal mort „cura est digerere — evacuare — localia, cathaeretica pleraque, inter quae et Argentum vivum. (Gaddesden leerde ± 1310). Lanfrancus Tr. III D III C 13 doet het vermoeden ontstaan, dat het een geinvetereerde, gecompliceerde scabiesvorm was. Ook de Vigo, die het nog kende, geeft het uit voor een met syphilis verbonden lijden (Vigo Copios. IV. C. 3). Paracelsus spreekt er mede van en zegt, dat het oude mal mort en de bubonen (! ?) verwant zijn. Maar laat ons om de bekoringen van een raadselachtig malum mortuum onze bespreking van Dr. Buret niet vergeten.)

Aan de kwestie: syphilis of lepra? wijdt Dr. Buret zeer zijne aandacht en houdt de syphilis in de eeuwen vóór de pandemie, zelfs voor frequenter dan lepra. Als bewijs geldt o.a. eene uitvoerige plaats uit Aretaeus Cappadox: De causis et signis diuturnorum morborum L. II. Cap. 13. Het ziektebeeld daar gegeven door Aretaeus, verklaart Dr. Buret voor syphilis. Zijne uitlegging luidt: „On rapprochera utilement ce passage d'une

[illegible] de la
[illegible] à des
[illegible]

[illegible] soul-
[illegible] sur le corps.
[illegible] après
[illegible] et ne
[illegible] les parties
[illegible] commence
[illegible] les genoux.
[illegible] l'ha-
[illegible] aucune spé-
[illegible]
[illegible] les
[illegible] syphi-
[illegible] pas à se
[illegible] corps. Déjà
[illegible]
[illegible] La langue
[illegible]
[illegible] éruption. Ro-
[illegible] les doigts.
[illegible]

[illegible] in de
[illegible] opbouw
[illegible] les tu-
[illegible] — hyper-
[illegible] eruption
[illegible] Aretaeus
[illegible] Aretaeus
[illegible] geheel.
[illegible] te moeten
[illegible] verstaanbaarheid

liever de latijnsche tekst, die trouwens correct is en met de grieksche overeenkomt. Zij luidt (op de door Dr. Buret overgenomen plaats „aucune altération etc.) „verumtamen neque ullam insignem conjecturam morbi principium obtinet: neque ulla nova atque inusitata labes hominem incessit: neque in corporis summis partibus repraesentatur; ut protinus videre quis possit et incipienti malo resistere; sed in visceribus (tanquam domo Plutonis) delitescens ignis jam succenditur, internorumque victor, rursum in superficie aliquando exardescit; plerumque sane a facie haec pestis incipiens, tanquam ignis de specula procul conspicuus effulget," dit alles wijst nog niet op lues... verder: in morbi autem crementis respiratio grave olet *ob interni spiritus exhalationem,*" (ik cursiveer) dit noemt Dr. Buret angine s p é c i f i q u e...... Nu volgt het sterker bewijs: digestio vero facile fit, tanquam in suum ipsius alimentum raptim morbo attrahente, propterea valde siccitate inferioris ventris laborant." (hieruit zou ik willen lezen, dat de zieke een laxans behoefde). Dr. Buret echter vertaalt hier en cursiefelijk: *le bas ventre est le centre de la maladie,* waarschijnlijk bedoelende, dat de ziekte van de genitalia uitgaat, wat den aanvang van onze tekst trouwens weerspreekt. Ook de grieksche lezing διὰ τόδε ἐπίξηροι τὴν κάτω κοιλίαν door Dr. Buret met vermijding van het werkwoord en dus veel te beknopt overgenomen, zegt volstrekt niet wat Dr. Buret wenscht. De opkomende tumoren (syphiliden noemt ze Dr. B.) zijn „crassi et asperi: et interstitium tumorum discissum est, ut elephantis corium. Waar Dr. Buret slechts alopecie leest, lees ik nog meer: „pili in omni corpore praemoriuntur, in manibus, femoribus, tibiis item in pube, in mento rari sunt." — wat men toch bij de alledaagsche lues geen specifiek verschijnsel zal achten. Verder lees ik wat Dr. B., overziet, „tumores in facie duri, acuti nonnunquam f a s t i g i o a l b i d o, basi viridiore." — ὄχθοι λευκοί — geeft de grieksche tekst (men denkt hier reeds onwillekeurig aan de λεύκη der Grieken).

[illegible]

[illegible]

[redacted]

Het doet mij leed hier tegen de luchthartige uitlegging van Dr. Buret te moeten protesteeren, er bijvoegende, dat ik evenmin vrede kan vinden bij zijn klem op alopecie, waar Aretaeus vermeldt, dat *alle* haren uit vallen. Ook is mij onbewezen, dat Dr. Buret zegt: „la lèpre classique ne réconnait pas l'alopécie parmi les symptomes courants, le cuir chévelu n'étant atteint que dans les cas tout à fait exceptionnels." Hieraan sluit Dr. Buret een attest van Dr. Zambaco Pacha, die verklaart slechts éénmaal in zijn leven, een lepralijder met alopecie te hebben gezien, en zelfs zegt „dat de lepralijders eer uitmunten door den overvloed en schoonheid van hun haardos en dat terwijl soms de haren van het aangezicht geheel zijn verdwenen." Mag dit gelden van lepralijders heden ten dage — wat ik noch zag noch hoorde bevestigen, ofschoon ik dit niet tegen een lepra-kenner als Zambaco Pacha wil aanvoeren, — het is toch wel wat sterk, te beweren, dat de classieke lepra niet alopecie kende, ten minste, wanneer wij onder *die* lepra ook die der middeneeuwen mogen verstaan. En daar behoorde het uitvallen van haar en baard tot de voorteekenen.

Sedert Aretaeus, kennen wij tot op Gordon geen *uitvoerige* beschrijving van melaatschheid, die bij Theodoricus misschien uitgezonderd. Maar waar wij in den bloeitijd der Europeesche lepra tijdens Gordon (1300) tot aan zijn langzaam verdwijnen in de leeftijd van Montagnana (1500) beschouwen steeds wordt de alopecia juist een der vormen van lepra genoemd. Bij Lanfrancus C. p. 43 is de lepra alopecia zelfs den hoogste uiting der melaatschheid. Opmerking verdient daarbij, dat Montagnana den morbus gallicus maar al te wel kende, en van lepra wist te onderscheiden, dat hij de tubera bij lepra zag verminderen, verdwijnen en dat ook hij in zijn Consilium p. CCXCIX pag. 1211 zegt: alopecia est tertia leprae species. Aardig is Montagnana's verklaring, hoe wij aan het woord alopecia komen; se non è vero è ben trovato. [1])

[1]) Onze wetenschappelijke en technische nomenclatuur herbergt tallooze bar-

[illegible] bij de vroege [illegible] algemeene [illegible] dat [illegible] wij [illegible] aanvang [illegible] Eerst [illegible] in [illegible] volgende [illegible] verschijnsen [illegible]

[illegible] syphilis de [illegible] aanvang [illegible] reden op

[illegible] verschillende [illegible] werden. [illegible] verschijningen [illegible] gelachte- [illegible] volgens Mon- [illegible] toe. [illegible] ab idiomate [illegible] Est autem vulpes animal cautis- [illegible] quasi ut in [illegible] tanta malitia, [illegible] etiam Medicus quantumcumque [illegible] ad sui curationem. Credunt [illegible] decipiendos, sicut et alios fraudare intendunt. Est etiam [illegible] ut saltem bis in anno a suis pilis privetur propter vehe- [illegible] et corruptionem in humoribus inventam, propter quam [illegible] humidum partium pili in poris continuativum, unde [illegible] porum intrinsecque ulcerantur. Quid igitur apparet ibi, [illegible] qui est materia pili in ipsum convertibilis, ab hoc pessima [illegible] corrumpatur. Taceo quod animalia illa marasmantur, [illegible] quomodo enim non cum virtus nutritiva quantumcumque potuis [illegible] apponeret propter pravitatem eius nutririmenti non uni- [illegible] unitur, non convenienter assimilaretur. Sed sicut huma- [illegible] habitudo pinguis mediocris necessario efficitur per eorum debi- [illegible] appositionem, unionem et assimilationem, ita et econverso per [illegible] necesse est arescere corpora."

[illegible] invloed had de syphilis op de mode. Omstreeks 1530 [illegible] het gebruik lange baarden te dragen. De portretten uit dien tijd [illegible] was een stilzwijgende ontkenning van intense syphilis..

den achtergrond. De pustulae worden schaarscher en droger, thans eerst verschijnen de gummata. Van dien tijd af vergezelt de gonorrhoe de ziekte en komt bij meest alle lijders voor.

Dit belangrijk feit is wel wat te zeer over het hoofd gezien door allen, die later de gonorrhoe als het eerste stadium van lues hebben aangegeven. Astruc steunende op Fernel, die deze meening propageerde, heeft de geschiedenis der lues hieromtrent slecht geraadpleegd: *kennis der geschiedenis had deze lang vigeerende dwaling kunnen en moeten voorkomen.*

Maar ik keer tot Dr. Buret terug. Na boven te hebben aangetoond, dat ik mij niet steeds met Dr. B.'s interpretatie kan vereenigen, kom ik toch met hem tot éénzelfde besluit, wat aangaat een bestaan van syphilis in Europa eeuwen lang voor 1492, waarschijnlijk wel een voortgezette infectie uit de tijden der Romeinsche wereldheerschappij en versterkt en vermeerderd sedert de kruistochten.

Van groot gewicht bij de bestrijding der meening dat lues in de middeneeuwen zou hebben bestaan heeft men het stilzwijgen van satyrici en prozaschrijvers geacht. (Freind, Astruc, Le Clerc). Dit is m. i. een zwak argument. Zou het wel mogelijk zijn uit al onze hedendaagsche litteraire schrijvers de phasen der syphilis op te bouwen, wanneer wij de medische tijdschriften misten en de behandeling voor schandelijk werd gehouden. Immers niet.

Wat wij uit de oudheid en middeneeuwen nog kunnen verzamelen is reeds boven verwachting veel. En een aaneengeschakeld verband, het primair accident met latente stadia etc. blootgelegd met de diagnostische scherpte b.v. van een Hebra mag men van de middeneeuwsche auteurs toch niet verlangen. Onze tijd na de groote epidemie van 1493 is zoo veel beter geconditioneerd. Het is reeds te veel in menig opzicht, wanneer wij, wat de diagnose betreft, medici uit die dagen willen gelijk

[illegible] ge-
[illegible] Heeren
[illegible] Dat
[illegible] en
[illegible] groep.
[illegible] Een
[illegible] In den
[illegible] het
[illegible] de curve.
[illegible]
[illegible] — is
[illegible] zich
[illegible]

[illegible]
[illegible] ste-
[illegible]
[illegible]
[illegible] verkrijgen.
[illegible]
[illegible] ste-
[illegible] der midden-
[illegible] of vol-
[illegible] aan te
[illegible] opval-
[illegible] een naam te
[illegible] in
[illegible] kan geweest
[illegible] moeielijker.
[illegible] kwam
[illegible] groot, alge-
[illegible]

II.

EPIDEMIEËN VAN LUES.

Komt het mij voor dat Dr. Buret in zijn ijver om sporadische lues in de middeneeuwen te ontdekken wel wat ver is gegaan, bedenkelijker nog acht ik zijne neiging zelfs herhaalde epidemieën van deze ziekte te willen aannemen, wat zoo duidelijk door Prof. Lancereaux wordt beaamd.

Ik wil er even op wijzen, dat Dr. Buret's vinding in dezen niet consequent is, nadat hij te voren zulk eene epidemie had ontkend. Immers op de beweging „il n'y a jamais eu d'épidemie de lepra qu'il n'y a eu d'épidemie de syphilis ou de phthisie," F) uitgesproken door Dr. Legrand pag. 51 bij „Le gros mal", G) erkent Dr. Buret dadelijk „c'est absolument notre avis."

Deze uiting is volkomen in strijd met Chap. III „La syphilis et les épidémies," waarbij Dr. Buret wèl herhaalde epidemieën weet aan te toonen. Aan die epidemieën van syphilis echter vóór 1493 valt voorloopig te twijfelen. Maar wij zullen Dr. Buret laten spreken pag. 76 „A l'époque féodale la débauche, qui semblait dormir un peu, tout au moins se cantonner dans certains points, pendant des périodes plus ou moins longues, se réveillait par instants avec une fureur inaccoutumée. De là les épidemies connues sour les noms de peste inguinale, de mal sacré, de mal des ardents, de St. Main

de St. Gilles, de St. Marcel, feu St. Antoine, feu d'enfer" Vooraf sprekende van eene epidemie „maladie contagieuse vraisemblablement d'origine génitale en 1285" (pag. 96), vermeldt Dr. Buret eene dergelijke epidemie in de XVe eeuw. „Une épitaphe, qu'on peut lire sur une pierre tumulaire de l'Eglise Santa Maria del popolo, prouve bien, que cette maladie n'a pas été, une epidemie isolée mais une affection courante, puisquelle fut signalée au XIIIe et au XVe siecle" (!?) Het grafschrift luidt in vertaling „A Marc, fils d'Antoine le Chevalier Romain, de la noble famille des Alberons, lequel doué d'une grande âme et d'un corps remarquable (corpore animoque insigni, qui annum agens XXX, peste inguinaria interiit) mourut de la peste inguinale.

Voorts „Dufour dit même que la maladie inguinale parut en France vers le milien du VIe siecle (546). Don Ruinart explique l'origine de cette dénomination... Lues inguinaria sic dicebatur, quod nascente in inguine vel in axilla, ulcere in modum serpentis interficeret." H).

Voorts merkt Dr. Buret pag. 108 op „Nous constaterons une fois de plus, qu'au moyen âge, tout comme chez les Grecs et les Romains, les differents symptômes de la syphilis étaient parfaitement observés." (?) Ici ce sont les syphilides buccales (malanz dedanz la bouche), là des accidents vulvaires (mal malan en vilain lieu); plus loin des syphilides de l'anus (broches). Ailleurs, c'est tout simplement, l'arsure, le malem, le gros mal, le fix, fie, ou fi, lèpre etc. termes généraux, qui devenaient, selon les époques, tantot le mal de feu St. Antoine, la peste inguinale" etc... Op pag. 125 vernemen wij „A cette époque (l'an 512) la débauche antiphysique régnait dans toute l'Europe. Alors éclata cette épidemie, que nous avons décrite précédemment sous le nom de maladie inguinale... Dans cette épidemie surtout vénérienne, l'ulcère phagédenique avec ses bubons suppurés et disséquants devait être la note dominante

(In een noot volgt: Selon Procope, historiën grec né à Cesaréa en 500, elle partit de Constantinople et ravagea la Syrie, les Gaules et l'Espagne. Elle serait venue de l'Ethiopie, si nous en croyons Desruelles (Traité pratique des maladies vénériennes Paris 1836).

Op meerdere andere plaatsen (pag. 129, 131) deelt Dr. Buret nog mede, dat de mal des ardents, mal de St. Main, feu sacré, feu St. Antoine — ook Rabelais zou la vérole met het feu St. Antoine voor identiek houden — synonymen zijn... In de jaren 1043, 1089, 1130 en 1374, zouden van dit feu sacré (= syphilis) epidemieën zijn voorgekomen. Ook Dr. Eraud te Lyon heeft volgens Dr. Buret in eene studie „La maladie dit feu St. Antoine, verschenen in le Lyon médical No. 31, Juillet et 7 Aôut 1892, deze meening gedeeld. I)

Sterker nog. Dit feu sacré, feu St. Antoine d'origine vénérienne spaarde leeftijd noch onschuld. „La même année 1129 la plaie du Feu divin envahit d'une façon étonnante Chartres, Paris, Soissons etc. Car les jeunes gens, les vieillards et les enfants même les tendres vierges étaient atteints soit aux pieds, soit aux mains, soit aux seins et ce qui est plus grave aux joues: néanmoins ils furent guéris rapidement. (juvenes etenim senes cum junioribus, virgines enim tenerae in pedibus, in manibus, in mammillis et in genis exuruntur et celeriter extingunter (hieruit lees ik niet genezen, maar quod gravius est, gedood.)

D'autres fois, ainsi est consigné dans les archives royales, c'est le bras, qui est le siége du mal, et *il s'agit probablement d'une gomme ulcerée* (ik cursiveer); mais le traitement est bien radical „Le feu St. Antoine et St. Andrieux se prist en son braz et pour ce lui fut copé."

Wie kennis heeft genomen van mijn beschouwing over Lues veterum 1893 en van de daarin bevatte kritiek over ziektenamen als lepra arsura, ignis sacer, feu St. Antoine, pestis ingui-

[illegible] kan hebben met Dr Buret [illegible] lezen in ééne ziekte: de [illegible] bronnen, die Dr Buret [illegible] van de gros mal" [illegible] mij verwonderen, dat [illegible] Lancereaux, die [illegible] zelf van geen [illegible] merkwaardige epide- [illegible] in de midden- [illegible] niet-medici) [illegible] vragen.

[illegible] weerlegd, die [illegible] Dr. B. heeft ver- [illegible] venerea en [illegible] Ook heeft de schrijver [illegible] waarom Rabelais la verole [illegible] eischoon ze toch wel [illegible] Dr B. heeft niet opgelost, waarom [illegible] verklaren als [illegible] voor epidemieën van [illegible].

Zoo interpreteert [illegible] bij Dr. Buret onverklaarbaar [illegible] bevangen men ook in sommige [illegible] moge geoordeeld hebben, niet [illegible] te Rome pg. 34 op een grafschrift [illegible] aan een morbus nefandus is gestorven? [illegible] hij gevoegelijk kunnen verzwijgen, terwijl hij [illegible] in marmer beitelt. Dat is stellig te veel.

De lezer van dit opschrift kan [illegible] iets niet tragisch vinden. Maar het kan tragisch worden als men bedenkt, dat de jonge gezonde man plotseling door de bubonenpest is weggerukt. En wordt dit niet te waarschijnlijker, als men weet dat

in het aangegeven jaar (1485) de bubonen pest in Italië woedde (Hecker-Hirsch, die grossen Volkskrankheiten der Mittelalters pag. 91) en wel zoo hevig dat men te Venetië voor het eerst een gezondheidsraad instelde. (Bordier, Géographie médicale geeft daarvoor 1348 aan pg. 258) Zal men wel veel gewicht mogen hechten aan de verder niet gesteunde opvatting van Dufour — die de morbus inguinarius in 546 houdt voor een uiting van venerische affectie? Deze ziekte doodde soms zeer acuut, als door een slangenbeet; en een bubo, verzwering, ontstond in de lies *of in de oksel*. Komt dit zóó acuut optreden — een slangenbeet — wel bij lues venerea voor, terwijl die gevallen bij pest juist niet zoo zeldzaam zijn?

Zag men daarbij ooit de okselklieren tot den hoofdzetel der aandoening maken, wat van de bubonenpest, naast de aandoening der inguinaalklieren, instantelijk wordt vermeld? En is het niet van beteekenis, dat juist tusschen 531 en 591, met allerlei exacerbaties — vaak in 15 jaar terugkomend — de schrikkelijke pest van Justiniaan door Europa en Azië woedde, een pest, waarin ondanks den naam Lues of Clades inguinaria, nog niemand voor zoover ik weet, een geslachtsziekte ontdekte? Volgens Hecker (Die Blattern im sechsten Jahrhundert) wordt de morbus inguinarius, bubonenpest met de synonymen Lues, Clades inguinaria reeds in de middeneeuwen niet met andere ziekten verwisseld. Gregorius van Tours onderscheidt die pest voortdurend van de pokken, die in dezelfde eeuw heerschten (morbus cum pusulis (pustulis) et vesicis) 580 en die reeds Rhases beschreef. Gibbon geeft een beeld van de pest in Dl. XI Cap. 43, en zegt dat de ziekte 543 sterk in Constantinopel woedde.

De beroemde chroniek van J. von Königshofen zegt van de bubonenpest: die lübe sterbent alle on bülen und an trüsen, die sich erhubent under den armen und obenen an den beinen. Barnes in Engeland spreekt van: knobs or swellings in the groin or under the armpits, called kernels etc.

[illegible] en die ook
[illegible] syphilis denkt,
[illegible] Dupouy
[illegible] wat m.i.
[illegible] met in den
[illegible] Buret citeert
[illegible] Procopius
[illegible]
[illegible] heeft
[illegible] met zijn
[illegible] hier
[illegible] kon
[illegible] eene
[illegible]

royale de Médécine" dit vermoeden bevestigd gezien. J. F. C. Hecker geeft in zijne „Geschichte" l. c. de geschiedenis der „Kriebelkrankheit und Mutterkornbrand" p. 347. Het moederkoornvuur in Frankrijk behoort tot de oudste ziekten, waarvan de middeneeuwsche kronieken gewagen.

Voortreffelijke studieën hierover zijn mede gemaakt door C. H. Fuchs, das heilige Feuer des Mittelalters 1834, en vroeger in de Recherches sur le Feu St. Antoine 1776 par de Jussieu.

Naar deze studie wil ik (in eene bijlage) verwijzen. Het is opvallend, dat Dr. Buret, die toch zelf blijk geeft het ergotisme te kennen, deze studie of het meer voor de hand liggend werk van zijn landgenoot, Ozanam: Histoire des maladies épidémiques niet ter hand heeft genomen. Onder verwijzing naar de „Memoire de la Société royale de médécine" is m. i. wel aan te nemen, dat Dr. B.'s epidemieën aangeduid op pg. 129 en 131 van zijn werk voortreffelijk overeenkomen met epidemieën van ergotisme en niet van le gros mal en dat om vele redenen. De districten, die in Frankrijk door den moederkoornvuur later werden bezocht, zijn in hoofdzaak dezelfde, die in de middeneeuwen worden opgenoemd en komen overeen met de goed geobserveerde epidemie (van 1710) in de Sologne. J) Verder stemmen de jaartallen die Dr. Buret voor zijne ziekte geeft juist, en vallen bijna zonder uitzondering samen met die, welke voor het heerschen van zware vuurpesten werden opgegeven. Dan overvalt het feu St. Antoine vooral de peripherie, de onderste en bovenste extremiteiten, de bekkenorganen, de knieën, neusspits en wangen met koud vuur, iets wat wijst op ergotismus, maar toch niet op le gros mal. Ook laat de wijze van genezing, de verplaatsing (bedevaart), ver van het oord van de vuurpest denken aan ergotisme, en werd wel niet gezien bij „le gros mal."

Daarbij wijst het feit, dat „le bras le siége du mal" kan zijn en zóó sterk, dat hij wordt geamputeerd eer op moederkoornvuur. Hierbij weten wij, kwam dit herhaaldelijk voor. Som-

mige [illegible] afhingen door hun
omgeving [illegible] Dat zoiets bij eene
„gomme [illegible] men. moet toch wel
tot [illegible]

Na [illegible] Dr. Buret's werk te
mogen [illegible] overwegen rest. On-
[illegible] dat Dr. Buret's
[illegible] van plaatsen
[illegible] in deze eeuw
[illegible] Op het voor-
[illegible] bronnen
[illegible] schuldig, maar
[illegible] de verzameling
[illegible] geschikt. wanneer
Dr. Buret [illegible] opgespoord.

De [illegible] in Duitschland zijn of direct
[illegible] Haeser, Sprengel en
[illegible] Haeser, Hirsch etc.
te [illegible] het werk m. i.
[illegible] mogen komen.

[illegible] bewijzen, dat
[illegible] waarschijnlijkheid eene
[illegible] uit de middeneeuwen. En
[illegible] geslachtsziekten
[illegible] „morbus
[illegible] veronacht-
[illegible] slechts te ver-
[illegible] — precies de
[illegible] volgt. Die on-
[illegible] van Aëtius, Caelius
[illegible] Paulus Aegineta, die met
[illegible] hen woeden
[illegible] qualiteiten van Ga-

lenus of enkele malen met de communiteiten, het „strictum" en „laxum" der methodische school. Na de genoemde artsen wordt de zaak nog erger. Men leeft te midden van een moorddadige pest, als die van Justiniaan, en schrijft slechts mystiek en van mystiek, daar immers Galenus niet van pest of pokken gewaagde. Iets zoo onbegrijpelijks begaat zelfs nog de beroemde Linacre, vriend van Erasmus (1515), stichter van het collegium der artsen te Londen. Deze, ofschoon bewonderaar van Hippocrates, kon het tweede en derde optreden van het Engelsch zweet onder oogen zien, zonder er in zijne werken van te spreken.

Met zulke feiten voor oogen moet het ons zelfs verbazen uit de oude schrijvers het vroeg bestaan van syphilis in Europa nog zoo duidelijk te kunnen aantoonen. Stellig er zullen wel bestrijders van oude lues gevonden worden, die zich na het bovenstaande nog niet overtuigd houden. Deze zullen slechts zwichten, wanneer zij b.v. bij een zeer oud medicus de opmerking aantreffen „wanneer ik hier de ziekte lepra, scora, psora, asafat besprak, heb ik hiermede de aandoening op het oog, die eeuwen na mij als syphilis bekend zal zijn." En waarschijnlijk zwichten zij dan nog niet.

Steeds zullen er twijfelaars overblijven, die hoe klemmend ook de theoretische beschouwing, en het betoog zijn, steeds zullen eischen te z i e n. En — „auch denen kan geholfen werden." Misschien... Eene mededeeling van Broca (Dr. Buret p. 72) gedaan aan de Société d'anthropologie 1876, verschenen in het Bulletin de la Société luidt: „Pendant tout le moyen âge les malades atteints de dermatoses syphilitiques graves furent confondus avec les lépreux. J'ai trouvé un grand nombre de l é s i o n s s y p h i l i t i q u e s s u r d e s o s s e m e n t s p r o v e n a n t d'une a n c i e n n e l é p r o s e r i e, dont la cimétière a été défriché, il y a environ 15 ans." Hiermede overeenstemmende verklaringen (Dr. Buret citeert het mede) geeft Prof. Lancereaux, Traité d'anatomie pathologique Paris 1885 t. III

III.

DE HERKOMST DER EPIDEMIE VAN 1494.

De literatuuropgaven over de lues van vorige eeuwen en over de vraag of de ziekte uit Amerika afkomstig zou zijn, beslaan eene eerwaardige lijst. Er is eene bibliotheek over de kwestie volgeschreven. Onder de kampioenen in den strijd ontmoet men de beroemdste namen, waaronder ettelijke Hollandsche. Die vindt men nog in latere tijden. [1])

Na Boerhaave is het van Swieten, die met Astruc en Girtanner, onder velen, de lues voor een der eerste exportproducten uit de nieuwe wereld houdt. Daartegenover staan o.a. Sanches, lijfarts van Catharina II, later te Lissabon. Van zijn werk en strijd tegen van Swieten [2]) kwam door de zorg van Gaubius te Leiden in 1777 een herdruk in het licht. Later verschijnen Hensler, Girtanner, Grüner, enz. enz. „ein reicher Himmel, Stern bei Stern. Wer kennet ihre namen?" De strijd blijft onbeslist tot op onze dagen, en nog steeds gebruiken velen

---

[1]) A. A. Fokker de geschiedenis der syphilis in Nederland. Tijdschr. voor geneesk. Jul. 1860 pg. 419. Ali Cohen, Studieën over de geschiedenis der syphilis enz., zonder datum.

[2]) Diss. sur l'origine de la mal vénér. Paris 1750, 1765, en tegen Van Swieten, Examen hist. sur l'apparation de la mal. vénér. Lisbonne 1774.

deze kwestie als een slijpsteen om hunne dialectische zwaarden op te wetten.

Meenen ook Haeser, Hirsch, Virchow, dat men veilig de wapenen uit de handen kan leggen, telkens doemen meer nieuwe strijders op. En het wordt waarlijk eens noodig deze vraag, die als een Ahasverus de eeuwen doorwandelt, en maar niet tot rust kan komen, eindelijk toch te bezweren. Na Simon, Geschichte der Lustseuche, die geen oude syphilis aannemende, Haeser heftig en soms gelukkig aanvalt — oudere auteurs als Ozanam, die de epidemie uit Amerika afleidt, wil ik niet verder noemen — verschijnen nog de latere phil-Amerikanen(!) In Frankrijk is het Bordier, Professeur de géographie médicale te Parijs (reeds boven genoemd) schrijver van een werk hierover (in de Bibliothèque des sciences contemporaines 1884), die de exotische herkomst waarschijnlijk acht niet alleen, maar deels daarom zelfs de lues met de tropische framboesia (yaws, pians) identificeert. Natuurlijk heeft Prof. Bordier, als autoriteit in het vraagstuk, nu weder een schare volgelingen. Deze zullen allicht beamen, wat deze auteur op pg. 341 en 485 hieromtrent leert. Dr. Buret, evenwel in zijn reeds besproken werk, komt zonder van Bordier te gewagen — wat vreemd genoeg is — tot tegengestelde resultaten. In de laatsten tijd mede is de welbekende Prof. C. Binz met eene interessante studie „Die Einschleppung der Syphilis in Europa," Deutsche Med. Wochenschrift 1893 pg. 44, verschenen, waarin hij weer de lues uit Hispaniola laat komen.

Deze autoriteiten, die eene m.i. onhoudbare hypothese verkondigen, mogen wel degelijk worden bestreden.

Prof. Binz stelt de kwestie aldus: de syphilis kwam òf van oudsher in Europa en de bekende wereld voor òf werd door Columbus ontdekking als „nouveauté" ingevoerd. Dit is het gebruikelijk alternatief. Naar mijne meening bestaat nog eene derde mogelijkheid n.l. deze, dat lues, schoon sporadisch in

Europa vóór 1492 lang niet onbekend, sedert 1493 zich bij wijze van epidemie in de oude wereld vertoonde, eene epidemie, die, hetzij b.v. in Italië, Spanje, Frankrijk onder bepaalde omstandigheden uit bestaande haarden opvlamde, hetzij uit Amerika werd aangebracht.

Prof. Binz heeft in genoemd artikel (als rede uitgesproken in de „Versammlung der Aerzte in Köln,") nieuw voedsel gegeven aan de oude meening, dat vóór Columbus' tocht lues in de bekende kultuurstaten niet voorkwam. Uit alle desbetreffende plaatsen der oude schrijvers, Egyptenaren, Joden, Grieken, Romeinen, Arabieren etc. wil Prof. Binz alleen zuiver locale affecties herkennen. Ik mag mij wat de ouden aangaat niet in de kwestie verdiepen, maar hiervoor verwijzen naar Dr. Buret's werkje, naar Haeser's Gesch. der Epid. Krankheiten, naar Rosenbaum's Gesch. der Lustseuche, door Haeser om zijne „fast abschreckende Gründlichkeit" geprezen, naar Hirsch l. c., Fuchs l. c. en als dat niet genoeg is, naar de lange lijst van literatuur b. v. door Lancereaux opgegeven. Wat de Egyptenaren betreft, wil ik mede verwijzen naar het vrij recent artikel van Proksch, Archiv. f. Dermatologie und Syphilis 1891 Heft 4, waar deze schrijver concludeert „de Uchedu der alten Aegypter ist unsere Syphilis." Maar ik wil Prof Binz bij zijn weerlegging hiervan l. c. pg. 3 wel toegeven dat dit bericht niet afdoende is. Er zijn er sterkere.

Uit de middeneeuwen worden door Prof. B. een paar voorbeelden aangehaald om te bewijzen, dat men bij de ernstigste gevallen van geslachtsziekten slechts aan phagedeen behoeft te denken. Doch Prof. Binz geeft onder die voorbeelden niet de allerbeste, die toch ook in de door hem gebezigde bronnen waren op te sporen.

Zoo vond ik bij de bekende mededeelingen van doodelijk verloopende affectie aangehaald het geval van Johannes van Spiers en koning Wenzel van Bohemen. (Zie het Tijdschr. v. Geneesk. 1893 pg. 410.)

Hieraan ontbreekt het derde staaltje betreffende hoogwaardigheidsbekleeders, dat men er vaak bij aangeeft, n.l. het ongeluk overkomen aan Nic. Kurnik Bisschop van Posen 1382, reeds boven vermeld. [1])

Andere berichten, die spreken van lues zelfs onder den naam morbus gallicus in de jaren 1472, 1488 en nog eens 1488 verwerpt Prof. Binz als lijdend alle aan verkeerde dateering. Voor kenners van den strijd over de geboorteplaats der lues, zijn dit veel omstreden punten. Er is een bericht van Widman, ook wel Salicetus, alias Meichinger, die met Leonicenus de ziekte als den Arabieren bekend, aangeeft. Zie Fuchs die ältesten Schriftsteller etc. Haeser l.c. en, Histor. pathol. Untersuchungen p. 182—281. Dan volgt een bericht van een chorist uit Mainz in 1472, die aan morbus gallicus zou lijden. Zie ook Friedberg l.c. 95. Verder de verzen van Villalobos aangehaald o. a. bij Guardia la médécine à travers les siècles pg. 219. Voorts een gedicht van Pacificus Maximus 1489 te Florence gedrukt dat m. i. duidelijk duidelijk constitutioneele symptomen aanwijst, Hensler l.c. Friedberg 93. Meer verdacht dan dit gedicht is de bekende brief van Petrus Martyr aan zijn vriend Aryas, Prof. te Salamanca 5 April 1488. Men zal de aangevoerde gronden ziende n.l. het afdoend argument dat in dit jaar nog geen leerstoel in Aryas' vak (de Grieksche taal) bestond, allicht beamen, dat in plaats van 1488 moet worden gelezen 1498. (Lancereaux pag. 14 geeft

---

[1]) Zie o. a. Friedberg, die Lehre von den Vener. Krankheiten, Berlin Liebrecht 1865, pg. 91, die de plaats uitvoeriger geeft dan gewoonlijk geschiedt. „Et sicut duobus membris illicita inverecunde perpetrabat, ita esdem fuit ad mortem miserabiliter ulcione divina punitus, ut infra patebit. — Nam partim tactus fornicatorum et praecipue deflorationes virginum non vitabat, ideo morbo cancri fuit tactus, et quia pronus et loquax in prolectione illicitorum exstitit, *idcirco in lingua et guttore ulcerationes fuit passus in tantum prout dicitur, quod ante mortem suam vix loqui aut potum deglutire potuit*, et os claudere potuerat, et post mortem aperto ore permansit, tamdiu languit ut ideo melius penitere poterat. Latus quoque dextrum per scissures penitus dicitur fuisse ruptum et sic XVIII die mensis Marcii de hoc seculo migravit." (scil, 1382).

den brief nog zonder commentaar). Minder bezwaar bestaat dan echter tegen het bericht van Petrus Olaus 1483, Scriptores rerum Danicorum medii aevi Jac. Langebeck II Hafniae 1772, 195 „morbus gallicus saevit super Christianos." Zelfs al las men 1493, dan nog zou die epidemie veel te vroeg komen.

Overigens steunt men wel een weinigje veel op het motief der verkeerde dateeringen, waar het berichten betreft, die niet in het stelsel passen. Zoo zeggen sommigen, en ook Prof. Binz steunt mede op drukfouten in de cijfers pg. 13, dat het bericht uit 1459, wel zal moeten zijn 1495, daar de verwisseling der eindcijfers zoo gewoon was. Maar men bedenke toch bij het bezigen van dit argument, dat de bedoelde auteurs hoe Arabistisch dan ook in hunne geschriften steeds Romeinsche en geen Arabische cijfers gebruikten. En dan wordt zoo'n omzetting lastiger.

Zooals ik zeide zijn dit veel betwiste bewijsplaatsen. Het is mij daarom een genoegen ook een nieuwe — Erisappel? — daarbij in het geding kunnen voeren.[1]) Het is deze; geciteerd uit Ducanges Glossarium „Delib. anno 1490. Petrus Dares sequestratus est, quia patitur infirmitas de las Bobas, quam duxerunt certi armigeri a loco de Romania, anno elapso existente, in servitio regis et illustr. dom. ducis Oleani apud presentem patriam Provinciae sanam, pro tunc existentem, infirmitate praedicta, quae adhuc non vigebat in Provincia."

---

[1]) Nog vind ik een andere kleinere bijdrage in geen der werken over de historie vermeld uit de Chron. Angl. van Th. Otterbourne pg. 183. „Obiit etiam (anno 1394) Ducissa Eborum, soror Ducissae Lancastriae uterina, domina carnalis et delicata mundialis ut fertur et Venerea." Deze passus betreffende eene zeer levenslustige dame, wil ik niet als bewijzend voor lues laten gelden, maar pleit er toch voor dat geslachtsziekten in die dagen intens en algemeen moesten zijn. Dat chronieken slechts bij uitzondering geslachtsziekten vermelden is duidelijk. Ook in onzen tijd zal men bij den burgerlijken stand b. v. bezwaarlijk kunnen navorschen welk aandeel syphilis heeft in de rij der sterfgevallen. — Voor hardnekkige bestrijders van de middeneeuwsche syphilis geef ik de mogelijkheid toe, dat het woord venerea dubbelzinnig is, en niet op een morbus venereus behoeft te slaan, ofschoon mij dit waarschijnlijk voorkomt.

[illegible] Sprengel [illegible] daarentegen in [illegible] volstrekt niet [illegible] reeds in 1488 [illegible]

[illegible] genoemde [illegible] beschouwen. [illegible] heel talrijk [illegible]

Naar ik meen is een verder zoeken naar dergelijke citaten van ondergeschikt belang. Het komt mij toch voor, dat het voornaamste bezwaar tegen de stelling, dat syphilis in de middeneeuwen voorkwam, is opgeheven, door mijne op p. 21 meegedeelde vondst betreffende de pori uit Gordon's Lilium. En daarmee vervalt het door vóór- en tegenstanders van de exotische herkomst der syphilis eenstemmig gedeelde motief dat de oude en middeneeuwsche artsen „den Schanker als Ursache syphilitider Hautkrankheiten nicht kannten" (Simon). Gaarne geef ik toe dat de kennis van dit verband niet bij allen bestond en klaarblijkelijk in de eerste tijden van het woeden der groote epidemie was verloren geraakt.

Maar — ik keer terug tot Prof. Binz en zijne argumenten voor de „Einschleppung der Syphilis," die zoo stemmen met de meening van Prof. Bordier (l. c. pg. 341) in vertrouwen op de berichten van Oviedo, de Isla (ook van Hütten en las Casas). Het komt mij voor, dat reeds de voortreffelijke Sprengel beide eerstgenoemde Spanjaarden voldoende heeft afgewezen. (Sprengel Dl. III § 87). Hoe toch verschijnt de legende der Amerikaansche oorsprong in de wereld? De arts, die haar het eerst introduceert is Leonh. Schmaus. Reeds Sprengel vindt 's mans meening verdacht, daar Schmaus (te Straatsburg?) 1518, in tijd en plaats ver afstaande van Spanje, waar de ziekte moest geïmporteerd zijn, niet als een zeer geldig getuige kan optreden. En dat te minder daar van 1492 tot 1518 nog niemand van hen, die Spanje en Amerika bereisd hadden, iets over de herkomst uit Amerika hadden bekend gemaakt. Ofschoon men een dergelijke mededeeling het eerst van Spaansche artsen zou verwachten, spreken juist de vier bekende Spanjaarden, die vóór 1518 over de lues schreven, Caspar Torella, Petrus Pintor, Villalobos en Almenar — op Villalobos na te vinden in de editie van Luisinus — volstrekt niet over Amerika, maar zoeken de oorzaken elders.

[illegible]

[illegible]

[illegible] quippe
[illegible] medium,
[illegible] aegritudinis
[illegible] proximi-
[illegible] intemperie
[illegible] quadrin-
[illegible] inaudita
[illegible] aestivum

Die meening o. a. door Plinius en Paracelsus gepreconiseerd, vinden wij, taai als oude dogmaas zijn, nog in het volksgeloof.

De omstandigheid, dat zoowel Schmaus, die in 1518 publiceerde als Oviedo en de Isla, die resp. 1535 en 1537 — of liever 1539 — hun hoofdwerk lieten drukken, (dus lang na den invoer van den guajac in de therapie, en zeer lang na het uitbreken der groote epidemie, waarvoor zij tegenover ouderen niet als voorname getuigen kunnen gelden) zóó laat met hunne hypothese optraden, is wel verdacht. Doch het was de wensch van velen, ver afstaande schuldigen als de sterren of ten minste de Amerikanen aan te klagen.

Dit laatste lag wel op den weg van Gonzalo Hernandez de Oviedo y Valdez, directeur der mijnen van Darië, later chronograaph van Indië, die 1513, dus ± 20 jaren na het uitbreken der groote epidemie, naar Hispaniola vertrok. Deze wijt de pestilentie aan het verkeer met de van oudsher besmette (West) Indiërs, maar eerst meer uitvoerig in 1535 — minder dringend, maar toch zeer duidelijk ook in 1526.[1]) Volgens Sprengel copieerde (of ontleende tenminste) de Isla zijn hypothese van Oviedo. Weinigen zouden de Isla's origineel hebben

---

aerem ad illam venisse intemperiem calidam & humidam, quae omnium putredinum occasio existit: quemadmodum apud omnes in confesso est,"

Ik geef deze plaats in pleno, omdat Schmaus de eerste arts is (1518) op wie de Amerikaansche hypothese steunt, omdat deze plaats niet in circulatie is en dus gevaar loopt vroeg of laat tot steun der legende weer te worden ontdekt. Zooals men ziet is Schmaus, die boven Oviedo en de Isla de prioriteit heeft, die meent dat de ziekte, zij het ook in Amerika van ouden datum is, en daarbij de overstroomingen en het slechte weer in Europa te hulp roept, geen stevig fundament voor de Amerikaansche oorsprong. Maar zooals ik verder hoop aan te toonen is hij — hoe zeer door Prof. Binz of Bordier niet genoemd — van alle getuigen nog de beste.

[1]) Men zegt gewoonlijk 1525, maar de door mij geziene editie is 1526. Een tweede druk reeds in het volgende jaar is mogelijk, niet waarschijnlijk. Voor de Isla's werk wordt in den regel aangegeven 1537 — zie Haller — Brehm geeft aan 1539 en later 1542. Zie ook sub voce de Isla, Biograph. Lexikon der hervorragenden Aerzte.

gezien, terwijl slechts eene vertaling in Weisch. observ. med. pg. 31 circuleert.

Inderdaad schijnt een ex. van dien zeldzamen de Isla in handen te zijn geweest van R. Brehm (zie Leopoldina 1867) op de Bibliotheek der Kon. Akad. v. Wet. alhier, aanwezig. De lezing van Brehm's studie bekeerde mij niet van mijne, het eerst wel door Sprengel eenigszins aangeduide opvatting, dat beide auteurs misschien compères zijn, tenminste elkaar niets toegeven in onjuistheid, zoo niet oneerlijkheid. Ik meen dit uit hun in strijd komen met vaststaande feiten, uit hun tegenspraak onderling en nog erger, uit hun tegenspraak met zich zelf, duidelijk te kunnen maken.

Voor Oviedo was de walgelijke ziekte, die uit Hispaniola zou komen, gewenscht om zijn wanbestuur begrijpelijk te maken en te verontschuldigen, waarom hij er zoo op gesteld was, de arme Amerikanen, die hij klakkeloos menscheneters noemt, „met Gods toestemming" uit te roeien. Die uitroeiing is, dank zij trouwens niet aan Oviedo en zijn opvatting van mijnexploitatie alleen, in zooverre gelukt, dat in 1530 van een groote bevolking (± één millioen naar schatting) slechts 500 waren overgebleven.

De mensch Oviedo met gezag op Hispaniola bekleed, geeft daarvan de eerst bekende, vrij uitvoerige beschrijving aan Karel V, waarin hij op de voortreffelijkheid van het land en zijne hulpbronnen, en op de nietswaardigheid der heidensche bewoners wijst. Echter verdient hij niet meer dan ieder consul, die rapport aan zijne regeering uitbrengt, den eerenaam Naturforscher, die Prof. Binz hem geeft, en waarvoor zeker het woord Goldforscher beter ware gekozen.

Gewoonlijk zullen de consuls wel veel waarheidslievender rapporten uitbrengen dan ons deze Oviedo levert.

Getuigenis aangaande de onbetrouwbaarheid van den wreedaard Oviedo geeft de edele bisschop las Casas, die de eiland-

bewoners op allerlei wijzen trachtte te beschermen en daarom — een welgemeende misgreep — den stoot gaf aan den slavenhandel. Tegenover Oviedo, dien las Casas, daar hij de gruwelen te St. Domingo bijwoonde, maar al te wel kende, acht ik de getuigenis van den menschenvriend zeer hoog. En las Casas noemt Oviedo's verslag eene „falsissima y execrabler historia, habiendo esto sido uno de los tyrannos, ladrones, y destructores de la India" — men rekende St. Domingo ook tot Indië — „y par conseguente capital enemigo de los Indios.[1]) Deze betiteling van Oviedo laat stellig aan duidelijkheid niet te wenschen over en pleit er wel voor dat Gonzalo Hernandez wat heel spaansch tegenover de inboorlingen heeft huisgehouden. De qualificatie van las Casas, wiens edel onbaatzuchtig streven nog niemand heeft verdacht, wordt bevestigd door Fernando Colon, zoon van den ontdekker. Columbus Jr. verzekert omtrent den hoofdman en stevigste zuil der hypothese van de Amerikaansche herkomst, dat hij niet alleen, (voor zijne geschriften) nieuwe autoriteiten weet te verzinnen, maar ook zich steunt op onzekere feiten of uit onachtzaamheid of om maar in den smaak te vallen van de publieke opinie.

Een derde tijdgenoot van Oviedo vertrouwt den man al evenmin. Hij deelt mede, dat Oviedo aannam, uit vijf schrijvers het oud recht van Spanje op Hispaniola en andere eilanden boven den wind te bewijzen. Immers, zegt Oviedo bij Herrera „deze eilanden werden reeds bezeten door koning Hesperus, den tienden koning van Spanje sedert Thubal."

Het is waar, dat de woorden Hesperus en Thubal niet zoo geheel vreemd klinken; Thubal's naam wordt in verband gebracht met het bewerken van metalen en zijn nazaat (?) Hesperus is uit een andere mythe wel bekend. Maar wanneer men

[1]) Podemos concluir, que Oviedo no solo quiere fingir autoridades nuevas en sus escritos, si no que se vale de cosas inciertas, o por inadvertencia, o por complacer al que se lo dyo.

eene persoonlijkheid als de avondster voor een der koningen van Spanje gaat uitgeven en daaraan rechten ontleent op in het Westen gelegen eilanden, is mij de autoriteit van zoo iemand als historicus, noch als „Naturforscher," veel meer waard. Maar ik wil erkennen, ik heb die plaats uit Herrera niet zelf gezien.

Gemakkelijker te bereiken is Fracastor en zijn bekend, goed latijnsch poëem, over de lues. Deze kende Oviedo persoonlijk en Oviedo's vertaler Ramuzio droeg hem, den beroemden arts, zijn verzameling op, waarin zich Oviedo's Historia bevindt. Dit verhinderde Fracastori niet, zijn werk over de besmettelijke ziekten en de oorsprong der lues uit te geven en daarin niet te vermelden, dat Oviedo met recht de herkomst der ziekte uit Amerika afleidt. (Hensler l. c. p. 78). En Fracastor gaf zijn boek uit in 1546 terwijl Oviedo's eerste verslag in 1526 en zijn hoofdwerk in 1535 verscheen.

Uit dezen Oviedo haalt Prof. Binz twee bewijsplaatsen aan, die ik meen nader te moeten beschouwen. De eerste beweert, dat de lues (bubas) evenals de guajac uit Hispaniola afkomstig is. Prof. Binz' vertaling (van waar?) luidt „Zwei bemerkenswerthe Baumarten giebt es hier auf den Inseln und auf dem Festlande. Da nämlich jene Krankheit, die man de las Buas nennt, allen diesen Gegenden eigen ist, hat es der göttlichen Barmherzigkeit auch gefallen, die Hülfe dawider allen und überall darzubieten. Wenngleich dieses Uebel auch sonstwo herrscht, so scheint es doch den Christen zuerst auf dieser Spanischen Insel bekannt und durch Anwendung des Guajak[illegible] geheilt worden zu sein." [1])

---

[1]) [illegible] „De Morbo Gallico [illegible], quae extant etc. Venetiis [illegible] vertaling als volgt [illegible] arborum genera in hisce [illegible] morbus is, qui dicitur de [illegible] miserationi divinae, [illegible] tollendo ubique

De meening dat er tusschen guajac en bubas een mystiek causaal verband bestaat, daar beide naast elkaar voorkwamen, geeft Oviedo herhaaldelijk te kennen. De herkomst der guajac is dus bewijs voor afkomst der lues. Men verlieze dit als argumentatie niet uit het oog.

Verder zegt Oviedo in de lezing bij Binz: „Oft lachte ich in Italien, wenn ich die Italiener von der französischen Krankheit sprechen hörte, und wenn die Franzosen sie die Krankheit von Neapel nannten; und in der That würden die einen wie die anderen den richtigen Namen treffen, wenn sie sagen würden, die Indische Krankheit... anknüpfend an das Land, dem das Uebel so einheimisch ist wie den indischen Weibern jener Gegenden."

Dit citaat is ook italiaansch te vinden in het Sammelwerk van Ramuzio bovengenoemd. (Kap. XIV Boek II). Ik acht het beter, eene vertaling daarvan in toto te geven, en niet een gedeelte, als ter zake niet dienende uit te laten. Het kon toch zijn, dat juist het weggelatene in de oogen van anderen een bizonder licht op het geheele citaat liet vallen. Men leest bij Ramuzio, ook bij Hensler in „Ueber den West-indischen Uhrsprung der Lustseuche" overgenomen. „Ik lachte vaak in Italië als ik de Italianen (de kwaal) de fransche ziekte en door de franschen de napelsche ziekte hoorde noemen; en inderdaad, zouden zij den waren naam hebben vermoed, als zij het de ziekte uit Indië geheeten hadden. En dat dit zoo waar is, zal ik bewijzen in dit hoofdstuk, door de vele ondervinding, die men met het lignum sanctum en

in promptu sit. Licet vero lues ista alibi etiam grassetur et vigeat; principio tamen Christianis malum hoc cognitum, nec non experimento arboris Guajacani appellatum curari visum, in hac Insula Hispana dicta etc.. Ik heb niets tegen de vertaling door Prof. Binz gebezigd, alleen wil ik er op wijzen, hoe duidelijk weer Oviedo's, ook door zijn tijdgenooten gehuldigde meening blijkt, dat overal waar een ziekte is, ook een geneesmiddel voor de hand ligt. Verder dat lues ook elders dan op Hispaniola heerschte, maar eerst van daar uit verspreid schijnt te zijn.

met guajac heeft opgedaan, waarmede voornamelijk meer dan met een andere artsenij, die afschuwelijke ziekte der bubas geneest, omdat de goddelijke barmhartigheid, waar zij om onze zonden de ziekte toelaat, daar door haar mededoogen ons ook met middelen voorziet."

Ik onderschrap wat Prof. Binz uitliet, daar hier alweder evenals in de latijnsche tekst Oviedo's dogma betreffende het plaatselijk verband tusschen ziekte en geneesmiddel blijkt. „Maar" zegt Oviedo „verder over deze beide boomen in Boek X." „thans willen wij mededeelen, hoe die bubas naar Spanje overkwamen van dat eiland Hispaniola met het monster goud(stof). Zooals in het vorig hoofdstuk gezegd is, het was in *96*, dat Columbus in Spanje terugkeerde. Na deze terugkomst zag ik en sprak ik met sommigen van hen, die toen naar Spanje terugkeerden, zooals daar zijn met den bevelhebber Messire Pietro Margarit en den bevelhebber Arrozo, en Gallego, en Gabriel de Leon en Johan de la Vega en Pietro Navarro en andere officieren in het gevolg van den katholieken koning, van wie ik veel hoorde, wat zij zagen en leden op die *tweede* reis enz."... Het volgende dwaalt met een lof op Peter Margarit, van de zaak af tot Oviedo weer tot zijn uitgangspunt terugkeert en vertelt, dat Peter Margarit lijdend en pijnlijk uit Hispaniola terugkeerde, maar dat hij aan hem geen bubas zag.[1])

---

[1]) Deze Peter Margarit als onderbevelhebber te Hispaniola aangesteld had het vertrouwen van Columbus misbruikt en was bij Columbus' terugkeer, vóór hij ter verantwoording kon worden geroepen, naar Spanje gevlucht. Deze man, wordt door Oviedo — Columbus vriend? — hoogelijk geprezen. Dat neemt echter niet weg, dat hij hem verdenkt uit Hispaniola bubas te hebben meegebracht, omdat hij ziekelijk, pijnlijk en zwak was. Oviedo verklaart echter geen bubas aan hem gezien te hebben. Bij de voorstanders van de Amerikaansche oorsprong der lues geldt het terugkeeren van vele ziekelijke saffraangele Spanjolen als een bewijs, dat zij door bubas waren aangetast. Bij geen der tegenstanders van de Amerikaansche oorsprong vind ik hiervoor eene verklaring. Wie de bubas ontkent spreekt van honger en ellende — van daar het

Dan gaat hij voort „Weinige maanden daarna in hetzelfde jaar *1496*, begon zich de ziekte (bubas) te vertoonen bij enkele hovelingen, maar in den beginne heerschte zij slechts bij geringe lieden en van weinig aanzien."

Volgens een plaats in het Summario echter, ging in den herfst van 1495 de groote kapitein Gonzalo de Cordoba met een leger naar Napels om tegen de Franschen te strijden. In dat leger bevonden zich luetischen, die de ziekte in Italië overplantten, dat zou dus ± begin 1496 zijn geweest. Ik wil deze plaats uit het origineel geven. [1])

---

icterisch uitzien. Van elders echter weten wij dat de eerste waargenomen gele koorts zou geheerscht hebben op Hispaniola in 1495. Zou dat ook een verklaring kunnen zijn? Immers bij Ozanam l. c. t. III pg. 227 en bij C. F. Fuchs „Die epid. Krankh. in Europa etc. pg. 131 vond ik, buiten betrekking tot de geschiedenis der lues, van die voor het eerst door Europeanen bijgewoonde gele koorts gewaagd. Sanches Dissert. etc. pg. 20 en 24, zoekende naar een reden, waaróm zoovele Spanjaarden ziek, geel en zwak naar het moederland terugkeerden (1496) en geen bubas bij allen aannemende, vindt evenmin als Hensler hiervoor een andere verklaring dan ontbering, wat mij ondanks de volksuitdrukking, geel en groen van honger, onvoldoende voorkomt. Als een bewijs van Oviedo's chronische ongeloofwaardigheid kan dienen dat O. ook Peter Margarit onder de *met* Columbus teruggekeerden noemt. Echter was Margarit juist voor en vóór Columbus gevlucht.

[1]) ‚Oviedo Summario de la natural hystoria de las Indias. Con Privilegio de la S. L. L. M. fol. XXXVIII. „Puede V Magestad tener por cierto que aquesta enfermedad vino de las Indias y es muy comun a los Indios, pero no peligrosa tanto en aquellas partes como enestas, antes muy facilmente los indios se curā en las yslas con este palo, y en tierra firme con otras yervas, o cosas que ellos saben, porq̃ son muy grandes cruolarios. La primera vez que aquesta enfermedad en España se vido fue despues quel Almirāte don Christoual colom descubrio las Indias y torno a estas partes, y algunos Christianos d'los que con el vinieron que se hallaron en aquel d'scubrimiento, y los que el segūdo viaje hizieron, que fueron mas, truxeron esta plaga, y dellos se pego a otras personas: y despues, el año de Mil y quatro cientos y nouenta y cinco, que el gran capitan don Gonçalo Fernandez de Cordoba passo a Ytalia con gente en favor del rey don Fernando jouen de napoles cōtra el rey Charles de Francia de la cabeça gruessa a por mādado de los Catholicos reyes don Fernando y doña ysabel de immortal memoria, abue los de U. S. M. passo esta enfermedad con algunos de aquellos Españoles y fue la primera vez que en ytalia se vido, y como era en la sazon q̃ los Frāceses passarō cō el dicho rey Charlo llamarō a este mal, los ytalianos, el mal Frāces: y los Frāceses le llamā el mal d'Napoles" etc. Daar het Summario vrij zeldzaam is gaf ik het origineel. De plaats, ook door Prof. Binz gegeven, heb ik zoo correct mogelijk en uitvoeriger

[illegible]

Europa

[illegible] teikens

[illegible] over de

[illegible] een „bru-

[illegible] Seithen dl. II pg. 34 enz.

personen, die niet met Columbus op de eerste reis waren ingescheept.

Oviedo's innerlijke tegenstrijdigheid wordt, zij het ook onwillig, door Prof. Binz geïllustreerd, waar deze zegt, op gezag van Oviedo „So wurde die Seuche in Jahre 1493 in Spaniën ausgebrütet, am Ende dieses Jahres," (± 1494 dus) „nach Süd-Italien verschleppt und hier in grosser Umfang der Europaïschen Menschheit eingeimpft." Nu dat klopt toch niet. O! arme Oviedo!

Is het nu wel noodig nog verder de onbetrouwbaarheid van Oviedo, dat is een fundament der Amerikaansche hypothese, te demonstreeren? Al wat er verder over en door dezen chronograaph, wiens chronologie zoo deerlijk in de war is en tot steun van het bericht werd gefabeld, is in hooge mate onwaarschijnlijk. Zoo spreekt men van een vertrouwelijken omgang van Oviedo met den ontdekker Columbus. Men denke zich eens dien omgang van een page van 15 jaar met den ernstigen, statigen wereldzoeker, die den knaap geheimen zou meedeelen, die hij voor ieder verzweeg — want Columbus spreekt tot niemand en nergens van lues in Hispanniola vóór 1498. En de bubas bij Columbus' manschappen heerschten zóó geheim, dat slechts één mensch te Barcelona er iets van zou bemerkt hebben, maar dan in 1493. Die mensch was de Isla, waarover later. En Oviedo betuigt zelf, dat de ziekte te Barcelona eerst in 1496 uitbrak. Waar wij de hypothese ook nader bezien, stuiten wij steeds op tegenspraak en onwaarschijnlijkheid — afgezien nog van de weinige waarde, die men Oviedo's verhaal zou moeten toekennen alreeds omdat de man in 1513 eerst naar Hispaniola vertrok, dus 20 jaren nadat de ziekte in Spanje kon zijn uitgebroken. En al ware in 1513 heel Hispaniola evenals de oude wereld luetisch, bewees dit immers nog niet veel.

Had Columbus zijn vicieus geschenk uit Amerika inderdaad meegenomen, waarlijk zijn vijanden en benijders (de admiraal,

die een groot man en bovendien een vreemdeling was, had er natuurlijk vele) zouden hem zijne bubas en de zorgeloosheid, waardoor hij geheel Spanje en Europa met een walgelijke ziekte had besmet, volgaarne in de akte van beschuldiging hebben gemengd. Maar nergens, nergens een woord daarvan. Ook zou het immers Columbus belang zijn geweest, had hij de ziekte aan boord gehad, die in die heftige uitingen niet had kunnen geheim blijven, daarvan bij aankomst in Spanje dadelijk aangifte te doen. Maar alweder geen woord daarvan. Ook moest reeds dadelijk na de eerste komst uit Amerika door bemiddeling van de besmette manschappen zich de infectie in Palos en Sevilla hebben uitgebreid. Het is niet wel mogelijk, dat een ziekte, die zulke afschuwelijke vormen aannam, zoo snel verliep en de getroffenen onkenbaar en tot alles ongeschikt maakte, drie jaren lang verborgen bleef. Dat de eerste stem, die de Amerikanen van het oorspronkelijk bezit der syphilis beschuldigde, zich niet vóór 1516 liet hooren, is m. i. reeds doodelijk voor deze hypothese.

Hieraan kan niets worden veranderd, noch door den onvertrouwbaren Oviedo, noch door zijn medestander de Isla. Ik sprak het vermoeden uit, dat het werk van de Isla, dat Oviedo's aantijging steunde, mede een tendenzstukje was. En waarom? Het werk van Rodrigo (of Ruiz) Diaz de Isla (niet Rodrigo Ruiz zooals Prof. Binz aangeeft) verscheen na Oviedo's rapporten (1525 en 1535) en te laat om als onverdacht getuige te kunnen gelden. Of de Isla in 1521 en misschien zelfs 1510 de conceptie in zich omdroeg of schreef, zooals Prof. Binz vermeldt, maar zijn boek niet in het licht gaf, kan ons niet dienen. Het boekje werd volgens v. Haller, Bibliotheca medicinae [illegible] tom. II p. 35 in 1537 gepubliceerd. Choulant vermeldt [illegible]. Van vroegere uitgaven is niets bekend. Het ware jaartal [illegible] schijnt echter 1539 te zijn, een folio, terwijl in 1542 [illegible] verscheen. Het verscheen „unter königlichen Geneh-

migung und nachdem es durch die ärtzlichen Behörden (Protomedici) durchgesehen und an einigen Stellen verbessert worden war." Prof. Binz geeft dit aan en ik twijfel daaraan niet. Doch wat hebben bij iemand, die geen politiek stukje of corrigeerwerk, maar het relaas van zijn ondervinding geeft, „ärtzliche Behörden" goed te keuren of te verbeteren? En op welke plaatsen hebben zij verbeterd?

Ik denk hierbij aan het voor mij liggend werk van Fernandez de Navarrete „Coleccion de los Viajes y descubrimientos segunda edicion 1858" enz., die in 1829 nog noodig vindt aan zijn koning te verklaren, dat Spanje behoort te worden „gezuiverd" van den blaam de Indianen te hebben verdrukt. (Zie „Introduccion" pg. 109 etc.) Daartoe wil de Navarrete medewerken. En kon het zijn dan was het zeer gewenscht, Spanje schoon te wasschen èn van de misdrijven in de nieuwe wereld èn van de Mocren- en Jodenexecuties in de oude. Het werk van de Isla schijnt mij zulk een poging tot zuivering van Spanje door belasting der Indianen met alle wandaden en ziekten als straf des hemels. Als poging om Spanje en den tiran Oviedo eenigsints te verschoonen, verscheen het juist ter bekwamer tijd. Het moet den Spaanschen autoriteiten, door las Casas tegenover geheel Europa in staat van beschuldiging gesteld, hebben goed gedaan. De conjectuur ligt zoo voor de hand, gezien ook de innerlijke en onderlinge tegenstrijdigheid in Oviedo en de Isla, dat het mij moet verbazen, deze waarschijnlijkheid niet vroeger te hebben zien opperen.

Mijne meening, dat Oviedo's werk mede een tendenzstuk was, vond ik nog meer versterkt bij het doorzien van het voor mij liggend vrij zeldzaam ex. uit de boekerij van Isaäc Vossius, waaraan ik het citaat op blz. 57 ontleende. Het draagt het jaartal 1526 — niet 25 — zooals ik steeds opgegeven vond. Het schijnt de eerste druk van het Summario. Reeds dit toont het streven de Indianen zoo hatelijk mogelijk voor te stellen. Fol.

[illegible] XIV. [illegible]

[illegible] De-

[illegible]

[illegible] tirade

[illegible] niet

[illegible] ingo-

[illegible] dan de

[illegible] primitives de

[illegible] vertaling

[illegible] alleen

[illegible] yervas sus flechas

[illegible] XLV [illegible] los Indios al

niet, waar sprake is van de lues. Opmerking verdient, dat Ramuzio in 1565 zijne vertaling van Oviedo's werk in het Italiaansch bezorgt en meedeelt, dat Oviedo's Summario was herzien en verbeterd door „hoogere autoriteiten." Hetzelfde feit, wat ons ook treft bij de Isla. [1]) Waartoe toch steeds die correcties van een historisch verslag? Ook C. H. Fuchs, die dit vermeldt, geeft blijk deze zaak niet recht te vertrouwen.

Hoe dit zij, in Delicado's afschrift van Oviedo mist men de vermelding, dat lues uit Hispaniola naar Spanje is verplaatst. Delicado zegt uitdrukkelijk, dat de ziekte na de tocht van Cordova in Italië als epidemie begon maar ook, dat zij van Italië naar Spanje kwam — het omgekeerde van Oviedo's bericht. Voorts verhaalt hij dat de lues in Italië Grinimon genoemd werd. [2]) Hij gewaagt ook van een soort Elephantiasis, die van de eilanden (W. Indië) afkomstig was en meer eene ontsteking was met bloedroode kleur, Serrampion van Indië. Hier wordt waarschijnlijk de framboesia met de lues in één adem genoemd. Fuchs schijnt met deze Serrampion geen weg te weten, maar spreekt wel van „eine andere Hautkrankheit".

Na deze merkwaardige afwijking, er volgen nog slechts eenige synoniemen der ziekte, loopen de drie berichten, bij Barcia zoowel als bij Ramuzio en Delicado, in éene lezing. Aannemelijk schijnt mij wel dat de oude lezing van Delicado de oorspronkelijke is. De geaccentueerde beschuldiging der Indianen bleek

---

[1]) Hirsch l. c. pg. 72, deelt mede, dat Oviedo waarschijnlijk de yaws met lues verward heeft en dit heeft bericht ter goeder trouw natuurlijk. Van der Burg l. c. zegt reeds, dat hij ze inderdaad beschreef. Na al het bovenvermelde is het niet meer mogelijk Oviedo's goede trouw vol te houden. De passage uit Delicado, wiens zegsman toch Oviedo was, pleit er reeds voor dat men onderscheid tusschen yaws en syphilis had opgemerkt. Even sprekend is het missen van deze plaats in de latere bewerkingen van Oviedo.

[2]) En Espāna lo uamaron a este mal, *que vino de Italia* Griñimon, porque toda la noche no cessavan de gruñir como grillos — een geheel nieuwe en merkwaardige uitleg — y aquel modo de Elephantia, que vino de las yslas, porque era menudo y mas encendido de color sanguineo lo uamaron Serrampion de las Indias etc. ook het woord is eenig. (Dit vervolg sluit aan de noot pg. 57.)

Oviedo meer en meer, na de aanvallen van las Casas, Columbus en Herrera op zijn persoon noodzakelijk en was tevens gewenscht voor de Spaansche politiek van exploitatie. Van daar misschien de latere herzienig en correctie, die zoo toevallig het vroeger niet opgenomen bericht van de herkomst uit Amerika met zich brengt.

Maar ik keer tot de Isla terug.

De Isla's werk kwam velen juist van pas daar de rustelooze las Casas niet ophield medelooger te vragen voor de geëxploiteerde Indianen, in welke exploitatie Oviedo, directeur der goud en zilver bergwerken in Hispaniola (en Darië), een zeer levendig belang stelde. Interesseerde las Casas zich voor de gemartelde Indianen, Oviedo met anderen, moest wel meer geïnteresseerd zijn bij de werken in de mijnen. Het ontbrak las Casas dan ook niet aan tegenwerking in Spanje; moedeloos bracht hij jaren lang in het klooster door. Toch rustte hij niet steeds, want in 1539, het jaar waarin de Isla's geestesproduct verscheen, ondernam hij, na overal om sympathie te hebben gezocht, opnieuw een reis naar de nieuwe wereld, in het belang zijner orde en van de verdrukte Indianen.

De machtige Oviedo heeft zeer waarschijnlijk aan het Spaansche hof goede vrienden gehad. Er waren velen belangstellenden en het werk van de Isla, een steun van een geneesheer, behoorlijk „nagezien en verbeterd" was koren op veler molen. De data stemmen voortreffelijk om het als tegenhanger van las Casas streven te doen gelden.

De Isla's werk is een uitnemende aanvulling voor Oviedo. Hij is begrijpelijkerwijze plus royaliste que le roi. Gaf Oviedo (zie boven) nog toe, dat de bubas *ook elders* voorkwamen — en waarom zouden ze dan niet van elders kunnen komen — vermeldde hij, dat de Christenen, *naar het scheen*, de ziekte van daar betrokken, de Isla durft verder gaan. Hij, die zelf op Hispaniola was, betuigt (ik volg de lezing ook van

Prof. Binz. — „Die Krankheit hatte ihren Ursprung von Alters her in der jetzt Hispaniola genannten Insel, so wie das durch *allgemeine* und *sichere Erfahrung*" — de ervaring vooral van compère Oviedo natuurlijk — „bekannt ist." Hoe zekerder de Isla, niet ooggetuige nog wel, naast den „Gascon" Oviedo zich uit, des te meer schijnt zijn getuigenis te wantrouwen.

„Diaz de Isla erzählt ferner, bei dem Steuermann Pinzon der Santa Maria, einem der drei Schiffe des Columbus, habe sich auf der ersten Rückfahrt" (1493 dus; Oviedo sprak van 1496) „ein Uebel gezeigt, das Glieder und Gelenke mit furchtbaren Schmerzen peinigte und die Haut mit entsetzlichem Ausschlage bedeckte" — aldus vervolgt Prof. Binz. [1]) Ik meen in dezen beter ingelicht te zijn dan de *ooggetuige* de Isla. Volgens het scheepsjournaal van Columbus, die het toch wel weten zal, (zie Navarrete l.c.) was Martin Alonzo Pinzon, stuurman op de karveel Pinta, *niet* op de Santa Maria, Columbus' schip. Verder was er bij de aankomst in Spanje geen sprake meer van drie schepen. Columbus landde alléén met de Nina in Palos. De Santa Maria was bij Punta Santa (Point Picolet) verloren gegaan en de andere karveel, waarop zich Pinzon bevond, was in een vreeselijken storm bij de kusten van Spanje van het Admiraalschip, nu de Nina, afgeraakt en landde in Galicië.

Hoe kan nu de Isla zieken op de vergane Santa Maria, of Pinzon en zijn volk, die in het Noorden binnenliep, hebben behandeld? Uit het niet kennen of verwarren van de te dier tijde wereldbekende namen van Columbus' overgebleven schepen: de Pinta en Nina, mag men wel afleiden, dat de Isla nooit, zooals hij toch voorgeeft, één dier bodems betrad. En aangenomen al, dat hij één of beide schepen bezocht, hoe kwam het dan, dat eerst

[1]) Ik vond deze mededeeling niet bij Brehm.

Barcelona werd besmet, en niet Palos of Sevilla? In Palos toch of Sevilla bleef het scheepsvolk langen tijd; en het duurde nog drie weken eer Columbus uit Sevilla te Barcelona aan het hof werd genoodigd. Inmiddels is het volk stellig druk gaan „passagieren." Hoe het te rijmen, dat volgens de Isla en dien alleen, Barcelona in 1493 werd besmet, waar Columbus met een zéér klein gevolg en zes Indianen aankwam, terwijl toch Oviedo in strijd daarmee ons verzekert, dat dit in 1496 gebeurde?

En waarom werd de ziekte niet vroeger in Lissabon gezien, waar Columbus door den storm genoodzaakt binnen te loopen, negen dagen bleef, en met groote eer aan het hof was behandeld. En hoe kwam het dat Pinzon's volk Galicië niet besmette? Waarom ook spreekt Oviedo, die later van een Pinzon (den broeder?) gewaagt en die wel wijst op de Bubas van Peter Margarit, niet van Pinzon's Bubas? Immers Oviedo loerde overal op Bubas en had Pinzon ze gehad, ze zouden niet zoo snel en zonder sporen na te laten, zijn genezen.

De behandeling van Pinzon door de Isla is te onwaarschijnlijker, daar de Alonzo Pinzon, de stuurman in ongenade gevallen bij den koning, ± drie weken na zijn aankomst stierf, maar allicht niet aan Bubas (zie Peschel l. c. pg. 224). [1]) De Isla, die hem met zijn middel welwillend door inboorlingen van Hispaniola of schrift gebracht, ras genezen zou hebben, spreekt niet van 's mans spoedigen dood. De Isla's relaas wemelt dus van onjuistheden en onwaarschijnlijkheden, die hij zelf nog verder mag mededeelen... „Zur Zeit nun als Columbus in Spa-

---

[1]) Pinzon, de hypothetische patiënt uit Isla's hypothese, stierf ± 15 April. Men geeft ergernis over een geschil met Columbus en de ongenade des Konings als oorzaak op. Alléén in Galicie landend, vóór Columbus aankwam, had hij den koning vóóraf audientie verzocht. Het was hem slechts toegestaan in het gevolg van den admiraal. Dit brak volgens Peschel „den hochherzigen Mann." Maar dit daarlatende is het wel waarschijnlijk, dat Pinzon, luetisch, afzichtelijk en invaliede, zooals hij volgens de Isla moest geweest zijn, audiëntie aan den koning zou durven vragen? Ook hierin heeft de Isla's voorgeven veel van een brutale... onjuistheid.

nien wieder ankam, residirten die kath. Majestäten in Barcelona, und als er hier den Bericht über seine Reise and seine Erlebnisse zu geben hatte, begann bald die Stadt inficirt und diese Krankheit in ihr verbreitet zo werden... Und da es eine neue und fürchterliche Krankheit war, so gaben sich die, welche davon erfuhren, an's Beten, Fasten und Almosen geben, damit unser Herr sie davor behüte, einem solchen Uebel zu verfallen."

Van deze geheele voorstelling geeft niemand iets op dan de Isla. Noch de jonge page Oviedo, die te Barcelona was, en later van Columbus aankomst spreekt, bericht hiervan, noch Peter Martyr van Anghiera, toen een volwassen man, die van al wat er bij Columbus tocht geschiedde een uitvoerig verslag geeft, noch een der vele beschrijvers van Columbus landing, die heel Europa in spanning bracht en duizenden naar Sevilla en Barcelona lokte... Geen van hen weet iets van deze omstandigheden, of vermeldt de schrik der menigte, het bidden, vasten en aalmoezen geven.

Is het na dit alles nog noodig dien de Isla in zijne verdere phantasieën te volgen? Ik wil het doen, daar men in deze kwestie nooit te veel schijnt te kunnen waarschijnlijk maken.

De Isla (bij Brehm en Prof. Binz) vervolgt „Ueber das alles habe ich lange Erfahrung, da ich Personen, die an der neuen Krankheit litten, behandelte, und zwar auf dem Geschwader selbst das jene Länder entdeckte." Dat het „Geschwader" bestond uit twee schepen, die geheel afzonderlijk binnenvielen, weten wij reeds. Maar nog meerdere feiten doen ons vermoeden, dat de Isla fabelde. Want wie was wel die de Isla, de geneesheer van het Geschwader te Palos? — waarvan de bemanning, enkelen uitgezonderd, niet eens te Barcelona verscheen. Ongetwijfeld was de Isla een ervaren arts? Immers bij het scheepsvolk deed zich eene vreeselijke, angstwekkende ziekte voor, die niemand kende. De nieuwsgierigen naar de wereldontdekkers en hunne merkwaardigheden stroomden uit alle

oorden naar Palos en Sevilla en onder zoo velen zal men, daar immers wel ieder geneesheer den stoutmoedigen helden gaarne hulp zou willen bieden, een beproefd, beroemd arts heben gezocht bij eene zoo onbekende ziekte.

Niets daarvan. Toen Columbus landde was de Isla volgens gemiddelde taxatie 16 j a r e n o u d. Is het niet in hooge mate onwaarschijnlijk, dat men slechts dezen jeugdigen jongeling, die bezwaarlijk „absolvirt" kon zijn, bij eene zoo vreeselijke ziekte heeft geroepen met voorbijgaan van anderen? En dit zonder dat een der talrijke Spaansche artsen tusschen 1493 en 1518 van dit alles weet of gewaagt?

Men vergete niet, dat de lues sedert 1493 de volkeren van Europa met schrik vervulde. De natiën wierpen elkaar wederkeerig, als een scheldwoord, het auteurschap der nieuwe ziekte naar het hoofd. Heeft de Arabier dertig namen voor zijn paard, Europa had dertig namen voor de ziekte. Vóór Fracastor, die het woord syphilis deed inburgeren, heette de nieuwe lues bij de Duitschers Franzosen, Mala Franzos'[1]) Malum Francicum, bij de Engelschen French pox, bij de Napolitanen, Malo Francese, bij de Polen Mal des allemands, in Spanje Bubas, maar bij de

[1]) Prof. Binz roept pg. 11 o. a. den bekenden abt Trithemius, den polyhistor van Sponheim, tot getuige, die de morbus gallicus van de Spanjaarden afleidt. Tegenover dezen staan twintig andere schrijvers, die de oorzaak elders zoeken. Dat de uitdrukking Frantzosen Krankheit vooral in Duitschland praedomineerde, is te verklaren uit het feit, dat de fransche landsknechten, waaronder naar de gewoonte van dien tijd huurlingen uit alle natieën uit het leger van Karel VIII terugkeerden, de ziekte entten, waar zij kwamen. Overal klonk de vloek der geïnfecteerden hen achterna. Hetzelfde zou wel het geval zijn geweest, wanneer de bemanning van Columbus de pestilentie had verbreid: ook zou de ziekte dan bij het volk ten minste malum indicum genoemd zijn. Sterk sprekend tegen de meening, dat de lues door het corps van Cordova kan aangebracht zijn is het feit, dat de troepen, die onder d'Aubigny en Montpensier tegen die Spanjaarden [illegible] gestreden, hebben gecapituleerd 20 Juli 1496, terwijl een restje slecht, [illegible] later naar Frankrijk ontkwam. En juist de benden van het hoofdcorps, [illegible] de ziekte zich sterk had vertoond, waren *niet* met de hulptroepen van den [illegible] aangekomen Cordova in aanraking geweest. Reeds dit feit pleit [illegible] de geheele Amerikaansche hypothese.

Portugeezen Mal Castillan, in Holland Spaansche pokken, bij vele Franschen Mal de Naples, lues hispanica. Verder grosse vérole, grand gor, grosse gorre, grosse galle (gale = scabies) ook scabies epidemica — dan volgen de namen der heiligen, aan de onheilige ziekte contrasteerend gebonden — en nergens malum indicum — zooals Oviedo wilde. Is het wel denkbaar, dat één of twee personen van den aanvang af, geheel alleen de herkomst kenden en met de geinfecteerden om het zeerst — zwegen?

Lange, lange jaren twistte men onderling over den naam en oorsprong der vreeselijke pestilentie, waarvan ieder zijn naasten buurman, d.i. vijand, beschuldigde. Geleerden en ongeleerden — van beide de beroemdsten mede — schreven er libellen over, vorsten en stedelijke overheden trachtten door scherpe ordonnanties en bepalingen tegen de ijselijke ziekte schut en scherm te bieden. Sedert 1494 duurt de strijd over en met de syphilis, die Europa in rep en roer brengt. Het aantal schrijvers en hypothesen is legio en vermeerdert met den dag. Allen zoeken tot 1518 in verkeerde richting. En één medicus is er in Europa, die reeds op zestienjarigen leeftijd als arts een vloot behandelde. Die man, de eenig ingewijde, naast de eveneens zwijgende lijders, met recepten en zelfs medicamenten beladen (zie de noot op p. 70), zwijgt, waar ieder ander spreekt. In stede van dadelijk, zoodra hem de enorme besmettelijkheid der ziekte bleek, de autoriteiten het gevaar te wijzen en de medicatie van St. Domingo te openbaren, zwijgt de man. De twist is algemeen, men neemt maatregelen tegen de lues en zoekt geneesmiddelen, maar buiten de Isla om. De Isla zwijgt.

In 1518 wordt de Amerikaansche hypothese voor het eerst door Leonhard Schmaus, die te Salzburg woont en noch Hispaniola had bereisd noch de syphilis van 1493 in Spanje zag arriveeren, geopperd. Von Hütten, hoogelijk ingenomen met de guajac, steunt de onderstelling, die zoo geheel met de heer-

dat die gezellen zelf: Pinzon c.s. niet beseffen, vanwaar zij hun „souvenir d'Amérique" hadden betrokken. Had dat wel zoo vele jaren kunnen geheim blijven?

Zouden de door het scheepsvolk met zoo sprekende ziekte geinfecteerden in Spanje niet dadelijk ach! en wee hebben geroepen over de wereldontdekkers? Zouden de geinfecteerde Barceloneezen waarlijk ook al zóó stom zijn gebleven? Zouden terwijl heel Europa naar de sterren tuurde om uit de constellatie of uit atmospherische en tellurische schadelijkheden het infectievermogen te ontdekken, de zieke gezellen van Columbus niet genoopt hebben de blikken lager te richten? Men kan er nog bijvoegen, dat in Columbus' eerste reisverhaal van alle mogelijke ziekten der equipage wordt gesproken, en van zelfs kleine bizonderheden gewaagd. Maar daarom is zijn stilzwijgen, terwijl de equipage ziek werd en met de geneesmiddelen en de literatuur daarover uit Hispaniola gehaald, over dek zwierf, wat toch den admiraal moest opvallen, des te onverklaarbaarder. Immers het betrof toch eene ziekte, die de lijders toen ras misvormd en tot invaliede maakte. Is het dan niet bizonder, dat eerst in 1498 Columbus sprak van de nu heerschende morbus gallicus te Hispaniola, in een tijd toen de gansche wereld er mee besmet was?

Er is echter wel een plausibele reden, waarom Spaansche schrijvers nà Oviedo volkomen ter goeder trouw de lues van Hispaniola konden afleiden. Het is de dubbelzinnigheid van het woord Bubas. Niet alleen wordt hieronder de lues verstaan, maar ook eene daarvan geheel onafhankelijke tropische huidziekte. En zoo is het mogelijk, dat las Casas, die de Oviedo-Isla'sche hypothese steunt, door dien naam wordt misleid en twee ziekten samenvattend, kan zeggen bij Prof. Binz: „Die Indianer, Männer wie Frauen, die sie hatten, wurden sehr wenig davon gequält, fast nichts mehr, als wenn sie die Blattern hatten" (sic!); „aber bei den Spaniern waren die Schmerzen

gross und die Qual anhaltend." [1]) Dat kan voor de Spanjaarden slaan op de lues venerea, voor de Indianen op de Yaws, Pians, die nog heden in Spaansch Amerika, Brazilië, de Antillen etc., mede bubas worden genoemd. Immers, bekomen de Indianen lues, dan is ook bij hen de pijn vaak grooter, de ziekte chronisch, terwijl de Europeanen minder voor bubas (yaws) vatbaar schijnen.

De Pians, (Yaws is een negerwoord, in fransch-latijn Framboesia) heeten nog duidelijker en wetenschappelijker: Polypapilloma tropicum. Het is een chronische dermatitis, uitgaande van de papillairlaag, zich verbreidend over het corium. Na een prodromaal stadium met algemeen onwelzijn en soms gastrische stoornissen, treedt een exantheem op van speldeknop-, later erwt- en zelfs nootvormige knopjes en knoppen. De epidermis op deze vormsels stoot zich af en een aardbezieachtig, vochtig gezwel komt voor den dag. Met het uitbreken van dit exantheem gaan zwellingen der lymphklieren gepaard; de regressie der papillomen wordt echter zeer zelden van diepgaand weefselverlies vergezeld. Hand en voet (palmairzijde), verder lippen, neus, mond, voorhoofd, de uitwendige slijmvliezen, anus en genitalia, maar ook de kin, hals, borst, buik en het behaarde hoofd kunnen aangetast worden, zonder dat echter de ziekte het beeld van een diepgaand lijden vertoont.

Deze ziekte, die van enkele maanden tot langer dan een jaar kan duren, heeft met lues niets uitstaande. Zij geneest, uitgezonderd bij marantische of met intercurrente ziekten behepte individuen en bewijst hare onafhankelijkheid van lues, daar eene infectie met lues tegelijk met of kort na het lijden aan framboesia mogelijk is. Ook doet het gebruik van kwikpraeparaten bij framboesia beslist nadeel.

---

[1]) Tot mijn spijt en bevreemding is het mij niet gelukt de „Historia de las Indias" van las Casas in handen te krijgen.

[illegible] wel voor de hand, dat bij den gelijken naam nog [illegible] deze aandoening als de zachte vorm der bubas, leeken [illegible] kon imponeeren. Dat is te vergeeflijker, wanneer [illegible] heden ten dage een bekend fransch hoogleeraar, Prof. [illegible] overkomt. Dit kan dus volkomen te goeder trouw ge-[illegible]ien. Ook zou dit voor Oviedo en de Isla kunnen pleiten, [illegible] die niet door tal van onwaarheden iedere waardeering [illegible], eene waardeering, die vooral Oviedo immers ook bij [illegible] tijdgenooten las Casas, Columbus, Frascastori niet bezat, maar eerst later na een paar eeuwen sedert Astruc verkreeg. Over de Isla heerscht in den aanvang een algemeen en betee-kenend stilzwijgen.

Eigenaardig is dat juist op de Antillen, die voor de export-havens der Europeesche syphilis doorgaan, heden veel minder lues voorkomt dan in Europa (Hunter bij Hirsch Dl. II pg. 46). Volgens auteurs na Delicado (Clark c.s.) zou niet de syphilis uit Hispaniola naar Europa, maar integendeel uit Europa naar de eilanden zijn geimporteerd, evenals, naar de bekende reiziger Forster verzekert, de manschappen van Bougainville en mis-schien ook Cook de lues deponeerden in Polynesië.[1])

Alleen wil ik nog vermelden, dat in tegenstelling met de voorgeven reis der lues van Amerika naar Europa, Conrad Reitter in zijn „Mortologus" de omgekeerde tocht der ziekte be-schrijft. Dit geschiedde in 1530, toen Oviedo's Summario slechts vier jaren oud was, de uitgebreider Historia Natural etc. ver-scheen 1535, en toen de Isla nog maar steeds met de conceptie van zijne belangrijke ontdekking „en portefeuille" rondliep.

Wie al het boven meegedeelde niet voldoende vindt om de hooge onwaarschijnlijkheid van het wortelen der Europeesche lues in Hispaniola aan te nemen, kan zich bij Hensler, Sanches

---

[1]) Zie: William Turnbull, Ursprung und Alter der Lustseuche... auf den [illegible]n der Südzee. (Vertaling uit het Engelsch 1789) pg. 35—41.

en na hen bij Haeser Hirsch, Friedberg van nog al meerdere argumenten voorzien.

Terwille der onpartijdigheid dient men ook Astruc, Girtanner, van Swieten, Grüner na te gaan. Aan het bovenstaande meen ik echter dat men genoeg heeft om de geheele onhoudbaarheid der Oviedo-Isla'sche legende aan te toonen. Ben ik hierbij wellicht wat uitvoerig geweest, men bedenke, dat de uitspraken van Prof. Binz en Bordier een dergelijke behandeling noodig maakten. Niet alleen toch deed Prof. Binz het oude verhaal herleven; doch Prof. Bordier steunt zich voor een deel op deze fabel, wanneer hij zegt l.c. p. 341 (la syphilis) a été portée en 1526 en Afrique (?) ou les nègres l'ont transformée en pian.".. en p. 484 „on semait le pian on récoltait la syphilis." Voorts sprekend over (le pian) „C'est bien la syphilis modifiée par la race."[1])

Ook door Buret wordt de „soi disant origine américaine du virus vénérien" aardig en uitvoerig beschreven. Evenwel wijst deze alleen enkele bewijsplaatsen aan, overlegt minder bewijsstukken.

Na, naar ik meen, zeer waarschijnlijk te hebben gemaakt, dat de oude lues niet noodig had in Europa te worden ingevoerd, wil ik nog mede trachten aan te toonen, dat de ziekte in Italië en Frankrijk heerschte vóórdat Spaansche benden ze konden overbrengen. Ook mag men wel aannemen, dat Karel VIII, de Gallus supremus, een der eerste doorluchtige lijders was aan den morbus gallicus, die zich later bij het fransche hof en den adel zoo wist in te burgeren.

In Baas, Gesch. der Medicin, wordt vermeld, dat Karel VIII in Italië aan lues begon te lijden. Als gewoonlijk geeft Baas

---

[1]) Deze meening schijnt al evenmin houdbaar als de gansche Amerikaansche bewijzen van oorsprong; en dat ondanks het gezag van Dr. Rollet, Rochard en andere geneesheeren bij de marine. Ofschoon zonder persoonlijke ervaring hieromtrent, meen ik mede op gronden ontwikkeld door Hirsch tegen Rollet c. a; l. c. mij te mogen overtuigd houden, dat Bordier's meening ongegrond is. Ook volgens ettelijke officieren van gezondheid, die yaws zagen, en wier meening ik vroeg, moet men Hirsch' opvatting voor de juiste aanzien.

hierbij geen bron aan. Schnurrer, Chronik der Seuchen, Dl. II, pg. 39, deelt mede, dat toen het fransche leger Italië betrad, September 1494, de koning eene maand (!) lang te Asti ziek was. De geleerde Roscoe in zijne geschiedenis van Paus Leo I verklaart, zonder meer, dat Karel de eerste was, die reeds toen aan morbus gallicus leed. Commines, de biograaph ook van Lodewijk XI en Karel VIII, noemt de ziekte des konings „la petite vérole" en levensgevaarlijk. Simon Benedetti, Fatti d'arme sul Tarro, (waar een veldslag werd geleverd) deelt mede, dat de koning koorts kreeg door „luchtverandering". Die koorts ging gepaard met uitslag: epinittide (ἐπινυκτίδα) „i nostri le chiamano vajuole." Het komt mij zeer waarschijnlijk voor, dat deze vérole de groote en niet de kleine is geweest. Karel VIII was er juist de man naar om zich met spoed „la grosse vérole" te bezorgen, zoodra die maar verkrijgbaar was.

Aanleiding hiertoe geeft mij een bericht, waarop, vreemd genoeg, zich geen dezer schrijvers beroept. Dit bericht vindt men in de „Chronique du Roy Charles VIII selon maître Robert Gaguin, général en l'ordre de la sainte trinité, fol. 392." „Il (Charles VIII) se arresta premièrement aucuns jours à Lyon, doubteux sil passeroit les mons, car il y estoit detenu pour les délices et plaisances de la cite et pour les folles amours de aucunes gorrieres lyonnoises (gorrières, zie gore, in onze dagen keuriger lionnes = demi-monde genoemd.) „Mais quant lair devint pestilent, il sen tyra a Vienne cite de Daulphine. Et devant lui alloit grant ost (armée), lequel avoit ja (déjà) passe les alpes et estoit arrivé en la conte dast (comté d'Asti)." Dit in verband gebracht met het bovenstaande uit de mémoires van Commines, p. 446 „que le roy fut en ast malade de la petite vérole et en péril de mort, parce que la fièvre se mesla parmi, mais elle ne dura que 6 op 7 jours," maakt de hypothese niet te gewaagd, dat zich te Lyon de morbus gallicus uitbreidde. Dat de lucht verpest genoemd werd, was volgens het algemeen be-

grip. Men zocht allerwege de oorzaak der onbekende ziekte óf in de lucht, óf in siderische en tellurische veranderingen. Zoo bij Rome in de overstroomingen van den Tiber. Het is niet aan te nemen, dat Karel VIII de echte pokken zou hebben gehad. Dan immers moest allicht die infectie zich hebben uitgebreid en het fransche leger met waarschijnlijkheid reeds op de heenreis door de variolae zijn gedecimeerd. Dat Karel werkelijk lues zou gehad hebben, wordt, zijne ongebondenheid in aanmerking genomen, nog waarschijnlijker door zijn plotselingen dood op 28jarigen leeftijd. „atteint d'un catarrhe ou destillation d'humeur, ou selon d'autres, d'une apoplexie, dont il mourut ainsi soudainement." (Commines 596). Van variolae in het leger blijkt niets. [1])

Dit sterk vermoeden, dat Karel VIII werkelijk te Vienne aan lues zou geleden hebben, wordt eindelijk nog bevestigd door de mededeeling van een derde kroniekschrijver Arn. Ferronius Burdegalensis... de rebus gestis Gallorum libri IV l. 1 fol. 6 verso (Paris 1549). „Inde Viennum addito (Carolus) urbem sitam in finibus Delphinatium...... voluptatum que occasiones bellicis cogitationibus occupationibusque fallere...... I g i t u r n o n s i n e v e n u s t i s s i m a r u m m u l i e r u m l a c r y m i s, q u a e a e g r e a b e o d i v e l l e b a n t u r, accinxit se ad neapolitanam profectionem." [2])

---

[1]) Dr. Hesnaut, le mal français d'après les documents originaux, die dit bericht mededeelt en de „chronique scandaleuse" van Karel VIII tevens behandelt, wijst echter met geen woord er op, dat de koning aan lues zou hebben geleden. De samenvoeging van de drie hier geciteerde chroniek-schrijvers maakt echter m. i. de zaak zeer waarschijnlijk. En is dat juist dan zal ook Karel wel niet de eenige lijder in het naar Italië trekkend leger zijn geweest, en is ook het opflikkeren van de ziekte tot eene epidemie tijdens den oorlog niet zoo heel vreemd.

[2]) Hiermede wordt dan gesteund het bericht van Bapt. Fregoso (niet Fulgose of Fulgosi, zooals hij meest ten onrechte heet), die vermeldt, dat een nieuwe pest door den coitus medegedeeld, zich verbreidde twee jaren vóór Karel in Italië kwam, (de dictis factisque memorabilibus in lat. vertaling bij Gilinus Mediolan. 1509 lib. I, cap. V.) Zie ook de plaatsen bij Infessura, Corpus histor.

Dat Lyon reeds in 1493 sterk besmet zou geweest zijn, is niet af te wijzen. Immers in het zooveel noordelijker Parijs werd den 4 Maart 1496 een parlementsacte tot isolement der syphilitischen uitgevaardigd met de bijvoeging, dat zich de ziekte sedert twee jaar zoozeer had uitgebreid. Karel VIII nu vertrok 1494 uit Parijs en keerde er October '95 terug. Hij kan dus slechts voor eigen infectie, niet voor die der hoofdstad gezorgd hebben. Met deze tijdrekening sluit het mede onbetwistbaar feit, dat keizer Maximiliaan te Worms den 7 Aug. 1495 een edikt uitvaardigde, waarin „besonders die neue und schwere Krankheit, welche g e w ö h n l i c h malum Francicum heisst", als straf Gods wordt genoemd, in een tijd, toen Cordova, belast met de overbrenging der lues in Italië, nog nauwelijks aan de zuidkust was geland.

Alles resumeerende, is het m.i. volkomen gerechtigd, ook hieruit te besluiten, dat de berichten van Oviedo en de Isla van nul en geener waarde zijn en dat de ziekte in Zuid- en West-Europa reeds bekend was, met name worden Auvergne, Provence, Messina[1]) genoemd, vóór de hulpbenden voor den koning van Napels uit Spanje arriveerden, ja! eer Karel VIII over de Alpen trok.

Alle schrijvers zijn het er over eens, dat bij het samenrotten der troepen in Italië de lues aldaar eensklaps eene enorme uitbreiding kreeg. Dit is niets bizonders. Het is een kenmerk der oorlogen met al hunne onhygiënische voorwaarden, zeer vaak hevige infectieziekten in het leven te roepen (typhus, pest, dysenterie), of bestaande in intensiteit en extensiteit te doen toenemen.

---

medii aevi., Petrus Martyr boven genoemd) en het chronicon van Nauclerus. De vraag na te gaan of een luesepidemie kon meegedeeld zijn door de Marranen, (thans door niemand meer gesteund), en de verwarring te beschouwen, veroorzaakt door andere infectie-ziekten, typhus etc. zou mij te ver leiden.

[1]) Volgens Sprengel heerschte de lues reeds epidemisch te Messina eer de troepen uit Spanje waren aangekomen.

Hierop meen ik niet verder te moeten ingaan.

Eene andere vraag is het, nu de hypothese der herkomst uit Hispanolia in 1492 niet wel te verdedigen is, of niet toch de lues op het uitgestrekt Amerikaansch vastland bij oude kultuurvolkeren, Peruanen, Mexicanen bestond. Die vraag is mede weer behandeld o.a. in een mij door Prof. Binz aangewezen recent artikel van Wolff, „die Syphilis unter den Urvölkern Amerikas in Lassar's Dermatol. Zeitschrift, Bd. I 1893 94." waarin voor het bestaan der lues in Oud-Amerika een lans wordt gebroken.[2]

Zeer aannemelijk schijnt het mij, als wij dan in de lues eene ziekte mogen zien, niet vreemd aan de oude beschaving, dat zij daarbij in het oude Azië, de bakermat der volkeren, evenzeer inheemsch zal zijn geweest. K) Sporen daarvan moeten nu allicht in de oude literatuur daarvan zijn aan te treffen. Hirsch bepleit het bestaan van intensieve venerische ziekten (ook lues) in Indië uit plaatsen der Ayur Veda van Susruta (Hirsch l.c. pg. 46).

Prof. Binz, zonder dit te weerleggen, deelt die meening niet. De geleerde schrijver beroept zich hierbij op Dr. Jacobi, Prof. der indischen Philologie te Bonn (die Einschleppung etc. pg. 3). Deze betoogt, dat een Indisch geschrift, Kâmaçâstra, bestaat, „eine Art ars Amandi, worin unter anderm von allen mögli-

---

[2]) Ik wil het voorkomen van syphilis bij de inboorlingen van het groot Amerikaansch vastland in geenen deele bestrijden. Ook zou mij de bespreking te ver voeren. Maar ik lees daar, dat Prof. Jones (Smithsonian contributions to knowledge) een paar argumenten aanwendt, die mij ongezond toeschijnen. Zeer plausibel komt mij voor oude syphilis op te sporen aan prae-Columbiaansche opgegraven schedels van Amerikanen. Maar het is toch onvoldoende de ouderdom der beenderen te willen afleiden uit het feit, dat in de „Mounds", waaruit de schedels afkomstig waren, g e e n metalen versierselen, munten of voorwerpen van Europeesch maaksel aanwezig waren, en dat een boom, die een mound overschaduwde, 160 ringen had en d u s een ouderdom van 250 jaren aanwees. Naar mijne meening zegt een negatieve vondst n i e t s. Het niet vinden van metalen snuisterijen bij eenig lijk bewijst nog niet, dat het volk in het bronzen tijdperk verkeerde, anders toch zou men uit onze kerkhoven curieuse gevolgtrekkingen kunnen afleiden. Ook is het aantal „jaar"ringen bij „een" boom (welke boom!?), volgens botanici, lang geen zekere aanwijzing van leeftijd.

chen Folgen des übermässigen Geschlechtsgenusses gesprochen wird; allein der Hinweis auf eine Erkrankung, die der Syphilis ähnlich wäre, fehlt vollständig. Man kann kaum annehmen, dass er fehlen würde, hätten die Inder diese Krankheit gehabt.” Dit negatief argument schijnt mij niet zeer toereikend. Het bespreken van deze stof toch is in geenen deele elegisch, wel satyrisch. Ook bij Ovidius, ars amandi, vinden wij niets van dien aard, terwijl Juvenalis en Martialis er van overvloeien. Dat Horatius nog van een morbus campanus gewaagt, is reeds veel.

Verder voert Prof. Binz aan, op gezag van Prof. Jacobi, dat de beide woorden, die in het Sanskrit syphilis aanduiden, Phulinga en Phiranga, wat ook Frankenland moet beteekenen, van modern maaksel zijn. Wat kan dit echter bewijzen? Eenvoudig dit, dat de juiste diagnose van, dat wel het afzonderlijk woord voor, doch geenszins, dat de ziekte zelve onbekend was.

Ook in Europa was immers vóór Fracastor het woord syphilis niet genoemd. Wij hebben nu m.i. de symptomen der syphilis voor Indië, evenals voor Oud-Europa, slechts onder andere ziektenamen op te sporen. Evenals bij de middeleeuwsche schrijvers de woorden: lepra, scabies, malum mortuum, pest, rheuma, haemorrhoïden,jicht, soms een karavaan van ziekte representeeren, die eerst een fijnere diagnostiek weet te splitsen, zal dit vermoedelijk ook in Oud-Indië het geval zijn geweest. Daarbij vergete men niet, dat vóór het epidemisch optreden en het meer acuut verloop der ziekte, het verband tusschen het primair accident en secundaire verschijnselen, alles in het gevolg van een infectieusen coïtus, lang niet allen en steeds duidelijk was. Wel geene andere ziekte immers verkeert in een zoo bizonder geval als de syphilis met zijne latente stadia. En hoe dikwijls gebeurt het niet, dat, zelfs den opmerkzamen, ontwikkelden en met de ziekte niet onbekenden leek, dit verband geheel ontsnapt. Men mag van middeleeuwsche en exotische medici in dit opzicht

niet te veel verlangen. Wanneer zij staande voor intensieve tertiaire of gecompliceerde vormen dit lepra, malum mortuum, ignis persicus etc. noemen, mag ons dit noch verbazen, noch bedroeven. Eischen wij van oude schrijvers, die bovendien nog door de oogenschijnlijk met lues verwante lepra-vôrmen verward worden, niet de nomenclatuur of diagnostische kennis van moderne dermatologen, dan kunnen wij allicht vinden wat wij zoeken. Eén voorbeeld slechts terloops. Volgens Wise, dien ik niet als onwankelbare autoriteit begeer aan te halen, onderscheiden de Hindoes drie soorten van melaatschheid en achttien vormen. Daarvan zijn zeven hevig en elf mild, pg. 118. Onder de varieteiten der lepra, pg. 122, vermeldt Wise symptomen, vooral als zij zich openbaren bij de nakomelingen der lijders, die wel te vaag zijn om lues te bewijzen, maar er toch zeker voor pleiten.

Er zijn echter beter proeven uit de Indische literatuur op te delven. Daar echter ook ik, evenmin als Prof. Binz, des Sanskrits kundig ben, moet ik in deze kwestie een kenner dezer moedertaal als troef uitspelen. En dien vind ik vermeld bij Friedberg l.c. pg. 29—33. Daar is aangehaald een citaat uit Susruta's straks genoemden Ayur-Veda. Hiervan bestaat een latijnsche vertaling van Hessler, Erlangen 1844/501, waaraan volgens sommigen (A. Müller Zeitschr. f. morgenl. Gesellsch. Bnd. 34) en naar ook Prof. Uhlenbeck alhier wil, Rhases stukken heeft ontleend. Deze Ayur-Veda moet dus ouder zijn dan 922 p. c. (Rhases sterfjaar). Een enkel staaltje uit dien Ayur-Veda, voor Friedberg vertaald door Prof. Weber, komt mij merkwaardig genoeg voor. Zooals te denken was zijn verschillende soorten geslachtsziekten onder de lepra (kushtha) begrepen besmettelijk en ook erfelijk. Sterk sprekend is het volgende „Die in Wallung gerathenen Humores steigen dann (aus dem Penis) nach oben und bringen im Ohr, im Auge, in der

Nase, im Munde Hämorrhoïden[1]) hervor „Wenn dergleichen in Ohre sitzen, tritt Taubheit ein, stechender Schmerz und übler Geruch als dem Ohre. Wenn sie sich auf die Augen werfen, werden die Augenlider in ihrer Bewegung gehindert, (Ptosis?) Schmerz, Ausflusz und Verlust der Sehkraft tritt ein(!) Wenn sie in der Nase ihren Sitz haben, zeigt sich Schnupfen, übermässiges Niesen, schwieriges Athmen, übler Geruch aus der Nase, (Ozaena?) näselnde Stimme und Kopfschmerz. Wenn sie im Munde entstehen, im Halse (Anginae?) an der Lippe, oder am Gaumen, wird die Sprache stammelnd, der Geschmack geht verloren und es tritt Kopfweh ein. Wenn die Luft, in Wallung gerathend, den Schleim mit umfassend, nach aussen hin (auf der Haut) feste pflockartige Hämorrhoïden hervorbringt, so nennt man die„ warzenartige Hämorrhoïden (Nidânasthâna)" (Condylomata lata?)

Een minstens even sterk bewijs voor het bestaan der syphilis, maar in Oost-Azië, vond ik in een artikel van Scheube, Virchow's Archiv. XCI, 1883. Het handelt over een boek van een Japansch medicus uit de negenden eeuw P. C., dat een recepten verzameling en pathalogie onder den titel Dai-do-rui-shiu-hi, bevat. Het schijnt onder de geneeskundige werken van het oude Japan tamelijk geïsoleerd te staan en werd, naar een in 1827 gevonden manuscript, in het licht gegeven. Het is door een Japanner Kayama te Kioto vertaald. Er worden daarin

---

[1]) Een eigenaardige proeve levert deze plaats er van op, dat volkeren op een ongeveer gelijke hoogte van kultuur op analoge wijze denken. Zoo is b.v. het feit, dat lues met de lepra wordt samengeworpen, dan dat de vochten in gisting geraken — een humoraal pathologische opvatting, die men voor een aan Europa ontleend begrip kon houden, en dan het even oud-Europeesch, volgens moderne definitie, misbruik maken van het woord „haemorrhoïden." Ofschoon volgens v. Humboldt's Kosmos (Bd. II, Cap. V. etc.) de Arabieren in een langdurig contact met Indië stonden en veel Arabisch weten onmiddelijk uit Indië stamde, schroomt men toch hier — ondanks het citaat bij Rhases — een direct ideeën verband tusschen Indiërs en Arabieren aan te nemen. Anders schijnt het mij toe met het volgend bericht aangaande oude lues in Japan. Dit vertoont m. i. nog al sterker familietrekken.

uitslagziekten, optredend na eene affectie aan den penis beschreven. Zoo vind ik onder meer Hashiri-kasa d.i. laufende Ausschlag. „Das Gift des Penisausschlages oder des einseitigen Oberschenkelausschlages steigt empor, und es entsteht der laufende Ausschlag. Hitze und Frost stellen sich ein und die Knochen der Extremitäten schmerzen. Nach einigen Monaten tritt am Rücken und Gesicht ein kleiner Ausschlag ohne Schmerzen und Jucken ein. Aus demselben entleert sich etwas gelbe Flüssigkeit. Einige Monate später verfault das Gesicht und stinkt und es fliesst Eiter ab.” Verder „Nondo-fuki-kasa = Schlundausschlag. Das übrige Gift des Penisausschlages steigt in die Höhe, die Haut des Schlundes schwillt stark an, und der Kranke hat Schmerzen. Nach einige Tage tritt Verschwärung ein, es wird viel Eiter entleert, und es kommt allmählich zur Verfaulung, die einige Jahre nicht heilt.”

Ana-kasa d. h. Lochausschlag. „Das übrige Gift des Penisausschlages steigt empor und zerstört das Gesicht oder den Kopf; mehrere Decennieën hindurch keine Heilung. Das noch übrige Gift bleibt im Kopfe und Haut, Fleisch und Knochen werden zerstört. Dann werden entweder die Ohren zerstört oder es entsteht ein Nasenausschlag und die Nase fällt ab, oder es tritt Erblindung ein, oder die ganzen, unteren Extremitäten schwellen an und schmerzen einige Jahre lang. Dann verfaulen sie. Das Gift zerstört den ganzen Körper, oder die Hoden bedecken sich mit Ausschlag, schwellen an und faulen und es kommt zur Bildung zahlreicher Löcher. Darauf wird die ganze Körperoberfläche zerstört.”

Ik kan mij niet denken, dat men dit ziektebeeld, op iets anders wil laten slaan dan op lues. Ongetwijfeld betoonde zich deze Japansche arts, die zóó verband bracht tusschen primair accident, waarna secundaire en tertiaire symptomen in het verloop van jaren volgden een scherp waarnemer. Ofschoon ook hij met lepra, als inlandsche ziekte, had te worstelen, scheen

hij in helderheid van observatie zijne Europeesche tijdgenooten vooruit.

Men kan nu, aannemende, wat schier niet te betwijfelen valt, dat syphilis van oudsher in Japan voorkwam (zie ook Hirsch l.c. pg. 49) met grond ook een verband met of voorkomen buiten die eilandengroep onderstellen. Daar Japan, zoolang zijn geschiedenis spreekt, in enge betrekking stond tot China en zijne oude kultuur, ligt alreeds de onderstelling voor de hand, dat ook daar de lues niet geheel onbekend zal zijn geweest. Inderdaad zou dan ook (Hirsch l.c. 46) door Thin (zie het niet onder mijn bereik vallend Edinb. med. Journal 1868) het bestaan dezer ziekte in het Rijk van het Midden duidelijk zijn aangetoond, ja, zou zelfs, volgens anderen, de kennismaking met de lues aldaar tot meer dan 2000 jaar, vóór onze jaartelling opklimmen. (Dabry, La médécine chez les Chinois.) L) Doch dit bericht kan men als aan rechtmatigen twijfel onderhevig achten.

Men kan nu het sporadisch voorkomen der lues op ettelijke plaatsen onderstellende, nu nog de vraag opwerpen, van waar ontstond de groote epidemie, indien de gemakkelijke Amerikaansche hypothese vervalt? Wie zal dat beantwoorden? Maar wie verklaart ons dan ook, hoe het kwam, dat in 1889/90 eene influenza-pandemie als een stormwind over Europa joeg, terwijl ons persoonlijk te voren slechts sporadische gevallen bekend waren?

Bij de vraag omtrent het wezen der ziekten moet men niet vergeten dat infectie ziekten een zeer bizonder character dragen. Niet oneigenaardig stelde men ze in de middeneeuwen voor als persoonlijkheden, demonen. Aan onzen tijd is die voorstelling niet absoluut vreemd.

Ook wij hechten aan organismen, hoe anders dan ook genoemd, als primum agens, als één der hoofdfactoren voor het optreden van infectieziekten. De oneindig kleinen schijnen naast hun individueel ook een collectief leven te leven. Nog stellen

wij in ons spraakgebruik de ziekte, die bezoekt, wijkt etc. als eene persoonlijkheid voor.

De lues nu is eene hoogst eigenaardige persoonlijkheid. Zij bezit een groot-adaptatie vermogen, doorreist alle klimaten en vervormt zich naar de omstandigheden. Als de infectie-ziekten in het algemeen treedt zij ook daar met de meeste hevigheid op, waar de toestanden voor den mensch het ongunstigst zijn. Een eigenlijke luxus-ziekte, als b.v. de arthritis urica eerder zou zijn, zooals met het al vaak uitdrukt, (ook Hirsch), is de syphilis beslist niet. Tenzij men dan het aetiologisch moment van het bestaan der menschheid als — luxus wilde opvatten.

Vooral, maar niet uitsluitend, aan de libido sexualis gebonden is zij niet de straf voor den meest luxurieuse. Was zij een luxusziekte, dan moesten bij de goed gevoede, goed gereinigde, wel-levende „upper ten thousand" de zwaarste vormen, de rupia, ekthyma etc. wel bij voorkeur optreden.

Maar als de infectie-ziekten in het algemeen, vergezelt de lues het allerliefst hen, bij wie de levensvoorwaarden het moeielijkst zijn. Bij de groote epidemie(?) [1]) vertoonde zij zich het eerst, en trad zij het hevigst op bij de door strapazen, ongebondenheid en honger uitgeputten. Vandaar sloeg zij eerst over naar de beter gesitueerden, méér ontwikkelden.

En ofschoon nu de syphilis, als men ernstig wilde, nog tot de lichter uitroeibare infectieziekten behoort, schijnt zij, zooals reeds Fallopia vermoedde, het menschdom bij zijn tocht naar het onbekende te zullen begeleiden.

Onze tijd evenwel wil het mogelijk achten, dat infectieziekten, na de volkeren gedurenden eeuwen te hebben geteisterd,

---

[1]) Overal waar ik spreek van het epidemisch verschijnen der lues, huldig ik slechts een oud spraakgebruik. Ik wil daarmee volstrekt niet gezegd hebben, dat ik bij dit optreden der lues, hoe algemeen verbreid ook, aan een miasma denk, ofschoon men sedert 1494 opmerkte, dat evenals miasmatisch-contagieuse ziekten de lues, zeer onderhevig was aan wisselingen in verband, naar het scheen, met temperatuur, tijd, plaats etc.

vrij plotseling en spoorloos verdwijnen. De geschiedenis leert dat anders.

Ook de groote volksziekten zijn mede onderworpen aan de wetten der evolutie. Zij komen en gaan, ja, maar hun komst is niet plotseling, hun gaan is niet spoorloos. Het oude: natura non facit saltus, is niet zoo onjuist.

Het gaat den volksziekten als den rivieren. Zij kunnen in breede stroomen langen tijd hun weg vervolgen, maar ook zich splitsen in stroompjes, beekjes, en stilstaande wateren, of door een ondergrondsch verloop zich aan het oog onttrekken.

En toch meent men dat een bijna geheele oplossing b.v. het geval was met een der groote kwelgeesten der middeneeuwen: de lepra. De lepra is in Europa bijna aan de aandacht ontsnapt. Zij heeft zich in nog slechts enkele haarden teruggetrokken. Men noemt dan vooral Noorwegen (de spedalsked) en IJsland.

In IJsland schijnt in tegenstelling met de lepra, lues niet te kunnen vatten. Bordier l.c. bespreek dit feit en wil dit waarschijnlijk terecht, niet toeschrijven aan het klimaat, daar immers de onder analoge omstandigheden levende Noordelijke Noren zich niet in die betrekkelijke immuniteit verheugen. Bordier zoekt de oorzaak voor IJsland vooral in de „simplicité des moeurs. Maar waarom treedt dan de syphilis in intensieve vormen, en vrij ruime verbreiding wel op in Finland en Lapmarken tot het hooge Noorden? Men zal toch niet willen beweren, dat bij Lappen en Finnen de levensvormen gecompliceerd zijn en zij zich in een verfijnde beschaving vermeijen. Het gering onderling verkeer kan tot isoleering en uitdooving der ziekte meewerken. Doch ééne geinfecteerde is toch voldoende om voor een gehucht of een uitgestrekte landstreek tot ziektebron te strekken. Men denke b.v. aan de Margaritizza in Italië, een locale epidemie, die ééne enkele Marguérite tot punt van uitgang had. Doch dit heeft betrekking op lues niet op lepra.

Wie nu meent, dat de lepra steeds meer verdwijnt, koestert

eene zeer optimistische voorstelling. Want ook in Finland, Esthland, Koerland, de Krim, langs de zee van Azof, maar ook in Griekenland en zijn eilanden, in Portugal, Spanje, langs de kusten van Italië, op Sicilië, ja, zelfs in Frankrijk, in Provence en langs de kust der Middellandsche Zee komt lepra voor. En over 't algemeen kan men zeggen de lepra breidt zich weder in Europa (evenals op Java) uit. Er schijnt een „genius lepraïcus" (!) te ontstaan. M)

Waar zich de lepra niet meer in reine vormen voordoet, vindt men nog ziektebeelden (?) als b.v. de Morvan'sche ziekte, vooral aan Bretagne niet vreemd, die sterk aan lepra herinneren. [1])

Een opmerkelijk feit, waarop ik niet dadelijk de aandacht zag gevestigd, een feit ook wijzende op een familietrek tusschen lepra en syphilis, is, dat beide, wel is waar internationaal, ook in onzen eeuw nog, de boosaardigste vormen vertoonen op eilanden en langs de kust gelegen streken. Voor de lues wil ik er op wijzen, dat de radesyge, het Koerlandsche syphiloïd, het Jutlandsche syphiloid, de skerljevo, de Ambonsche pokken, de spirokolon in Griekenland, de sibbens in Ierland, de Dittmarsche ziekte enz. allen zeer beruchte uitingen der lues, zich vooral aan kuststreken voordeden, en veelal gebonden waren aan groote troepenbewegingen. Er is groote affiniteit tusschen Mars, Neptunus en Venus. Aphrodite, de uit het schuim geborene keert gaarne tot het schuim terug.

---

[1]) Naast deze beide volksziekten, ellendeziekten, mag de scorbuut niet geheel worden vergeten. Ook de epidemische scorbuut, die men niet tot de infectieziekten rekent, trekt zich terug. Terwijl de tijd nog niet zoo ver achter ons ligt, dat het grootste deel der medische wereld bijna in ieder ziekteverloop, eene dyskrasia scorbutica tot grondslag nam, waartegen de eminente Sydenham ernstig protesteerde, verschijnt nu de scorbuut, afziende van enkele locale uitingen, op de lijst der non-valeurs. Toch zijn er nog ziektebeelden als de Werlhof'sche, de Barlow'sche, de Warren'sche ziekten, die zich voordoen, als waren zij vertakkingen van den eens zoo breeden hoofdstroom.

[redacted]

... waar het leven vaak moeitevol en
... afwisselend is, wel het eenig verband
... Of er nog meerdere trekken van ver-
... lues en lepra zijn te ontdekken? Het is
... nieuwere schrijvers beweerd. Men gaf daar-
... lepra der middeneeuwen steeds milder en
... Ook dat de lepreuzen, zich onttrekkend
... bepalingen van isolement, meer en inniger
... bevolking in aanraking kwamen. Men wilde
... tijd, waarop de lepralijn (s. v. v.) een
... vertoonde, de curve overeenkomende met de
... intensieve geslachtsziekten, sedert de kruis-
... klimmende richting bewoog.

... een kruising van lijnen plaats vond? Wie zal het
... Het feit, dat de afnemende lepra mutilans zich
... in tubera en nodi, en de hevige lues daarmede
... is daartoe wel onvoldoende. Ook staat de hypothese
... voor beide ziekten een geheel afzonderlijk conta-
... aanneemt, dat het organisme van een
... een uitstekende voedingsbodem zou opleveren voor
... litisch virus, en dat zich aldus bij voortgaande infecties
... luesvormen zouden propageeren, op wel wat te
... beenen.

... dergelijks is echter de meening o.a. van Simon c.s.[1])
... schrijvers deelen ons mede, dat de luesepidemie(?) van
... hun scheen op te treden als een subacute lepra. Met recht
... sommigen, zonder eenigen grond volgens anderen.
... echter zou stellig nog wel te strijden zijn.

[1]) Simon. Krit. Geschichte...... d. Syphilis, Tochter und wiederum Mutter ... Aussatzes.

BIJLAGEN.

A. pg. 5. Het meer oorspronkelijk Diasatyrikon of liever Diasatyrion van Mesue wijkt belangrijk af van het door Val. Cordus gegeven voorschrift. Volgens het anti-dotarium van Nicol. Praepositus, den beroemden leeraar van Salerno, heet het recept: Diasatyrion a satyris, quos pronos in venerem fama vulgavit, vel a satyrionibus, qui ibi recipiuntur." (Deze uitleg stemt overeen met de lezing, die den naam disatyrion afleidt van de plant en niet van den satyr zelf. „Diasatyrion dicitur a satirionis radicibus, satyriasis enim Graece, erectio virgae latine dicitur"...) Valet contra omnem debilitatem renum... libidinem excitat, coitus quandoque... Accepturus diasatyrion utatur bono cibo, generante bonos humores etc.... Satyrion, herba ipsa cocta cum carnibus hirci diasatyrion est rusticis; calidi sunt et sicci in III gradu coitum excitant, crassos humores dissolvunt in ventositatem, unde virga tenditur, per annum servatur.

B. pg. 13. Hoe voorzichtig men moet zijn met het herhalen van citaten, die men niet zelf aan de bron heeft gezien, leert deze regel door Dr. Buret uit Magninus overgenomen. Hier heeft Dr. Buret, die in zijn geestdrift om bewijsplaatsen aan te voeren wel eens zeer ver gaat òf heel slecht gelezen, òf een foutieven druk onder oogen gehad. Er is bij Magninus geen sprake van infectie overgedragen door het eene individu op het andere. In plaats van feminaria vasa, een mijn argwaan wekkend latijn, wat echter in Dr. Buret's systeem paste, had Magninus „*s*eminaria vasa" op het oog. Magninus vreest met Galenus en de Arabieren de vreeselijkste naziekten van eene retentio seminis, hetzij door abstinentie in het algemeen, hetzij door retentie in coitu. Die treurige gevolgen werden in de middeneeuwen met de sprekendste kleuren afgemaald. Zelden vond een voorgeschreven hygienische maatregel trouwer nakoming bij de leeken dan de waarschuwing tegen systematische abstinentie. Men wilde liever alles dan ziek worden door retentio spermatis. De plaats bij Magninus

(Regimen sanitatis Magnini, mediol. medici famossissimi Lugd. 1517. Pars II & III Cap. 6 & Cap. V. de membris generativis; de coitu) luidt nu: „Interdum ex spermatis retenti corruptione non solum seminaria vasa, sed etiam totum corpus corrumpitur. Sperma enim corruptum in toto corpore se habet in modum veneni. Unde sicut parum veneni sufficit corrumpere totum corpus, ita et spermatis corrupti aliquantulum, sufficit corrumpere totum corpus. En verder in het interessant artikel „de coitu" (zie ook Lues medii aevi pg. 4) „Amplius diligenter est notandum, quod in coitu sunt figurae inconvenientes et contra legem et contra mores, ex quibus corpora possunt incidere in maximum nocumentum, sicut si ascendat mulier supra virum, mala est figura, ex ea enim timetur inflatio et ulceratio virgae et vesicae propter laborem ejectionis spermatis."

In beide gevallen ducht dus Magninus een auto-infectie, geen overdraging van eenig virus. Om lues te bewijzen, zooals Dr. Buret voorhad, (zie „Le gros mal" pg. 65) is deze aanhaling stellig van geene waarde.

C. pg. 13. Behalve die samensmelting van verschillend benaamde Richards, is nog een verwisseling mogelijk met den een weinig ouderen Ricordus of Rigordus, die lijfarts was van Philippus Augustus en tijd- tevens ambt-genoot van Aegidius van Corbeil.

D. pg. 23. Inderdaad zijn de uitdrukkingen als „corrumpere; totum corpus alterat" etc. wat vaag, om daar uit allèèn een voorkomen van lues vóór 1494 of ten minste een bekend zijn van de medici met de aaneenschakeling der verschijnselen af te leiden. Niet alleen Lancereaux, een voorstander van den hoogen ouderdom der syphilis pg. 9 geeft dit argument. Ook Sprengel. Dl. II 496 l.c. zegt ongeveer hetzelfde: „Es ist nicht zu leugnen, dast diese Zufälle (Chancre, bubonen) sich ganz anders arteten als die Zufälle der wahren Venerischen Krankheit: denn ich wuszte vor dem Ende des 15en Jahrhunderts in der That kein Beispiel einer aus örtlichen Uebeln erfolgten allgemeine Lustseuche aufzustellen." Eveneens vermeldt Zeissl, Lehrb. der const. Syphilis (Geschichte), dat een ulcus durum met opvolgende symptomen in de middeneeuwen *niet* bekend was. Bassereau bouwt er mede zijne hypothese op. Ik geloof, dat aan de bezwaren van alle toongevende syphilidologen en historici het duidelijkst wordt tegemoet gekomen door de meegedeelde plaats der „pori in masculo" uit Gordon's Lilium.

E. pg. 24. De verwarring der ziektenamen bij vroeg-middeneeuwsche schrijvers is vaak grenzeloos. Hiertoe droeg de willekeur bij, waarmede men een of andere aandoening of groep van verwante of oogenschijnlijk verwante ziekten onder het patronaat van een zonder

enige zorg gekozen heilige stelde. Het komt mij niet ondienstig voor hiervan straks (G) een paar voorbeelden aan te voeren.

F pg. 33. Een uitspraak als „il n'y a jamais eu d'épidemie de lepra, qu'il n'y a eu d'épidemie de syphilis ou de phthisie," komt mij voor onphilosophisch, onhistorisch te zijn. Wij mogen dadelijk vragen, waarom niet? Weten wij dan zóó volkomen de condities, waaronder zich bv. eene ziekte als de tuberculose, toch mede eene infectie-ziekte, ontwikkelt? Is het geval niet denkbaar, dat de tuberculose, die ± 1/7 van het aantal sterfgevallen op hare rekening heeft, onder de gunstigste omstandigheden zoo acuut en frequent beide optreedt, dat men van eene epidemie mag spreken? Wat meer zegt, Hippocrates, die een zeer goed waarnemer was en het verloop der longphthisis nauwkeurig beschrijft, gewaagt in het eerste deel van het eerste boek, en derde deel van het derde boek over de landziekten, van een zoo frequent optreden van acute phthisis, dat men dit eene epidemie zou mogen noemen.

Wat wij nog nooit waarnemen, is daarom alléén toch niet onaannemelijk! Het bekende „There are more things in heaven and earth, Horatio, then are dreamt of in your philosophy," is *zelfs* op onze hypothesen van toepassing. 1)

1) Fuchs (de junior C. H.) bespreekt in een eigenaardig werkje „Die epid. Krankheiten in Europa" een hem waarschijnlijk voorkomend verband tusschen groote epidemieën (van pest b. v.) en de afwijkingen van de magneetnaald (pg. 107). Hij beweert, dat het aardmagnetismus met klimaat en ziekten o. a. in dadelijke betrekking staat, leidt hieruit mede af het verdwijnen der pest-constitutie, die voorheen in tijdperken van ± 500 jaren in de grootste hevigheid optrad, en voorspelt, wanneer de magneetnaald dezelfde schommeling als tot heden toe voortzet, een groote pestepidemie tegen circa 1965! Hierop zullen wij wel met een „nous verrons!" moeten antwoorden. Stellig is een mogelijk verband tusschen aardmagnetisme en tusschen electrische spanning der atmospheer aan de eene en epidemieën aan de andere zijde nog een open vraag (zie ook Muhry l. c; Hecker—Hirsch l.c. 34; Schnurrer l.c. „Einleitung.")

Een weinig minder speculatief, maar toch daarom niet helder, schijnt de betrekking tusschen stormen, aardbevingen en andere hevige stoornissen in de ons omgevende luchtzee te zijn. Oude schrijvers geven voor het uitbreken der pest-epidemieën aan, dat groote overstroomingen, sprinkhaneninvallen, aardbevingen, orkanen, maar ook astrale invloeden, planetaire conjuncties, meteoren, kometen enz. de ziekte begeleidden of voorafgingen.. Men heeft al deze ziekte-oorzaken in later tijden naar het rijk der sprookjes verwezen en veronachtzaamd.

Men werd echter weer een weinigje oplettender in dezen, toen ook een man als Virchow, een tijdgenoot bovendien, in 1868 in zijn bekend verslag over den hongertyphus op een samenvallen van die epidemie met stormen, aardbevingen enz. in het noordelijk halfrond de aandacht vestigde. (Zie ook: Ackermann, Ueber die Ursachen epid. Krankheiten.)

G. pg. 23. Dr. Buret betitelde zijn werk over syphilis als „Le gros mal." Uit de opheldering in de voorrede mogen wij opmaken, dat de auteur Le GROS mal identiek verklaart met la GROSSE vérole. Dit mag hier of daar het geval zijn, maar in den regel beteekent le gros mal, de epilepsie. Zoo geeft b. v. ook Ducange:

Morbus Grossus, qui et Magnus dicitur, idem atque S. Johannis, „(et *morbus pulcher* appellatur)" „Epilepsia." Lit. remiss. ann. 1370. in Reg. 100. Chartoph. reg. ch. 748: Icellui Jehannin chey à terre, si comme plusieurs autres foiz estoit cheu: car il estoit malades, de la grosse maladie. Barigot estant entachié du grant mal, etc. in aliis ann. 1390. ex Reg. 138. ch. 232. Aliae ann. 1395 in Reg. 149 ch. 124: Un tel homme entachié de mauvaises conditions ou maladies, et par especial de la grant maladie, dont il'en chiet. Denique aliae ann. 1415. in Reg. 168, ch. 294: Des le temps de sa nascion le suppliant a esté entachié d'une maladie contagieuse, que l'on appelle le grant Mal ou le mal S. Jehan. Mal de S. Jehan, epilepsia „qui et morbus Valentini dicitur.

Morbus S. Lupi. Epilepsia, comitialis morbus. Lit. remiss. ann. 1352 in Reg. 81. Chartoph. reg. ch. 494: Morbum beati Lupi, seu aliter caducum, sustinere saepius dicebatur. Aliae ann. 1379 in Reg. 115. ch. 194: Et disoit icellui Regnault... que du mal S. Leu fussent eulx abatuz. Icellui homme faignant qu'il feust malade du mal monsieur Saint Loupt, etc. in aliis ann. 1413, ex. Reg. 167 ch. 79. *Morbus obscurus* = epilepsia = comitialis morbus. Morbus Gall. d'Avertin, qui a sensu avertit = epilepsia.

Morbus Sancti Antonii, qui et infernalis Sacer ignis, „(et M. S. Andreae)" vocatur, Miracula B. Edmundo apud Martin. tom. 3. Anecdot. col. 1896: Magister Simon canonicus Eduensis sanatur a Morbo, qui dicitur S. Anthonii vel infernalis. Vide Ignis inferni. Monstrel. vol. 1. cap. 265: La principalle maladie, dont le dit roy (Henri) alla de vie à mort, lui vint par feu, qui lui print par dessoubs au fondement, assez semblable que l'on dit estre la Maladie sainct Anthoine.

Morbus S. Genovefae Sacer ignis. Lit. remiss. ann. 1411. in Reg. 166. Chartoph. reg. ch. 85: Icelle Jehanne qui estoit malade en sa jambe du mal, que l'en dit de sainte Genevieve et de S. Anthoine, etc.

Morbus. S. Verani, Idem, qui S. Antonii, Sacer ignis. Lit. remiss. ann. 1389. in Reg. 135. Chartoph. reg. ch. 225; Lequel enfant cheoit en maladie, que l'en dit de S. Onthoine et S. Verain, si avant, pue lesdiz clers ne le porent plus souffrir en leur chambre, pour la puantise de la ditte maladie. (In deze beide ziekten schijnt men wel op ergotismus te doelen.)

Morbus Infernalis, Morbi genus, idem, ut videtur, quod sacer ignis. Charta ann. 1226. apud Martin. in Itiner. 2e pag. 102: Universitati vestrae notum fieri volumus, quod cum olim peccatis hominum et mulierum exigentibus... quaedam infirmitas, quae vulgo dicitur Morsus infernalis invaserit populum diocesis Tornacensis et Cameracensium diocesum, etc.

Morbus S. Maxenti, Gall. Mal. S. Messent, of Sacer ignis, vulgo Erésipele. Lit. remiss. ann. 1370. in Reg. 115. Chartoph. reg. ch. 62: Depuis vint à laditte jambe, une maladie, que l'en appelle le Mal S. Messent, et d'icelle maladie le dit Jehan jut au lit malade xv. jours, et puis est alez de vie à trépassement.

Morbus B. Mariae, qui Flores vel Rosae B. Mariae etiam appellatur, Scorbutus morbus, vel Eresipelas, sacer ignis, Ital. Rosellia et Rosolia. Vide infra Rosillia. Charta Capit. Paris. ann. 1248: Cum ecclesia nostra in parte anteriori, qua aegri et Morbo, qui beatae Mariae nuncupatur vulgariter, laborantes....., reponi consueverunt, etc. Lit. remiss. ann. 1358. in Reg. 86. Chartoph. reg. ch. 157: Pour certaine maladie que ledit Grant-Jehan avoit paravant la dite navreure, et dont il estoit entachiez, c'est assavoir du Mal des roses Nostre Dame, etc. Aliae ann. 1381. in Reg. 119. ch. 156: Icelle femme fu emprise et entachiée d'une maladie, nommé le Mal Nostre Dame, et aussi du Mal saint Santin, tellement que assez tost après elle ala de vie à trepassement. Vide supra Flores 3.

Morbus S. Eligii, F. Scorbutus Morbus. Lit. remiss. ann. 1376. in Reg. 110. Chartoph. reg. ch. 148: Pour cause de son mauvais gouvernement se engendra en la plaie du genoul le Mal de S. Eloy, et y vindrent deux ou trois pertuis.

Morbus Persicus, Paralysis, vel potius Eresipelas, ut interpretantur Bolandistae, qui morbus Belgis vulgo Rosa dicitur, a roseo seu persico, quem affectae parti inducit, colore. Acta S. Bennonis tom. 3 Junii pag. 177: „Gravissimum pedum dolorem contraxerat, quem Morbum nunc Persicum, nunc paralysim medici vocant. Ibid. pag. 180: Magnum tumorem in altero pede cum morbo Persico conjunctum contraxerat" Het woord persicus schijnt op inflammatie, soms op ware erysipelas, soms ook op cyanose te doelen. Hier op mag wel de aandacht worden gevestigd, daar men elders van de morbus of ignis

---

[1]) Eigenaardig is de wijze, waarop men den middeneeuwschen lijder voor iedere ziekte of symptoom een patroon aanwees of uit het niet deed verrijzen. Zoo kon de zieke behept met hydrops zich wenden tot S. Eutropius. Immers Morbus S. Eutropii, *nostris Eutrope, Ytrope*, et Ytropice, Hydropisis unde et Ytropite pro Hydropique.

persicus (naar farsi) gewaagd vindend, op het denkbeeld wordt gebracht, dat daaronder een in Perzië inheemsche lues of ten minste venerische affectie werd verstaan. (Zie ook Dr. Buret, l. c. pg. 68.)

Men ziet hier uit, dat de chaos schier niet wanhopiger kan zijn. Morbus grossus, morbus S. Joanni, (= epilepsia) S. Lupi heet tevens morbus. comitialis, een enkele maal regius en werd als morbus sacer, vooral in het Oosten als geheiligd beschouwd.

De morbus sacer wordt weder ligt samen geworpen met het ignis sacer, met al zijn synonymen, waaronder wij den morbus S. Antonii, mal des ardents, maar ook morbus infernalis ontmoeten. Deze ziekte verwijzende op de „peccata hominum et mulierum", brengt allengs tot den morbus S. Job, die later vooral als patroon van de syphilis, maar ook wel eens met S. Lazarus etc., het patronaat der lepra deelde [1]) (zie hieromtrent ook Bijlage II, K)

Behalve de heiligennamen komen vage uitdrukkingen als turpedo en variola de verwarring vergrooten. Beide schijnen op een geslachtsziekte of straf voor zonde te wijzen. De definities luiden bij Ducange: *Turpedo*, quam multi pustulam dicunt, alii morbillum, [2]) alii lepram, et alii passionem tantum infra corpus. Ita Gariopontus lib. 5. Passion. cap. 6, qui addit, *hanc aegritudinem ita appellari, eo quod in facie turpitudinem demonstrat.* [*Turpedines*, pro *Turpetudines*, sordes, dixit Nicolaus de Jamsilla in Gestis Frederici II, Imp. apud Murator. tom. 8 col. 495].

Variola [Bou, Medicis, Gall, Petite Verolle]. Glossae Ms, ad Alexandrum Iatrosophistam; Species turpedinis, quam vulgus Variolas dicit, Constantinus Africanus, lib. 2 Pantechn. cap. 14; Variolae sunt multae pustulae in toto corpore aut ex majori parte dispersae, aut in uno membro, in aliis non.

In de „Variola, *medicis bou*" schijnt mij een verwijzing op bubo

[1]) Maar ook dat is nog niet genoeg. Morbus S. Antonii heet ook M. S. Johannis (zie boven), S. Martialis, morbus iniquus, M. ambianensis, ignis S. Firmin (St. Frémin), met S. Fiacre, S. Roch, S. Main en S. Lazarus onmerkbaar overgaande tot lepra en syphilis. Onder Eresipelas, Herysipelis etc. [illegible] een aanknooping met tal van heiligennamen te vinden.

[2]) Ook de epilepsie is met de genoemde reeks benamingen niet uitgeput. Naast den M. grossus, sacer, pulcher, comitialis, zelden regius, geeft het laatste woord [illegible], daar met den morbus regius ook wel de icterus werd aange[illegible] om den goudkleur waarschijnlijk.

[illegible] ieder, die in onzen tijd een „Species turpitudinis!", als de morbilli bij [illegible] uitgebroken, aan de overheid signaleert, bedenkt, wat hij met het [illegible] aangeeft. Hij meldt een kleine lues-morbillus (m. minimus) in tegen[illegible] de pest.

(nes). het provençaalsche mal boubil te liggen. Hier zou dan aansluiting zijn van een species turpedinis = variola gepaard met bubonen en de fransche benaming: la (grosse) vérole.

H pg. 34. „Lues inguinaria sic dicebatur, quod nascente in inguine vel in axilla ulcere in modum serpentis interficeret". Deze plaats door Dufour in circulatie gebracht en uitgegeven voor eene uiting van geslachtsziekte, ook door Dr. Buret, heeft school gemaakt.

In tal van Fransche leerboeken, die eene historie der syphilis geven, vindt men de verklaring uit Dufour (Hist. de la prostitution, evenals bij den Bibliophile Jacob, Origines du mal de Naples, 244 etc.) zonder eenige kritiek overgenomen. Dufour was niet-medicus, doch het is treffend die plaats, met zulk eene tekstuitleg door een reeks medici van naam te zien naschrijven. Zoo vindt men, ondanks de onderzoekingen neergelegd in een straks te geven extract uit de Mémoires de la société royale de médecine, dezelfde beschouwing mede bij een leerling van Ricord, Prof. Robert, Nouveau traité des maladies vénériennes. Al wat men op pg. 17 van dit „Traité" hieromtrent leest schijnt mij een groote verwarring van ziektebeelden. Zelfs neemt genoemde auteur de stelling van Dufour over, dat na eene epidemie lues in 546 er een andere verscheen in 945. Dit geschiedt met dezelfde merkwaardige woorden, die wij bij Dufour (= Jacob) kunnen lezen: „Cette maladie réparut avec de nouveaux symptomes en 945." Nu zou ik toch zeer geneigd zijn eene oude infectie-ziekte, die onder eene bevolking na 400 jaren weer optreedt, *maar met geheel nieuwe symptomen*, zooals uit het citaat blijkt, ook voor een andere ziekte te houden. En het moet ieder verwonderen dat noch Prof. Robert, noch Dr. Buret noch andere citateurs dit deden.

I pg. 35. Dr. Eraud, heeft, naar het schijnt, evenmin over deze vreemde expressie nagedacht en al even weinig gelet op oude epidemiën van ergotisme of op de bevinding neergelegd in de: *Histoire et Mémoire de la Société Royale de Médecine 1769.* (Recherches sur le feu St. Antoine etc. par M. de Jussieu, Paulet, Saillant et l'abbé Tessier). Ik wil hieruit het volgende overnemen:

Pag. 260. Il y a tant de confusion dans l'histoire des maladies, qui ont quelque ressemblance avec le feu Saint-Antoine; enfin les notions qu'on a sur cette maladie, sont si peu exactes, que la Société Royale de Médecine a pensé, qu'un travail fait sur cette matière, et qui auroit principalement pour but de fixer les vrais caractères de cette maladie, serait désirable.

Pag. 261. Quantité de monde, tant à Paris qu'aux environs, périt

… les ardens. Ce mal les brûloit … sans qu'on y put remédier….. … connoissions des effects semblables, … sur l'année 945." (Uit deze chroniek …

… observa une maladie, qui emporta en peu de … Perigord, l'Angoumois et le Limousin, plus … Mezeray, qui rapporte le fait (dans son … que c'etait le feu sacré ou mal des ardens, … de grands ravages, qu'il prenait tout … entrailles, ou quelque partie du corps, qui tombait … qui en étoit quitte pour un bras ou une jambe; … lieu à des fondations d'hôpitaux pour recevoir … atteints….

… clairement, que beaucoup de gens furent frappées … que les membres noirs comme du charbon se déta… que les sujets mouroient misérablement ou traînoient … plus malheureuse privés des pieds ou des mains (1090)… … feu sacré, qui'ls nommaient le feu St. Antoine, se … que jamais dans la Haute et Basse-Lorraine; … par-tout dans les chemins, les fossés et aux portes … personnes ou mourantes, ou poussant des cris affreux, … cette peste ardente avoit dévoré les pieds, ou les bras, … du visage. (Voir Abrégé chronol. ann. 1090). Il y … choses à remarquer dans ce passage de Mézeray, qui du … paroit avoir un peu chargé ce tableau. 1°. La déno… de feu St. Antoine donnée pour la première fois à la maladie. … de la mutilation du visage, dont il n'est pas fait … Sigebert, auteur contemporain et sur le rapport, duquel … le plus compter; ni dans les autres auteurs de notre con… la dénomination de peste, que Mézeray donne à la … enfin la circonstance de la noirceur des membres, dont … mention et que Mézeray n'auroit pas du oublier: ce … que son rapport n'est point exact dans tous ses …

… L'histoire porte, qu'en 1096 le pain, qu'on avait fait dans … de Namur et qui étoit cuit dit on, sous les cendres, parut … rouge de sang; ce qui pouvoit provenir, ajoute l'historien … de faux blé, qui rend le pain de cette couleur [1]).

[1]) … niet opmerkelijk, dat de medici in de middeneeuwen, waarin men … niet op het denkbeeld kwamen de ziekte in verband te brengen

P[illegible] Hugues le Fleury un des plus [illegible] XI siècle. Cet auteur dit que dans [illegible] personnes atteintes de ce mal, qui [illegible] corps avec des douleurs intolérables. L'effet [illegible] est tel, dit-il, que sous une peau [illegible] les séparant les os, et prenant plus [illegible] augmentation de douleur et d'ardeur [illegible] les malades à chaque instant. M[illegible] n'arrive, que lorsque ce feu, après avoir [illegible] les organes de la vie. Ce [illegible] qu'il agit sans chaleur et qu'il pénètre [illegible] qui en sont atteints, au point que rien [illegible] qui est encore plus étonnant, c'est qu'à [illegible] dans les mêmes parties, que les [illegible] plus tous les accidens d'un cancer.

Celui-ci [illegible] II, empereur d'Allemagne, il y [illegible] personnes atteintes du feu sacré que les extrémités [illegible] et tomboient en pourriture, de façon, que plusieurs [illegible] d'autres en réchappèrent, mais aux dépens de quelque partie [illegible] des pieds [illegible] des mains, qui furent brûlés par l'effet de la maladie: et que d'autres éprouvèrent de violents [illegible] de nerfs.

Pag. 268. Qu'il [illegible] de toutes parts à cet endroit des malades de [illegible] qui se trouvoient tous guéris dans l'espace de sept jours: que si au bout de ce temps, ils ne l'étoient pas, ils mouroient: que la peau, la chair et les os des membres, qui avoient été atteints de ce mal, ne se rétablissoient jamais, mais que les parties, qui avoient été épargnées, restoient parfaitement saines avec

met het giftige graan. Immers Galenus had zeer duidelijk op dit verband ge wezen en aan de andere zij had men ook (volgens Mezeray) de ziekte in het koorn wel opgemerkt. Galenus, de febrium differentiis. Kühn, Lipsiae 182[illegible]. Vol. VII, pg. 285 „Edulia vero prava intelligo, tum quae ex natura talia sunt, ut allia... etc... atque etiam, quae bona sunt ex natura *sed* [illegible] *dam* praedictis aequale aut majus saepenumero [illegible] *ac triticum et [illegible] omnes fruges frumentariae*, partim ob temporis longitudinem ad putridam dispositionem deductae, partim situ quodam repletae, quia prave repositae sunt, *partim ex prima generatione a rubigine [illegible]*. Talis igitur cibos etiam nunc plerique comedere coacti prae fame, alii febribus putridis ac pestilentibus mortui sunt, alii pustulis scabiosis et leprosis correpti." In de uitnemende studie van Prof. Kobert (l. c. I, pg. 281) wordt Galenus' vrees voor claviceps purpurea enz. ook nog uit andere plaatsen bewezen. Reeds een wel toegepaste Galenus had dus in de middeneeuwen duizenden bij duizenden door ergotismus gemartelden het leven kunnen sparen.

des cicatrices si bien consolidées, qu'on voyoit des gens de tout âge et de tout sexe, les uns privés de l'avant-bras jusqu'au coude, d'autres de tout le bras jusqu'a l'épaule, enfin d'autres privés d'une jambe ou de la jambe et de la cuisse, jusqu'à l'aine jouir de la santé et la gaité de ceux, qui se portent le mieux.

Pag. 271. Si l'on compare ce récit sous l'an 945 avec ceux des accidens, auxquels on donna le même nom, ou celui de feu St. Antoine, etc. en 1039, 1041, en 1089, 1095, 1099 et 1109, et avec les temoignages tirés des écrits de Vincent, de l'auteur de la vie d'Hugues, et des archives de l'abbaye St. Antoine, on peut se convaincre, qu'il a été question à toutes ces époques de la même maladie.

Pag. 271. Il résulte également des récits anterieurs, qu'il y a la plus grande conformité entre les ravages causés par la maladie, qui fut observé en France en 994, 996, 1130, 1140, 1234, 1373, etc. c'est-à-dire que la mortalité, considérable et subit, qui en fut la suite, annonce les progrès les plus rapides, soit dans sa marche, soit dans les effects, et par conséquent une maladie aiguë, très-différente déjà à raison de ce caractère frappant, de la maladie précédente.

Pag. 272. Mezeray dit que c'etait une peste, qui prénoit le plus souvent en l'aine; or, une maladie, qui fait périr 40 mille personnes en peu de jours, accompagnée d'une ardeur extrème, et dont le principal symptome est à l'aine, ne peut etre, suivant les notions, que nous avons des maladies, que cette espèce de peste, dont le principal symptôme est le bubon pestilentiel, placé à l'aine.

Le bubon pestilentiel est un symptôme si remarquable et si commun dans cette espèce de peste, que les premiers auteurs qui en ont parlé, l'ont appellée pestis inguinaria. Tel est le nom que, lui donna Grégoire de Tours, lorsqu'elle se fit sentir dans les Gaules dans le VI siècle.

D'après la lecture de leurs écrits (Guy de Chauliac, Raymond à Vinario) il n'y a point de doute, que la peste, qu'on apella d'abord pestis inguinaria, pestis inguinalis, mal des ardens, peste, qui prenoit en l'aine, etc. ne soit la maladie observée plusieurs fois depuis, dont les effects sont, on ne peut pas se penser plus rapides et meurtriers, et dont les symptômes pathognomoniques sont le charbon, les exanthèmes, ou [illegible] pétéchiales et surtout le bubon, qui a le plus souvent son [illegible] aux glandes inguinales. Nous croyons donc être autorisés à con[illegible], que le feu St. Antoine, qui est une maladie chronique, qui finit [illegible] et sécher les membres, qu'elle attaque, diffère essen[illegible] mal des ardens, maladie extrêmement aiguë, dont la [illegible] jamais ce phénomène.....

Pg. 274. Mais il y a apparence que le feu St. Antoine ayant été confondu avec le mal des ardens, cet établissement fut destiné à recevoir des malades de l'un et l'antre genre, sur-tout des pestiférés. Ce qui fortifie cette opinion, c'est l'existence de la peste en France et dans plusieurs autres parties de l'Europe à cette époque, constatée par tous les historiens."

Deze conclusie, betreffende het onderscheid tusschen le feu St. Antoine, de mal des ardents, waarbij nog de hier niet besproken arsura als locale aandoening komt, was ook door mij geopperd in het Tijdschrift voor Geneeskunde l.c. Wat mij slechts deed aarzelen hier aan pest te denken was de kortheid en kalmte, waarmede Gregorius van Tours over eene ziekte als de pest zou spreken. Dit voorbehoud weegt m. i. niet meer, sedert ik bedacht, dat Gregorius met de grootste gelatenheid verkeert te midden van de vreeselijkste gruwelen en die steeds met zachte, haast liefelijke kleuren, maalt. (Gregor. Tur. Lib. II, Prol. II, 27—43, III Prol.). Ook klopt, behalve de symptomen het jaartal met de pest-epidemie te opvallend.

J. pag. 39. Als jaren, waarin vuurpesten in Frankrijk uitbraken, worden vermeld: 591, 945, 993/4, 996, 1039, 1041/42, 1085, 1089, 1094/95, 1125, 1128/29, 1140/41, 1151, 1180, 1205, 1214/15, 1236, 1254, 1256, 1347, 1373 daarna weer in 1650 enz.

Voor pesten, een verzamelwoord, waarin (bubonenpest, Indische pest, exanth-typhus etc. is begrepen) geven chroniekschrijvers de jaren 542 (te Constantinopel), 545 Frankrijk en Italië, dan 1260 en 1301 Z.-Frankrijk, 1311, 1316 Italië en ook N.-Europa, 1335 Midden-Europa, 1340 Opper-Italië, 1342 Frankrijk, 1347 Marseille en 1348 door geheel Europa.

K. pag. 79. „het oud-Azië, de bakermat der volkeren." In zijn Archiv f. Path. Anatomie etc. Bd. LIII (1871) pag. 137 bespreekt Virchow den ouderdom der lues in Oost-Azië, in verband met een aantal uit de Philippijnen, meegebrachte schedels. Daaruit, en uit een plaats door Jagor in een werk van Ant. Pigafetta gevonden, kan blijken, dat de ziekte in het begin van den 16en eeuw op die eilanden benevens op de Molukken moet zijn aangebracht. De lues zou daar onder den naam S. Job'sziekte bekend zijn. Men moet aannemen, wat Virchow opmerkt, dat onder het patronaat van Job bovenal stond de lues en minder de lepra, die meestal de ziekte van S. Lazarus (waaraan nog lazareth en lazarij herinneren) werd genoemd. Fagois, die onder Job's ziekte ook lepra wil verstaan, heeft hierin niet geheel gelijk. Echter dient men te bedenken, dat het patronaat nooit zoo geheel streng werd genomen en men zoowel eene zelfde aandoening aan verschillende beschermheiligen wijdde, als ook somtijds geheel afzonderlijke ziekten

onder één patroon stelde, deels afhankelijk van de vereering, die een bepaalde heilige op bepaalde oorden ten deel viel of ook van eene vage diagnose. Zoo deelde bv. de H. Antonius spoedig na zijne canonisatie het patronaat van vele huid- en pestaardige ziekten met oudere heiligen. Zie omtrent de verwarring het lijstje onder E.

L. pg. 84. Dabry, la médecine chez les chinois. Astruc l. c. t. I pg. 299 et passim bespreekt de vraag of lues vóór het meerder contact der Europeanen met Oost-Azië, daar inheemsch was, doch geeft geen beslissing omtrent China. Wel neemt hij, Peru en Florida als kweekplaatsen der lues aan. Het eerste geschiedt grootendeels op gezag van Oviedo „historien du premier ordre." (sic).

Astruc neemt de fabelen van Oviedo omtrent de inboorlingen van Haïti over, versterkt die met Plinius meening omtrent het venenum menstruale, wat in de tropen een enorme giftigheid bezit, en „per coitum" meegedeeld, de lues schept. De „mulier immunda" der middeneeuwsche schrijvers wordt eenvoudig opgevat als „mulier menstruans" (pg. 317 ibidem) en eene nieuwe theorie is gereed.

Astruc is nu niet vreemd aan het denkbeeld, dat hadden de Spanjaarden de lues niet uit Hispaniola gehaald, zij ze hadden kunnen verkrijgen uit Peru, Florida, op de Molukken, Java en China, oorden, naar de fluxus menstruus eene allerhevigste „damnata qualitas" bezat, en waar de bevolking hiervoor geen ontzag betoonde.

M. pg. 87. Er schijnt een genius lepraïcus te ontstaan. In 1872 kwam de lepra nog in grootere uitbreiding in midden Frankrijk (omstreken van den Mont Dore) voor, en was bekend onder den naam *Mal de St. Main* (zie K en E). Daarentegen zouden in Griekenland in 1840 de leprozen, geschat op 800, bedenkelijk in aantal vermeerderd zijn. Evenzoo op IJsland Kreta, en in Spanje, waar men te Alicante een leprozenhuis grondde. In Portugal moeten in het district Lafoës ± 3000 (of 300 ? Hirsch) lepralijders zich bevinden. In Italië, met name Sicilië, is de uitbreiding van het lijden zoo aanmerkelijk, dat men er de wederoprichting van leprozenhuisen bespreekt. Dit alles op gezag van Bordier l. c., deels bevestigd door Hirsch l. c. (In Japan komt lepra veelvuldig voor. Gaf ik op pag. 83 aan hoezeer de differentiaaldiagnose tusschen lepra en lues den medicus Anno 900 moest bemoeielijken, dan mag ik niet verzuimen op te merken, dat volgens sommigen de lepra te Japan in ruimere uitbreiding eerst in de 12e en 13e eeuw zou aangetroffen zijn).

BIJLAGE II.

(BEHOORENDE TOT DE VOORREDE.)

---

a) „Niet wetende dat hun hetzelfde lot beschoren zal zijn". De weinige deferentie in het algemeen door de aanhangers eener nieuwe therapie tegenover hun voorgangers betoond, en die ik mede gebrek aan collegialiteit zou willen noemen, is even opmerkelijk als bedroevend. Dit gemis aan eerbied loopt als een roode draad door de geschiedenis der scholen, en is in onzen philosophie- en historieschuwen tijd niet beter geworden. Men zou den studenten en jongen therapeuten deze stelregel kunnen voorhouden: „bedenkt, dat dezelfde mate van achting, die gij aan uwe voorgangers betoont, u door uwen nazaten bewezen zal worden. En stellig niet meer."

Behartigenswaardig zijn in dit opzicht Hecker's woorden: „Sie (unsere Vorfahren) haben nach Menschenart Vorurtheile gehegt und diese vielleicht zu hartnäckig vertheidigt: einige dieser Vorurtheile lagen aber in der Denkweise des Jahrhunderts, und galten als unbezweifelte Wahrheiten, andere bestehen noch bis auf diese Stunde fort. Ihre Nachkommen im Neunzehnten Jahrhundert mögen darum die Vorzüge ihres Wissens nicht zu hoch auschlagen, auch sie werden dareinst strenger Beurtheilung nicht entgehen, auch sie wird man mit Grund menschlicher Schwäche und Kurzsichtigkeit beschuldigen". Wijze woorden inderdaad!

b) Varro de re rustica lib. I 12: „Si qua sunt loca palustria crescunt animalia quaedam minuta, quae non possunt oculi consequi, sed per aëra intus in corpus per os et nares perveniunt atque efficiunt difficiles morbos". Is het niet vreemd, dat deze kenner van de oorzaak der malaria ± 2000 jaren moest wachten vóór men hem zijne stelling kon bewijzen?

c. „De gegevens der inlandsche therapie": Bij meerdere navraag hieromtrent blijkt telkens, dat waarschijnlijk nog talrijke producten van inlandsche medicatie met succes binnen den kring van het wetenschappelijk onderzoek zouden kunnen worden getrokken. Ik wil niet voorbijzien, wat op dit gebied in Ned.-Indië al reeds is geleverd, doch meestal, zooals ik zeide, behalve sommige werken als die van V. d. Burg, Vorderman e.s., blijft dit tot Indië zelf beperkt en komt niet ter algemeener kennis. Uitgezonderd Prof. Stokvis, die in studies, boven mijn lof verheven, de blijken zijner belangstelling in tropische pathologie en therapie heeft neergelegd, en ik meen ook den baanbreken-

den arbeid van Prof. Plugge hier te moeten noemen, zijn mij onder Hollanders buiten Ned.-Indië geen onderzoekers bekend, van wie wij op dit terrein veel hebben te wachten.

Wat mannen als Junghuhn en Hasskarl — geen Hollandsche namen — verrichtten, wat de Rijks-Plantentuin te Buitenzorg voortbrengt, heeft geen dadelijke betrekking op exotische therapie of op nader onderzoek van inlandsche middelen.

Voor de kennis der Indische ziekten bestaat in de tweede Koloniale mogendheid van Europa geen factorij; met het systematisch onderzoek der volksmiddelen belast zich hier geen specialiteit.

Ik mag er op wijzen, dat kleiner-koloniale mogendheden als Frankrijk en Duitschland op genoemd gebied naar verhouding in de laatste tijden meer presteerden. Van Engeland zelf wil ik in dit opzicht niet gewagen. Men schijnt echter ook in Engelsch-Indië diligent te worden.

Blijkens een verslag van het in 1894 te Calcutta gehouden indisch medisch congres is door Kanny Loll Dey een voordracht gehouden over Indische pharmacologie. Daarbij werd de aandacht gevestigd op de Sanskritische bronnen, waaruit zeer veel goeds zou te putten vallen, ofschoon die raadgevingen reeds 13 eeuwen oud zijn. Dey wilde medicinale plantentuinen doen aanleggen, de tropische planten nauwkeurig determineeren, ze extraheeren om dan, op het gegeven voetspoor, hoe flauw soms ook, therapeutische proefnemingen te doen. Hiermede achtte hij dat nog uitnemend nut kan worden gesticht en tevens financieel voordeel viel te behalen. Dit plan schijnt inderdaad van wetenschappelijk en practisch belang. Immers wat danken wij niet reeds aan de tropische flora voor de therapie? De geopperde voorslag zou zich aansluiten aan de proeven in het begin dezer eeuw genomen. Voor zoover mij bekend is, heeft zich eene stem als die van Kanny Loll Dey uit Ned.-Indië nog niet doen hooren. Maar misschien is het als een „bonum omen" te beschouwen, dat weldra een tentoonstelling van geneeskrachtige en nuttige planten te 's Hage gehouden wordt. Men verwacht daar een groote collectie van inlandsche geneesmiddelen. Dr. M. Greshoff uit Indië, reeds als onderzoeker in deze materie bekend, zal die expositie mede leiden. Proficiat!

STELLINGEN.

1.

In de bekende kultuurstaten der middeneeuwen kwam lues voor. Ook was, hoezeer *algemeen* ontkend (Sprengel, Ricord, Vidal, Bassereau, Zeissl, Lancereau, enz.) het verband tusschen primair accident en constitutioneele symptomen niet onopgemerkt. Zelfs werd het ulcus durum, een enkelen maal — en wel bij Gordon (1305) — met het woord „porus" aangeduid.

2.

De meening van Bordier c. s., dat lues en yaws (polypapilloma tropicum) identiek zouden zijn, is onjuist.

3.

De nieren hebben in het organisme nog grootere beteekenis dan die van filter alleen.

4.

De Weigert'sche inhalatietherapie bij longtuberculose is reeds a priori onlogisch en verwerpelijk.

5.

„Vatbaarheid" voor eenige (ac. infectie) ziekte kan men het best in den zin der afstammingstheorie verklaren.

6.

De bevoegdheid van het geneesk. Staatstoezicht bij wetsovertreding of gebleken grove misstanden tegen de publieke hygiene moest worden uitgebreid.

7.

Aan minstens ééne Universiteit van Europa's tweede koloniale mogendheid behoorde onderwijs te worden gegeven in historia medicinae en historisch-geographische pathologie, in 't bizonder tropische ziekten.

8.

Curettement, zijnde een vrij ingrijpende en niet ongevaarlijke operatie, moest niet zoo vaak en allerwege worden toegepast.

9.

Als paliatief middel tegen koolzuurvergiftiging (bij croup) zou inhalatie van zuivere zuurstof zijn aan te bevelen.

10.

De oogenschijnlijk ongelaedeerde epidermis is permeabel voor zwakke carbolsoluties.

11.

Evenals in de chemie ver van elkaar verwijderd gedachte lichamen bleken allotropiën, isomeriën enz. of verbindingen van elementen te zijn; evenals in de zoölogie, schijnbaar elkaar geheel vreemde diersoorten wel eens als larvetoestanden van één grondvorm werden ontlarvd enz., kan men dit spaarzaamheidsbeginsel (s. v. v.) in de natuur ook elders doorgevoerd zien.

In de leerboeken der pathologie diende méér op dit verschijnsel te worden gewezen. Zoo is bijv. soms aan te toonen, dat angina follicularis, angina diphtheritica, scarlatina, ofschoon klinisch het eerste beeld niet aan het laatste verbonden schijnt, gemodificeerde uitingen zijn van ééne infectieoorzaak.

12.

Intoxicatieverschijnselen, zich voordoende na het toedienen van enkele lichamen uit de aromatische reeks, (acetanilide, phenacetine, salol), zijn regelmatig te voorkomen, of tot een minimum te reduceeren, door bijvoeging van bicarbonas natricus.

13.

Onderstellend, dat bij phimosis operatie de circumcisie streng antiseptisch is door te voeren en wel meestal gekozen zal worden, acht ik, misschien absoluut, maar zeker boven de dorsale snede met lapvorming volgens Roser, te verkiezen, eene modificatie als volgt:

Men schuive tusschen glans en praeputium een sleufsonde zoo ver mogelijk, met vermijding natuurlijk van het invoeren dier sonde in de urethra en met vermijding der in- of doorboring van den penishuid.

Men steke onder alle antiseptische cauteelen nu een (kromme) naald tusschen het buiten- en binnenblad van het praeputium boven de sleufsonde, fixeere een vrij ver naar achteren gelegen gedeelte van het praeputium-binnenblad en perforeere dit. Daar de naald gemakkelijk tusschen het losse weefsel van buiten- en binnenblad is door te schuiven biedt dit geen bezwaar. Nu late men de naald, die van een draad voorzien is, een halven cirkel beschrijven en beweegt daarmee dan een gedeelte van het binnenblad sterk in de richting van het orificium. Vervolgens brenge men — steeds op geleide van de sleufsonde — de naald weer naar voren en trekke den draad door.

Dezelfde maatregel herhale men, op het dorsale deel van den peni eenige (twee à drie) malen.

Men heeft thans het binnenblad in zijn macht. Nu kan men op de sleufsonde de bistouri of schaar tot de gewenschte plaats op het dorsum laten glijden en van binnen naar buiten splijten. De bloeding is op de gebruikelijke wijze door hechting te stelpen.

Door deze modificatie, die eenige overeenkomst heeft met de Ricord'sche methode, in zóóverre, dat men de draden vóór de operatie aanlegt, behaalt men ettelijke voordeelen. Men vermijdt de schadelijke kwetsing der zachte, en voor sepsis zeer ontvankelijke deelen, bij de Ricord'sche methode, door druk van den tang te duchten.

Men kan gemakkelijker dan bij Ricord's kwetsmethode die meer bloeding provoceert, ook het arterieel en parenchymateus bloedverlies bestrijden of beheerschen.

Men voorkomt het terugwijken van het binnenblad van het praeputium, dat bij de gewone dorsale snede een nadeel is, en zelfs tot een recidief en herhaalde operatie aanleiding kan geven.

Immers, hoe men de operatie bij de dorsale snede ook inricht, steeds wordt, zooals Roser opmerkt, het buitenste praeputium-blad verder gespleten dan het binnenste, dat hoogst elastisch is en zich retraheert.

Het is daarom, dat Roser zijn lapmethode met terugklappen van het *V*-vormig lapje voorsloeg.

Boven de Rosersche wijziging heeft deze modificatie vóór, dat zij eenvoudiger is en minder bloedig. Datzelfde voordeel biedt deze *methode met de praealabele draad* aan boven circumcisie. Als minder ingrijpend, minder wond makend, geeft zij minder gelegenheid tot sepsis, daar de operatie dorsaal verloopt en bij voldoende voorzorg de wondrand ook *niet,* of *bijna niet,* met urine in aanraking behoeft te komen.

E R R A T A.

Enkele zinsneden oorspronkelijk als noot gegeven, zijn abusievelijk in de tekst gezet, en storen het verband, zoo b.v. op blz. 6 het tusschen haakjes geplaatst gedeelte.

Op	blz.	1	staat	1270	lees	1248.
„	„	18	„	impregnavit cam....	„	impregnavit eam.
„	„	23	„	phtitische..........	„	phthisische.
„	„	25	„	Oetel.............	„	Oefel.
„	„	29	„	den hoogste........	„	de hoogste.
„	„	35	„	extingunter.........	„	extinguntur.
„	„	49	„	op Villalobos na....	„	op V. en Almenar na.
„	„	53	„	1) achter „Indios"..	„	1) na „publieke opinie.
„	„	66	„	de Alonzo.........	„	Alonso.
„	„	66	„	of schrift..........	„	op schrift.
„	„	68	(noot) staat	uit het leger..	„	met het leger.
„	„	„	„ „	slecht........	„	slechts.
„	„	84	„ „	nu nog.......	„	nog
„	„	88	„ „	aannemend....	„	onderstellend.